

KWARTALNIK KRESOWY

ROCZNIK XI . 2025 . NR 1 (25)

KWARTALNIK KRESOWY

35 MUZEUM
lat NIEPODLEGŁOŚCI

ROCZNIK XI • 2025 • NR 1 (25)

„Kwartalnik Kresowy”

2025 © copyright by Muzeum Niepodległości w Warszawie

RECENZENCI

prof. dr hab. **Adam Dobroński** (Uniwersytet w Białymstoku); dr **Ewa Jaska** (Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego); prof. dr hab. **Helena Krasowska** (Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk); prof. dr hab. **Jerzy Mazurek** (Uniwersytet Warszawski); dr **Sebastian Mierzyński** (Muzeum Warmii i Mazur w Olsztynie); prof. dr hab. **Wojciech Włodarkiewicz** (Wojskowa Akademia Techniczna)

RADA NAUKOWA

dr **Longin Dziężyć** (Muzeum Ziemi Lubuskiej w Zielonej Górze); prof. dr hab. **Maria Filina** (Uniwersytet Państwowy im. Iwane Dżawachiszwilego w Tbilisi); doc. dr **Mykoła Genyk** (Przykarpacki Uniwersytet Narodowy im. Wasyla Stefanyka w Iwano-Frankiwsku); dr **Tibor Gerencsér** (Konsulat Generalny Węgier w Krakowie); dr **Petro Hawrylyszyn** (Przykarpacki Uniwersytet Narodowy im. Wasyla Stefanyka w Iwano-Frankiwsku); dr **Mariusz Kardas** (Akademia Marynarki Wojennej w Gdyni); prof. dr hab. **Norbert Kasperek** (Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie, Archiwum Państwowe w Olsztynie); prof. dr hab. **Michał Latek-Polberg** (Uniwersytet León w Kastylii); prof. dr hab. **Zbigniew Mikołajczak** (Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego); dr **Piotr Olechowski** (Uniwersytet Śląski w Katowicach, Instytut Strat Wojennych im. Jana Karłowicza w Warszawie); dr hab. **Włodzimierz Osadczy** (Katolicki Uniwersytet Lubelski); dr hab., prof. WAT **Adam A. Ostanek** (Wojskowa Akademia Techniczna); mgr **Waldemar Rataj** (Akademia Dziedzictwa Kresów); dr **Rafał Roguski** (Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach); dr hab. **Piotr Semków** (Akademia Marynarki Wojennej w Gdyni); ks. prof. dr hab. **Henryk Skorowski** (Muzeum Niepodległości); prof. dr hab. **Aleksander Smoliński** (Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu); dr **Anna Varanytsya** (Instytut Ukrainoznawstwa Ukraińskiej Akademii Nauk we Lwowie); ks. prof. dr hab. **Jan Walkusz** (Katolicki Uniwersytet Lubelski); mgr **Piotr Zubowski** (Muzeum Kresów w Lubaczowie)

KOLEGIUM REDAKCYJNE

dr **Krzysztof Bąkała** – redaktor naczelny; mgr **Mirosława Bławdziewicz** – członek kolegium; mgr **Dorota Dobrońska** – administracja; mgr **Małgorzata Izdebska-Młot** – redaktor językowy; mgr **Radosław Jarosz** – sekretarz redakcji; mgr **Natalia Roszkowska** – opracowanie graficzne; dr **Tadeusz Skoczek** – członek kolegium; mgr **Bartłomiej Sokołowski** – zastępca redaktora naczelnego; mgr **Marta Brodała** – plakaty; mgr **Marzena Jaworska** – fotografie; mgr **Marta Litwin** – upowszechnianie cyfrowych zasobów; mgr **Piotr Maroński** – bibliologia; **Mariola Miskiewicz** – promocja; dr **Izabela Mościcka** – historia sztuki; ks. dr **Krzysztof Niegowski** – dziedzictwo kulturowe; mgr **Janusz M. Paluch** – kultura Lwowa; **Bożena Tomczyk** – prenumerata; mgr **Łukasz Żywek** – zbiory

ISSN 2719-8464

Wydawnictwo Naukowe Muzeum Niepodległości
(identyfikator wydawnictwa naukowego – 42 700)
Muzeum X Pawilonu Cytadeli Warszawskiej
ul. Skazańców 25, 01-532 Warszawa
mail: kresowy@muzn.pl

Spis treści

Tadeusz Skoczek , <i>Niezwykłe sąsiedztwo</i>	5
--	---

ARTYKUŁY I ROZPRAWY

Jakub Rafałowski , <i>76. Lidzki Pułk Piechoty im. Ludwika Narbutta w życiu społecznym Grodna i regionu</i>	9
Irena Kulik , <i>Nazwy własne na podstawie powieści Zbigniewa Żakiewicza „Wilcze łąki”</i>	53
Adam Adrian Ostanek , <i>Drugoplanowi ojcowie Niepodległej. Wilhelm Kalwas (1896–1978)</i>	75
Piotr Olechowski , <i>Przegląd współczesnych ukraińskich rozpraw naukowych dotyczących historii II Rzeczypospolitej / Пйотр Олеховський, Огляд сучасних українських наукових праць з історії довоєнної Польщі</i>	93
Mateusz Ratyński , <i>Władysław Żukowski (1860–1916). Inżynier, działacz gospodarczy, poseł Dumy Państwowej</i>	113

MATERIAŁY ŹRÓDŁOWE

Leszek Opyrchal, Szymon Krawczyk, Janusz Opyrchal-Bojarski, Maria Myszkowska , <i>Pean na cześć Augusta II Mocnego</i>	129
---	-----

OMÓWIENIA I RECENZJE

Janusz M. Paluch , <i>Kwartalnik „Cracovia Leopoldis” na przestrzeni 30 lat</i>	147
Andrzej Kotecki , <i>Bibliografia zawartości „Rocznika/Kwartalnika Kresowego” (2015–2024)</i>	171
Autorzy	217

Niezwykłe sąsiedztwo

Istniejemy. Tak kiedyś zatytułowałem artykuł wprowadzający kolejny numer „Kwartalnika Kresowego”. Pisałem te słowa jako redaktor naczelny pisma i dyrektor, teraz podpisuję się wyłącznie tą drugą funkcją. Kwartalnikiem kieruje obecnie Krzysztof Bąkała, dyrektor zapewnia jedynie funkcjonowanie pisma. Nie jest to zadanie łatwe, zwłaszcza w obliczu wojny za naszymi wschodnimi granicami. Ogrom cierpień, jakie przeżywa naród ukraiński wymaga szacunku, giną niewinni obywatele, giną dzieci.

Rodzi to wspomnienia „czerwonych wołyńskich nocy”, jakie przeżywali Polacy. Apogeum tych wydarzeń, które już od dawna definiowane są jako ludobójstwo, nastąpiło w lipcu 1943 roku. W naszym kraju dzień 11 lipca ustanowiono świętem upamiętnienia, teraz Sejm wzmocnił ten akt prawny, uchwałę, „Ustawą o Dniu Pamięci o Polakach – Ofiarach ludobójstwa dokonanego przez OUN/UPA na Kresach Wschodnich II RP”. Udowodniono już naukowo, że w latach 1939–1946 nacjonaści ukraińscy z różnych ugrupowań, nie tylko tych wymienionych w ustawie, wymordowali w sposób okrutny od 100 do 150 tysięcy naszych rodaków, mieszkańców tych ziem. O upamiętnienie tych ofiar od wielu lat apelowali członkowie i parlamentarzyści Polskiego Stronnictwa Ludowego. Tadeusz Samborski, poseł senior PSL, nie ustawał i nie ustaje w nagłaśnianiu apeli i akcji upamiętniania proponowanych przez środowiska kresowe.

Smutnym faktem jest reakcja Ministerstwa Spraw Zagranicznych Ukrainy. Tygodnik „Przegląd” określił ją mianem „bezczelnej”, bowiem dyplomaci naszych sąsiadów twierdzą, że ustawa jest sprzeczna z duchem dobrosąsiedzkich stosunków. „Piszą to politycy, którzy firmują masowy i fanatyczny kult zbrodniarzy na terenie całej Ukrainy” – czytamy („Przegląd”, nr 24, datowany na 9–15 czerwca 2025). W innym miejscu Michał Czarnowski powraca do sprawy ekshumacji:

„Problem w pracach ekshumacyjnych polega na tym, że w 2015 roku parlament Ukrainy przyjął ustawę, wedle której za bojowników walk o niepodległość Ukrainy uznawani są wszyscy ci, którzy uczestniczyli w różnorodnych formach walk o niezależność kraju w XX w. Czyli zbrodniarze z OUN/UPA (...) którzy są wedle ustawy bohaterami Ukrainy. Co najważniejsze, wedle ustawy karze podlegają wszyscy, którzy okazaliby lekceważenie dla weteranów, negowali celowość ich walki – każdy kto powie, że Bandera, Szuchewycz i cała ich banda z OUN/UPA to mordercy Polaków – zostanie przestępcą na Ukrainie”.

Dlatego w polskiej polityce to, co nazywamy ekshumacją polskich grobów określane jest jako farsa. Dlatego tak wielka powstaje zawie-rucha na naszej scenie politycznej.

Dalej cytujemy tygodnik „Przegląd”: „Już samo wykluczenie dzieci jako ofiar banderyzmu to spluniecie w twarz żyjącym jeszcze krewnym tych ofiar. (...) Dlaczego Niemcy mogli przełknąć swoją nazistowską historię, przeproszać i zapewniać, że to nigdy się nie powtórzy? Jak to jest, że Ukraina za pieniądze otrzymane od innych krajów stawia zbrodniarzom muzea?”.

Redaktorzy i współpracownicy „Kwartalnika Kresowego” nie odpowiedzą na takie pytania. Możemy jednakże starać się budować wspólnotę (słowiańską) i wspólnotę kulturową, religijną, polityczną.

Trudna sytuacja ekonomiczna „Kwartalnika Kresowego” nie zatrzymała aktywności redakcji i współpracowników. Dotychczasowy sponsor, jakim było państwo polskie, zastąpiony został mecenasem samorządowym. Pani minister kultury i dziedzictwa narodowego zrezygnowała z konkursowej opieki nad czasopismami naukowymi, pozytywną decyzję podjął więc, ratując sytuację, Zarząd Województwa Mazowieckiego. Tymczasowość egzystencji została przedłużona.

Nadzieję na rozwój rodzi współpraca z Muzeum Kresów w Lubaczowie. Zorganizowaliśmy tam wspólnie wystawę „Marian Kratochwil. Kresy w sercu i na emigracji”. Odbiliśmy kilka ważnych spotkań oraz bardzo potrzebną konferencję „Życie artystyczne we Lwowie w 20-leciu międzywojennym i w czasie II wojny światowej” (23 maja 2025). Inicjujemy stałą współpracę w ramach Akademii Dziedzictwa Kresów. Napiszemy o tej idei, zainicjowanej przez Fundację Kolegium Wigierskiego, niebawem.

Dzisiaj najważniejszym zadaniem naszym jest upowszechnienie dorobku nieznanego szerzej Mariana Kratochwila, kresowego artysty

tworzącego po wojnie na emigracji. Muzeum Niepodległości posiada reprezentatywną część jego dzieł zgromadzoną przez Jana Sęka.

Zmieniamy nieco i rozszerzamy założenia programowe „Kwartalnika Kresowego”. Nie będziemy już tłumaczyć abstraktów na język niemiecki i rosyjski, mając na uwadze powszechną znajomość wśród uczonych języka angielskiego. Będziemy jednak tłumaczyć niektóre artykuły w całości na język ukraiński, widząc potrzebę informacji i edukacji. Nie tylko naszych współpracowników zza Bugu. W Polsce przebywa obecnie blisko dwumilionowa grupa Ukraińców. Dla nich właśnie wydaliśmy dwujęzyczny album poświęcony Ignacemu Janowi Paderewskiemu, urodzonemu na dzisiejszej Ukrainie, przygotowaliśmy też wystawę, z obszernym katalogiem, „Trudne sąsiedztwo”. Współistnienie Polaków i Ukraińców było trudne, dzisiaj jest niezwykle, będzie zapewne kiedyś NORMALNE.

Tadeusz Skoczek

Dyrektor Muzeum Niepodległości

Jakub Rafałowski

Uniwersytet w Białymstoku
ORCID: 0009-0001-0897-9933

76. Lidzki Pułk Piechoty im. Ludwika Narbutta w życiu społecznym Grodna i regionu

Słowa kluczowe

76. pułk piechoty, Grodno, Ludwik Narbutt, Wojsko Polskie, orkiestra wojskowa, życie społeczne, kultura, sport, WKS Grodno, pomnik w Dubiczach, służba asystencyjna

Streszczenie

Artykuł przedstawia wieloaspektowy udział 76. Lidzkiego Pułku Piechoty im. Ludwika Narbutta w życiu lokalnej społeczności Grodna i regionu w latach 1922–1939. Opisany został wpływ działalności omawianej jednostki wojskowej na takie rzeczy, jak: kultura, pamięć historyczna, sport, charytatywność czy bezpieczeństwo.

Historia WP okresu międzywojennego od lat cieszy się coraz większym zainteresowaniem, zarówno jeśli chodzi o kwestie zbrojeniowe, jak i dzieje poszczególnych jednostek wojskowych i garnizonów. Jednak gdyby spojrzeć na mapę II RP, na której zaznaczone byłyby miasta z dyslokowanymi oddziałami, doszłoby się do wniosku, że nadal wiele z nich nie zostało dokładnie opisanych. Sytuacja taka ma miejsce w przypadku garnizonu Grodno, co może dziwić, zważywszy na jego rozmiar, a także zachowanie bardzo licznych źródeł (i to bez konieczności odbywania wielu podróży do archiwów na wschodzie). Historycy nazywają go wręcz „zapomnianym

garnizonem”¹. Temat dziejów 76. Pułku Piechoty im. Ludwika Narbutta² przez ostatnie kilkadziesiąt lat nie pojawił się w historiografii prawie w ogóle, z nielicznymi wyjątkami.

Omawiana jednostka swój początek bierze z oddziału mjr. Dąbrowskiego, a także Samoobrony Ziemi Lidzkiej, z których powstał następnie Lidzki Pułk Strzelców, w 1922 roku, przemianowany na 76. pp. Pokojowy przydział przypadł pułkowi w Grodnie, w którym pozostał aż do wybuchu wojny. Przez ten cały okres zarówno oficerowie, podoficerowie, jak i szeregowi jednostki angażowali się w liczne inicjatywy wpływające na życie społeczności, miasta i regionu, mam tu na myśli dawne województwo białostockie i nowogrodzkie. Wyszczególniłem pięć aspektów, na które pułk miał istotny wpływ, mianowicie: kulturę, pamięć historyczną, sport, charytatywność i bezpieczeństwo.

Działalność kulturalna

Grodno pod względem kulturowym było na wysokim poziomie, mając własny Teatr Miejski, muzea państwowe i miejskie, kina, a nawet ogród zoologiczny. Jak wskazywał w swojej książce Jan Jerzy Milewski: „Grodno (...) uważało się za ważne centrum kulturalne, na pewno ważniejsze niż Białystok. (...) Do Grodna dosyć często przyjeżdżali na spotkania literaci z Wilna, występowały tamtejsze zespoły teatralne (Teatr Reduta)”³. Jednak znaczący udział w zapewnianiu rozrywki społeczności Grodna miały także orkiestry wojskowe, w tym 76. pp. Wydawać by się mogło, że odpowiadały przede wszystkim za muzykę podczas takich wydarzeń, jak defilady, różnego rodzaju święta czy msze w kościele garnizonowym. Działalność muzyków pułkowych jednak wykraczała znacznie poza ten zakres, co z resztą było zgodne z *Instrukcją o orkiestrach wojskowych*, która dopuszczała możliwość grania na wydarzeniach niesłużbowych.

¹ M. Gajewski, *Garnizon wojskowy Grodna w latach trzydziestych XX wieku*, „Goniec Kresowy” 2021, nr 3, s. 14. A. Jędrzejewska, *Grodno – zapomniany garnizon II Rzeczypospolitej. Wyjątki z dziejów*, [w:] *Oblicza wojny t. 3, Miasto i wojna*, Łódź 2021.

² W tekście zastosowano następujące skróty: DOK – Dowództwo Okręgu Korpusu, DP – Dywizja Piechoty, OZPN – Okręgowy Związek Piłki Nożnej, pal – pułk artylerii lekkiej, pap – pułk artylerii polowej, pp – pułk piechoty, ppl – pułk piechoty legionów, PW – Przysposobienie Wojskowe, (W)KS – (Wojskowy) Klub Sportowy.

³ J.J. Milewski, *Z dziejów Grodna w okresie międzywojennym*, Białystok 2021, s. 43.

Organizatorzy imprez, którzy pragnęli zapewnić wysokiej jakości muzykę swoim uczestnikom, mieli możliwość wynajęcia orkiestry wojskowej⁴. Zdarzały się sytuacje, w których to dowódca jednostki czy komendant garnizonu wysyłał członków orkiestry bądź zlecał im zorganizowanie koncertów z jakiejś okazji. Oprócz tego, elewi pułkowi mieli możliwość zarabkowania, nawet w formie regularnej, na przykład w parkach, ogrodach publicznych, na stadionach sportowych, placach wyścigowych czy przy pierwszorzędnym restauracjach lub cukierniach⁵.

Orkiestry w Grodnie cieszyły się dużym zainteresowaniem wśród społeczeństwa, co widział już w sierpniu 1922 roku dziennikarz „Dziennika Białostockiego”. W numerze z 19 sierpnia tamtego roku ukazała się informacja o sporcie w Grodnie, w której wspomniano, że na mecze piłki nożnej duża część publiki przychodziła, by posłuchać orkiestry⁶. Jeśli owej nie było, zdarzało się, że potencjalni widzowie rezygnowali z kupna biletu. Takie zainteresowanie wśród grodzieńskiego społeczeństwa nie zmieniło się na przestrzeni lat, o czym świadczą liczne występy muzyków pułkowych, którzy działali aktywnie przez cały okres swojego pokojowego stacjonowania w Grodnie. Od razu trzeba zaznaczyć, że grodzieńskie orkiestry wojskowe wykazywały się wielką pracowitością. Zarówno muzycy 76. pp, jak i 81. pp prowadzili bardzo urozmaiconą działalność. Obie orkiestry pułkowe grywały systematycznie np. w ogrodzie miejskim, a także sporadycznie, będąc wynajmowanymi przez różne instytucje i organizacje. Najrzadziej występowali muzycy z 29. pap.

Pierwsze wzmianki o występach orkiestry 76. pp dla cywili pojawiają się w prasie już chwilę po ulokowaniu pułku w Grodnie, które miało miejsce w październiku 1922 roku. Już w następnym miesiącu orkiestra zapewniała rozrywkę w Teatrze Miejskim⁷. W kolejnym roku elewi 76. pp występowali przynajmniej cztery razy podczas takich wydarzeń cywilnych, jak: koncerty dobroczynne w ogrodzie miejskim towarzyszące zbiórce na pomnik Chopina⁸ i na remont bursy dla kurasantek Polskiego Czerwonego Krzyża⁹, wspólnie z muzykami 81. pp

⁴ *Instrukcja o orkiestrach wojskowych*, Warszawa 1931, s. 112.

⁵ *Ibidem*, s. 115.

⁶ *Ze sportu*, „Dziennik Białostocki” 1922, 19 sierpnia, s. 3.

⁷ *Kronika Grodzieńska*, „Dziennik Białostocki” 1922, 13 listopada, s. 3.

⁸ *Dział kronikarski i informacyjny*, „Echo Grodzieńskie” 1923, 16 czerwca, s. 4.

⁹ *Dział kronikarski i informacyjny*, „Echo Grodzieńskie” 1923, 17 lipca, s. 4.

podczas uroczystości z okazji francuskiego święta narodowego¹⁰ oraz na konkursie muzyków jednostek 29. DP dla lokalnej publiczności, który odbył się w ogrodzie miejskim¹¹. Ostatniemu z tych wydarzeń warto się przyjrzeć, ze względu na wyniki i opinie dziennikarza „Echa Grodzieńskiego” odnośnie do gry poszczególnych orkiestr. W konkursie wzięły udział kapele grodzieńskich pułków: 76. pp, 81. pp oraz 29. pap, a także 41. pp z Suwałk. Pierwszym miejscem poszczycić się mógł ten ostatni, lecz co ważniejsze, z grodzieńskich najlepiej wypadła orkiestra 76. pp, o czym tak wspominał dziennikarz gazety: „Z naszych grodzieńskich pułków na pierwszym planie utrzymała się znana z chlubnych występów orkiestra 76 pp, której jedynie brak lepszych instrumentów dla zajęcia należnego jej miejsca w szeregu krajowych orkiestr wojskowych”¹².

Porównał ją także z orkiestrą 81. pp: „Z prawdziwym zdumieniem słuchaliśmy orkiestry 81 pp i własnym uszom wierzyć się nie chciało, iż to gra ta sama orkiestra, która ze względu na słabe dotychczasowe wykonanie, stawialiśmy na poślednie miejsce. Obecnie tak wydoskonalił się, iż niektórzy w konkurencji z 76 pp stawiali ją przed tym ostatnim”¹³.

Powyższe słowa wskazują, że według dziennikarza elewi 76. pp byli stawiani wyżej od współzawodników z 81. pp we wcześniejszym okresie. Wyraża się on także z uznaniem o występach orkiestry ludzkiego pułku. W kolejnych latach również odnotowuje się liczną działalność muzyków 76. pp. W 1924 roku kapele obu jednostek piechoty dawały regularne koncerty, najpierw w Dolinie Szwajcarskiej, a potem w ogrodzie miejskim, o czym wspominają kilkakrotnie „Echa Grodzieńskie”¹⁴. Zgodnie z informacjami z numeru z 13 maja 1924 roku¹⁵, orkiestra 81. pp miała grać w poniedziałki, za to kapela 76. pp w piątki, w tych samych godzinach. Warto odnotowania są także słowa, które pojawiły się w tym samym numerze, mówiące, że bezpłatne koncerty orkiestr wojskowych miały

¹⁰ *Dział kronikarski i informacyjny*, „Echa Grodzieńskie” 1923, 15 lipca, s. 3.

¹¹ M-I., *Koncert konkursowy orkiestr 29 dyw. Piechoty w ogrodzie miejskim d. 29 lipca 1923 r.*, *Dział kronikarski i informacyjny*, „Echa Grodzieńskie” 1923, 31 lipca, s. 4.

¹² Ibidem.

¹³ Ibidem.

¹⁴ *Kronika*, „Echa Grodzieńskie” 1924, 13 maja, s. 1; *Kronika*, „Echa Grodzieńskie” 1924, 21 czerwca, s. 1.

¹⁵ *Kronika*, „Echa Grodzieńskie” 1924, 13 maja, s. 1.

odbywać się „za przykładem lat ubiegłych”, co wskazuje na fakt organizowania analogicznych akcji regularnego grania orkiestr wojskowych już w latach 1922–1923¹⁶. Z cyklicznymi koncertami w ogrodzie miejskim wiąże się również sprawa kontrowersyjnej uchwały przyjętej przez radę miejską, o której wspomina artykuł *Koncesja na koncerty orkiestr* w „Echach Grodzieńskich” z 14 lipca 1924 roku¹⁷. Mowa w nim o tym, że rada miasta Grodna przyjęła wniosek wniesiony przez magistrat, który zapewniał koncesję na płatne koncerty dla orkiestry 81. pp, pomijając przy tym muzyków 76. pp. Z ustaleń dziennikarza wynikało, że z całym pomysłem wyszli przedstawiciele grodzieńskiego pułku¹⁸. Nie wiadomo, jak sprawa została rozwiązana, pewnym jest natomiast, że akcja regularnego, bezpłatnego grania dla publiczności przez obie kapele była kontynuowana w następnym roku, co potwierdza prasa oraz rozkazy Komendanta Obwodu Warownego Grodna, zamieszczone w rozkazach dziennych 76. pp¹⁹. W 1925 roku, 31 października, zorganizowany został kolejny konkurs orkiestr 29. DP w Domu Żołnierza²⁰, a 8 listopada muzyków całego OK nr III w Teatrze Miejskim²¹. Zwycięzcą dywizji został ponownie 41. pp, zdobywając 416 pkt. W garnizonie grodzieńskim najlepiej wypadli członkowie orkiestry 76. pp, uzyskując 339 pkt., a za nimi muzycy 81. pp z wynikiem 309 pkt²². W mistrzostwach okręgu korpusu zwyciężył z kolei 1. pp²³. Konkursy cieszyły się jednak powodzeniem, co odnotował dziennikarz „Nadniemeńskiego Kurjera Polskiego”, informując o zorganizowaniu w Domu Żołnierza „poranków muzycznych”²⁴, czyli regularnego grania dla publiczności przez orkiestry 76. i 81. pp na wzór koncertów w ogrodzie miejskim. Miały one odbywać się co niedziele, przy czym obie

¹⁶ O podobnej akcji w zachowanych numerach „Echa Grodzieńskiego” z 1923 r. nic nie wspomniano.

¹⁷ *Koncesja na koncerty orkiestr*, „Echa Grodzieńskie” 1924, 14 lipca, s. 1.

¹⁸ 81. Pułk Strzelców Grodzieńskich im. Króla Stefana Batorego.

¹⁹ *Koncerty letnie*, „Nadniemeński Kurjer Polski” 1925, 18 maja, s. 2; Centralne Archiwum Wojskowe (dalej: CAW), Akta 76 pp, sygn. I.320.76.3, Rozkaz dzienny z 15 maja 1925 r.

²⁰ *Kronika*, „Nadniemeński Kurjer Polski” 1925, 28 października, s. 1.

²¹ *Kronika*, „Nadniemeński Kurjer Polski” 1925, 7 listopada, s. 2.

²² CAW, Akta 76 pp, sygn. I.320.76.3, Rozkaz dzienny z 10 listopada 1925 r.

²³ *Konkurs orkiestr*, „Nadniemeński Kurjer Polski” 1925, 17 listopada, s. 1.

²⁴ *Poranki muzyczne orkiestr wojskowych*, „Nadniemeński Kurjer Polski” 1925, 27 listopada, s. 2.

kapele zmieniałyby się co tydzień. Z kolei w listopadzie, jak podawał „Nadniemeński Kurjer Polski”, w 76. pp została zorganizowana orkiestra symfoniczna²⁵. Komentarz dziennikarza: „orkiestra symfoniczna, mająca duże znaczenie w życiu kulturalnym nie tylko pułku, ale i Grodna” świadczy o tym, że działalność muzyków 76. pp była zauważana i doceniana w mieście. Jej udział udokumentowany jest wielokrotnie w ciągu całego okresu międzywojennego. W 1926 roku prasa odnotowała występy podczas takich wydarzeń, jak: akademie ku czci Reymonta²⁶ i zabawa Polskiego Czerwonego Krzyża²⁷. Pod koniec 1928 roku muzycy ludzkiego pułku brali udział w objeździe Teatru Garnizonowego do Wołkowyska, Lidy i Nowogródka, w czasie którego zapewniali akompaniament podczas wystawiania sztuki *Krakowiacy i Górale*²⁸. Orkiestra, razem z artystami Teatru Garnizonowego, występowała nie tylko przed żołnierzami, ale także młodzieżą szkolną (polską, żydowską i białoruską), przedstawicielami władz miejscowych i zwykłymi cywilami. Oprócz tego, w grudniu tego samego roku, orkiestra 76. pp, razem z muzykami 81. pp i 29. pap, dała pokaz muzyczny w Teatrze Miejskim podczas uroczystości z okazji rocznicy śmierci kompozytora Franciszka Schuberta²⁹. W rozkazach dziennych z lat 1927–1929 odnotowano zaledwie jeden koncert muzyków pułkowych w Teatrze Miejskim, dla osób cywilnych, na początku listopada 1929 roku³⁰.

Początek następnego dziesięciolecia to z kolei bardzo aktywny czas dla muzyków 76. pp. Dwukrotnie brali udział w koncertach orkiestr wojskowych, z których dochód szedł na ratowanie zabytków³¹, zapewniali muzykę podczas zabawy tanecznej w Gimnazjum

²⁵ *Kronika*, „Nadniemeński Kurjer Polski” 1925, 13 listopada, s. 2; *Instrukcja* o..., op. cit., s. 4. „W skład zespołu symfonicznego wchodzi (...) instrumenty dęte (...). Oprócz tego wchodzi w skład orkiestry symfonicznej instrumenty perkusyjne (...)”.

²⁶ *Kronika*, „Nadniemeński Kurjer Polski” 1926, 9 lutego, s. 2.

²⁷ *Kronika*, „Nadniemeński Kurjer Polski” 1926, 10 lutego, s. 2.

²⁸ *Grodzieński teatr garnizonowy*, „Żołnierz Polski” 1929, 27 stycznia, s. 82–83.

²⁹ S. M. M., *Koncert ku czci Schuberta w teatrze miejskim*, „Głos Prawdy Ziemi Grodzieńskiej” 1928, 18 grudnia, s. 4.

³⁰ CAW, Akta 76 pp, sygn. I.320.76.7, Rozkaz dzienny z 30 października 1929 r.

³¹ *Nowiny dnia*, „Przegląd Kresowy. Dziennik poświęcony przejawom życia ziem północno-wschodnich” (dalej: „Przegląd Kresowy”) 1930, 7 lutego, s. 6; *Nowiny dnia*, „Przegląd Kresowy” 1930, 23 maja, s. 6.

Męskim im. Adama Mickiewicza³², dawali wspólne koncerty w Teatrze Miejskim razem z elewami 81. pp³³, a także wsparli przedstawienie w szkole więzienia grodzieńskiego³⁴. Od maja następnego roku, rozkazem komendanta garnizonu, muzycy pułkowi znowu dawali występy w ogrodzie miejskim, naprzemiennie z orkiestrą 81. pp³⁵. Oprócz tego, w latach 1930–1931, orkiestra lidzkiego pułku przyjmowała marszem powitalnym na dworcu dzieci polskie, które przybyły do Grodna na kolonie letnie z Górnego Śląska³⁶. Zgodnie z informacjami zamieszczonymi w kilku numerach „Gazety Grodzieńskiej”, w 1932 roku przy orkiestrze 76. pp istniał jazzband, który wystąpił w teatrze żołnierskim³⁷. W 1934 roku orkiestra 76. pp wystąpiła na stadionie OK nr III podczas spektaklu wystawianego przez pułk na rzecz powodzian³⁸. W 1935 roku, w trakcie akademii ku czci Chrystusa Króla zorganizowanej w Teatrze Miejskim przez Zarząd Parafialny Akcji Katolickiej, muzykę zapewniała orkiestra 76. pp, grając pieśni, jak: *Stabat Mater*, *Largo* czy *Boże, coś Polskę*³⁹. O pracy muzyków lidzkiego pułku w życiu miasta w późniejszych latach nie wiadomo za dużo, gdyż prasa z drugiej połowy lat 30. nie posiadała tak dokładnej kroniki lokalnej, nie zachowały się wszystkie numery bądź brakuje grodzieńskich gazet codziennych. Kilka wzmianek zawierają natomiast pułkowe rozkazyienne. W 1937 roku orkiestra pułkowa dała dwa koncerty w ogrodzie miejskim: podczas tygodnia PCK⁴⁰ i zawodów sportowych⁴¹. Mimo że muzycy 76. pp nadal

³² *Nowiny dnia*, „Przegląd Kresowy” 1930, 4 marca, s. 6.

³³ *Nowiny dnia*, „Przegląd Kresowy” 1930, 11 marca, s. 6; *Nowiny dnia*, „Przegląd Kresowy” 1930, 12 marca, s. 6.

³⁴ *Nowiny dnia*, „Przegląd Kresowy” 1930, 1 lipca, s. 2.

³⁵ CAW, Akta 76 pp, sygn. I.320.76.9, Rozkaz dzienny z 2 maja 1931 r.

³⁶ *Ze Związku Obrony Kresów Zachodnich*, „Głos Gminy Wiejskiej. Czasopismo poświęcone sprawom samorządu gminnego, Organ Związku Gmin Wiejskich Rzeczypospolitej Polskiej” 1930, 31 lipca, s. 19; *Kronika*, „Gazeta Grodzieńska” 1931, 7 lipca, s. 8.

³⁷ *Kronika*, „Gazeta Grodzieńska” 1932, 14 lutego, s. 8. Nie ma o nim informacji w innych gazetach ani w rozkazach dziennych, co może świadczyć o braku stałego zespołu tego typu, a sformowano go na potrzeby konkretnego występu; *Kronika*, „Gazeta Grodzieńska” 1932, 19 lutego, s. 8.

³⁸ *Kronika*, „Ostatnie Wiadomości Grodzieńskie. Gazeta poranna dla wszystkich” (dalej: „Ostatnie Wiadomości Grodzieńskie”) 1934, 10 sierpnia, s. 6.

³⁹ *Kronika*, „Ostatnie Wiadomości Grodzieńskie” 1935, 27 października, s. 8.

⁴⁰ CAW, Akta 76 pp, sygn. I.320.76.15, Rozkaz dzienny z 26 maja 1937 r.

⁴¹ CAW, Akta 76 pp, sygn. I.320.76.15, Rozkaz dzienny z 22 października 1937 r.

występowali publicznie, to prawdopodobnie pogorszyła się jakość ich gry. Przekazanie nadzoru nad orkiestrą ludzkiego pułku kapelmistrzowi 81. pp, o czym poinformowano w rozkazie dziennym z 17 listopada 1937 roku⁴², pozwala wyrazić takie przypuszczenia.

Oprócz orkiestry, w latach 1932–1939, w pułku istniał także chór. Pierwsze próby jego sformowania podjęto już w 1928 i 1931 roku⁴³, jednak bez większych efektów, o czym świadczą mogą słowa z rozkazu dziennego z 4 kwietnia 1932 roku: „Z dniem dzisiejszym polecam kapelmistrzowi pułku ponowne rozpoczęcie lekcji z wybranymi podoficerami w celu zorganizowania stałego chóru pułkowego”⁴⁴. Przeznaczony był przede wszystkim do śpiewu podczas mszy w kościele, jednak zdarzały się sytuacje, w których chór występował publicznie. Do zaprezentowania się przed szerszą publiką śpiewacy pułkowi mieli okazję podczas spektaklu wystawionego przez 76. pp w 1934 roku na boisku DOK nr III w Grodnie⁴⁵. Na przedstawienie wybrano sztukę *Chata za wsią*, według powieści Józefa Ignacego Kraszewskiego, którą pułk wystawił kilka dni wcześniej w Dubiczach, podczas święta pułkowego⁴⁶. Wydarzenie, jak donosiła prasa, pełniło funkcję akcji charytatywnej, z której zysk trafić miał na wsparcie powodźian⁴⁷. Oprócz chóru i orkiestry pułkowej, organizację wydarzenia wspomógł zespół teatru garnizonowego i śpiewacy katedralni, a także teatry warszawskie, które zapewniły kostiumy. Jak zaznaczył dziennikarz „Ostatnich Wiadomości Grodzieńskich”: „Ciekawe to widowisko wzbudziło w naszym mieście wielkie zainteresowanie”⁴⁸. W miejscu tym warto odnotować także, że *Chata za wsią*

⁴² CAW, Akta 76 pp, sygn. I.320.76.15, Rozkaz dzienny z 17 listopada 1937 r.

⁴³ W rozkazach dziennych z 1928 r., fakt jego istnienia odnotowano tylko raz, w rozkazie z 16 listopada. Z kolei w rozkazach z 1931 r. pada informacja o organizowaniu się chóru (Rozkaz dzienny z 24 marca.), a także o odbywających się próbach śpiewu (Rozkazy dzienne z: 21 kwietnia, 29 kwietnia, 7 maja i 27 maja).

⁴⁴ CAW, Akta 76 pp, sygn. I.320.76.10, Rozkaz dzienny z 4 kwietnia 1932 r.

⁴⁵ *Kronika*, „Ostatnie Wiadomości Grodzieńskie” 1934, 10 sierpnia, s. 6.

⁴⁶ *Święto 76 p.p. im. Ludwika Narbutta*, „Polska Zbrojna” 1934, 1 sierpnia, s. 2.

⁴⁷ W latach 1934–1935 miała miejsce największa w okresie międzywojennym powódź, która spustoszyła województwa: krakowskie, lwowskie, kieleckie, lubelskie i warszawskie. W całym kraju instytucje, jak i organizacje zbierały fundusze na wsparcie poszkodowanych, jednak katastrofa ta dotknęła głównie inne regiony, a więc opisanie dokładnego wsparcia tej grupie potrzebujących przez 76. pp wybiega poza temat pracy.

⁴⁸ *Kronika*, „Ostatnie Wiadomości Grodzieńskie” 1934, 10 sierpnia, s. 6.

to prawdopodobnie jedyna sztuka wystawiona dla społeczeństwa bezpośrednio przez 76 pp. Chór lidzkiego pułku brał więc minimalny udział w życiu miejskim, tym bardziej regionalnym.

Oprócz własnych inicjatyw, przedstawiciele 76. pp wspierali czasami działalność lokalnych instytucji kulturowych. „Ostatnie Wiadomości Grodzieńskie” w 1934 roku donosiły, że oficerowie pułku wspomogli finansowo Teatr Miejski, wykupując trzy łóżka na wszystkie premiery w sezonie 1934–1935, na co wydanych miało zostać aż kilkaset złotych⁴⁹. Czyn ten określono „iście godnym naśladownictwa”.

Podsumowując, 76. pp miał swój udział w tworzeniu kultury w Grodnie. Odbywało się to przede wszystkim przy pomocy orkiestry, która przez okres międzywojenny dawała liczne koncerty, zbierając pozytywne komentarze dziennikarzy. Z usług muzyków pułkowych korzystały liczne instytucje i organizacje społeczne czy religijne. Inne działania żołnierzy 76. pp w tym aspekcie były nieliczne i nieregularne. Jeśli chodzi natomiast o oddziaływanie na kulturę w regionie, podejmowane akcje, jak towarzyszenie orkiestry pułkowej teatrowi garnizonowemu w podróży po sąsiednich miastach czy przedstawienie *Chata za wsią* pokazane w Dubiczach były pojedynczymi wyjątkami.

Kształtowanie regionalnej pamięci historycznej

Inna ważna działalność pułku dotyczyła wydarzeń o charakterze historycznym. Skupiała się ona przede wszystkim na kultywowaniu pamięci o regionalnym bohaterze, jednym z wodzów Powstania Styczniowego – Ludwiku Narbucie, którego 76. pp w 1933 roku przyjął za swojego szefa honorowego⁵⁰. To właśnie od tamtego roku, a konkretnie od sierpnia, kiedy to w Dubiczach odsłonięto pomnik na mogile zbiorowej Ludwika Narbutta i jego towarzyszy, zaczęła się praca pułku nad upowszechnianiem pamięci o tej wybitnej postaci

⁴⁹ *Kronika*, „Ostatnie Wiadomości Grodzieńskie” 1934, 19 października, s. 6.

⁵⁰ 76. p. p. – nadanie nazwy, „Dziennik Rozkazów” 1938, 4 marca, s. 14; CAW, Akta 76 pp, sygn. I.320.76.13, Rozkaz dzienny z 15 maja 1935 r. W 1933 r. 76. pp przyjął nazwę nieoficjalnie, gdyż oficjalne jej nadanie miało miejsce dopiero 5 lat później, co potwierdza numer „Dziennika Rozkazów” z 4 marca 1938 r. Z kolei w rozkazach dziennych pełna tytułatura – 76. Lidzki Pułk Piechoty im. Ludwika Narbutta pojawia się dopiero przy rozkazie dziennym z dnia 15 maja 1935 r., trzy dni po śmierci Józefa Piłsudskiego. Nie wiadomo, czy ma to jakiś związek ze zmianą tytułatury. Do tego czasu zapisywano po prostu 76. Pułk Piechoty.

w regionie północno-wschodniej Polski. Jednostka czyniła to zarówno w ramach działań wewnętrznych – edukując poborowych, jak i w wymiarze ogólnospołecznym.

O ile pomnik odsłonięto dopiero w pierwszej połowie lat 30., to plan jego stworzenia pojawił się już chwilę po odzyskaniu niepodległości. W 1920 roku w Lidzie powstał komitet uczczenia Ludwika Narbutta i jego towarzyszy, a gen. Edward Rydz-Śmigły objął go swoim patronatem. W latach 20., nie wiadomo dokładnie kiedy, rozpoczęto budowę pomnika po zebraniu funduszy. Dewaluacja marki polskiej spowodowała jednak zmniejszenie sumy przeznaczonej na pomnik, co doprowadziło do wstrzymania prac. Po latach doszło do wznowienia działalności komitetu, w którym widoczna była wzmoczona praca wicewojewody wileńskiego – Mariana Janakowskiego. Została podjęta współpraca z dowódcą DOK nr III, gen. Aleksandrem Litwinowiczem⁵¹. Do całego przedsięwzięcia przyłączył się 76. pp. Jednostka nie była więc inicjatorem powstania pomnika, gdyż dołączyła do tego projektu znacznie później, lecz jednym z jego ostatecznych realizatorów. Prawdopodobnie pomysł nawiązania do tradycji powstańczej ziemi lidzkiej zrodził się w głowie ówczesnego dowódcy 76. pp – płk. Ignacego Oziewicza, po odezwie dowódcy OK nr III – gen. Aleksandra Litwinowicza, który wzywał na początku 1933 roku (w styczniu tamtego roku wypadła 70. rocznica wybuchu Powstania Styczniowego) komendantów garnizonów i dowódców jednostek wojskowych do angażowania się w przywracanie i pogłębianie wiedzy o tym zbrojnym zrywie, a także jego bohaterach⁵². Nie wiadomo jak dokładnie wyglądał wybór i od kiedy ze strony dowództwa 76. pp pojawiło się zainteresowanie postacią Ludwika Narbutta, jednak niekwestionowanymi są działania żołnierzy pułku przy procesie budowy, a także jego udział w przygotowaniach uroczystości odsłonięcia monumentu. Szeregowi zostali wysłani do pomocy w pracach nad pomnikiem, o czym świadczą liczne źródła. Zgodnie z informacją zamieszczoną w jednej z gazet, żołnierze przygotowali także drogę leśną⁵³, która prowadziła najprawdopodobniej do miejsca śmierci Ludwika Narbutta, na Świętych

⁵¹ E. Perkowicz, *Z powodu książki o Narbucie*, [w:] W. Karbowski, *Ludwik Narbutt. Życiorys wodza w powstaniu styczniowym na Litwie*, Grodno 1935, s. 4–5.

⁵² CAW, Akta DOK nr III, sygn. I.371.3.47, Rozkaz z 31 stycznia 1933 r.

⁵³ *Tam, gdzie poległ Ludwik Narbut. Potężna manifestacja w puszczy Dubickiej*, „Ilustrowany Kurjer Codzienny” 1933, 9 sierpnia, s. 6.

Błotach. W rozkazach dziennych nie ma wzmianek o pracach nad monumentem ani trasą. Jest natomiast informacja z 15 lipca, o wysłaniu oddziału roboczego w postaci plutonu pionierów i 29 szeregowych, na czele których stać miał sierżant Kulma. Grupa ta przygotować miała rejon ćwiczeń polowych „Dubicze”⁵⁴. Oprócz tego 76. pp zapewniał usługi dla przybywających uczestników wydarzenia np. pokarm wydawany za opłatą od spółdzielni pułkowej oraz w kasynie oficerskim. Oficerowie i szeregowi pułku mieli także główny udział w przebiegu samego wydarzenia m.in. początek uroczystości stanowił capstrzyk trębaczy pułku, następnie odbył się apel pamięci na Świętych Błotach, a po południu przeprowadzony miał być pokaz nowoczesnej wojny przez żołnierzy 76. pp⁵⁵. Warto w tym miejscu wspomnieć o tym, jakie znaczenie miało to wydarzenie. Zaliczyć je można do największych uroczystości tego typu w regionie północno-wschodniej Polski w okresie międzywojennym. Zainteresowaniu służyło na pewno położenie miejscowości Dubicze, które znajdowały się na pograniczu trzech województw: białostockiego, wileńskiego i nowogrodzkiego. Jak podaje „Dziennik Białostocki”, w uroczystościach brały udział liczne organizacje i instytucje, jak: oddziały Przysposobienia Wojskowego, w tym PW Leśników, harcerstwo, reprezentacje szkół, a także wielu wysokich rangą urzędników państwowych, w tym m.in. wojewoda nowogrodzki – Stefan Świdorski i wicewojewodowie: białostocki – Stanisław Michałowski i wileński – Marian Jankowski, dyrektor Lasów Państwowych w Wilnie, rektor Uniwersytetu Stefana Batorego, a także przedstawiciel rodziny Ludwika Narbutta – Teodor Narbutt⁵⁶. Wojewoda nowogrodzki nadał wydarzeniu status święta wojewódzkiego⁵⁷. Nie wiadomo, ile w przybliżeniu uczestników brało w nim udział, jednak musiała być tam spora publika, skoro dziennikarz „Ilustrowanego Kuryera Codziennego” ocenił liczbę przybyłych na 10 tysięcy⁵⁸. W następnych latach pułk dbał o to miejsce. W 1936 roku żołnierze 76. pp ustawili nowy, wykonany z żelaza krzyż na Świętych Błotach, w miejscu

⁵⁴ CAW, Akta 76 pp, sygn. I.320.76.11, Rozkaz dzienny z 15 lipca 1933 r.

⁵⁵ *Obchód w Dubiczach*, „Wieczorny Kurjer Grodzieński” 1935, 4 sierpnia, s. 3.

⁵⁶ *Uroczystości w Dubiczach ku czci bohatera Ludwika Narbutta*, „Dziennik Białostocki” 1933, 8 sierpnia, s. 4.

⁵⁷ E. Perkowicz, *Z powodu...*, op. cit., s. 5.

⁵⁸ *Tam, gdzie poległ Ludwik Narbut...*, op. cit., s. 6.

starego, drewnianego, który został ścięty przez nieznanych sprawców⁵⁹. Oprócz nowego pomnika, podjęto także decyzję o zamontowaniu ogrodzenia. Do realizacji tego celu skierowano piętnastoosobowy zespół, który w ciągu dwóch tygodni miał zająć się tym problemem⁶⁰.

W 1933 roku, z okazji odsłonięcia pomnika w Dubiczach, ukazała się jednodniówka 1863, opracowana przez ppłk. dypl. Edwarda Perkowicza⁶¹, w tamtym momencie szefa sztabu DOK nr III⁶², wydana przez wydawnictwo 76. pp. Była ona przeznaczona do celów wewnętrznych, do edukacji rekrutów, jednak bardzo prawdopodobne, że otrzymali ją także poszczególni goście⁶³.

W 1934 roku uchwałą grodzieńskiej rady miejskiej doszło do zmiany nazwy ulicy Kolejowej, przy której znajdowały się koszary 76. pp, na Ludwika Narbutta⁶⁴. Niewiadomym jest, czy władze miejskie samodzielnie podjęły taką decyzję, celem uczczenia w Grodnie Ludwika Narbutta, czy z inicjatywą tą wyszło dowództwo pułku. Nie zmienia to jednak faktu, że ulica została przemianowana ze względu na fakt stacjonowania obok pułku im. Ludwika Narbutta.

W 1935 roku wydana została monografia *Ludwik Narbutt. Życiorys wodza w powstaniu styczniowym na Litwie*⁶⁵, której autorem był por. Władysław Karbowski, żołnierz 76. pp. Jego praca była pierwszą biografią tej ważnej dla regionu postaci historycznej. Autor, oprócz samego ubrania treści w słowa, musiał zebrać materiał, prowadząc badania w terenie, bibliotekach i antykwariatach. Przy powstawaniu pracy swój udział miał grodzieński historyk Józef Jodkowski

⁵⁹ *Z kraju*, „Kurjer Warszawski” 1936, wydanie poranne, 19 września, s. 6.

⁶⁰ CAW, Akta 76 pp, sygn. I.320.76.14, Rozkaz dzienny z 30 września 1936 r.

⁶¹ E. Perkowicz, 1863, Grodno 1933. *Od dowódcy 76 Lidskiego Pułku Piechoty im. Ludwika Narbutta*, [w:] W. Karbowski, op. cit. Informacja o autorstwie Edwarda Perkowicza nie pojawia się ani na okładce, ani wewnątrz jednodniówki, podana została dopiero w wydanej dwa lata później książce Władysława Karbowskiego.

⁶² „Dziennik Personalny” 1932, 23 marca, s. 255. „Dziennik Personalny” 1934, 7 czerwca, s. 154.

⁶³ W zbiorach autora znajduje się egzemplarz jednodniówki, która dedykowana jest byłemu żołnierzowi oddziału mjr. Dąbrowskiego, Marianowi Mienickiemu. Jego bratem był Piotr Mienicki, dowódca I batalionu Lidskiego Pułku Strzelców, który poległ podczas wojny polsko-bolszewickiej.

⁶⁴ *Kronika*, „Kurjer Nadniemeński. Express poranny ziemi grodzieńskiej” 1934, 15 grudnia, s. 6. Plany miasta z lat późniejszych potwierdzają zmianę nazwy ulicy.

⁶⁵ W. Karbowski, op. cit.

– dyrektor muzeum w Grodnie, władze wojskowe, a także wojewodowie: białostocki, wileński i nowogródzki⁶⁶. W „Wiadomościach Historyczno-Dydaktycznych” z 1938 roku, wydanych przez Polskie Towarzystwo Historyczne, monografię autorstwa Karbowskiego Karol Lewicki określił „piękną publikacją” i zakończył swój wpis słowami:

Całość bardzo treściowo, wyczerpująco i naukowo opracowana, uzupełniona nadto szeregiem starannie dobranych i reprodukowanych ilustracji (w tym mapa 1: 300.000 „teren działań L. Narbutta w 1863 r.”), przedstawia się niezwykle interesująco. Osoba wodza Litwy z r. 1863 występuje tu z całą plastyczną wyrazistością i istotnie w publikacji tej złożono pamięci Narbutta piękny hołd. Dla poznania dziejów insurekcji styczniowej na Litwie bardzo pożyteczne dzieło. Jako lektura szkolna regionalna może w zupełności spełnić swe zadanie⁶⁷.

Podobnego zdania był także regionalny historyk Aleksander Śnieżko, który na łamach czasopisma „Ziemia Lidzka” z października 1936 roku opisał pracę Karbowskiego takimi słowami: „Książka Władysława Karbowskiego (...) jest dziełem wartościowym opracowanym na podstawie dokumentów rodzinnych jeszcze nie ogłoszonych drukiem [i] może oddać wielkie usługi nie jednemu badaczowi ziemi naszej, bo zawiera sporo materiału akcji powstańczej na terenie ziemi lidzkiej”⁶⁸.

Jednak już kolejna recenzja, tym razem nieznanego autora, zamieszczona w tej samej gazecie, nie była tak pochlebna. Wskazywał on, jak poprzednicy, zaletę w postaci używania dokumentów z archiwów i prywatnych zbiorów, lecz dostrzegał również słabą wiedzę Karbowskiego na temat „terenu powiatu, jego dziejów i ludzi”. Recenzent odniósł się także negatywnie do przykładania zbyt dużej wagi do przekazu ustnego⁶⁹. Mimo to, przeważały opinie pozytywne.

Praca miała być przeznaczona głównie do użytku wewnętrznego pułku, co z resztą zostało w niej napisane: „Książka ta jest przeznaczona przede wszystkim dla żołnierzy 76 pułku piechoty im. Ludwika

⁶⁶ Od dowódcy 76 Lidzkiego Pułku Piechoty..., op. cit.

⁶⁷ K. Lewicki, Recenzja książki Władysława Karbowskiego: „Ludwik Narbutt. Życiorys wodza w powstaniu styczniowym na Litwie”, *Zapiski bibliograficzne*, „Wiadomości Historyczno-Dydaktyczne. Organ Polskiego Towarzystwa Historycznego dla spraw nauczania historii” 1938, nr 1, s. 36–37.

⁶⁸ *Bibliografia*, „Ziemia Lidzka” 1936, październik, s. 7.

⁶⁹ *Bibliografia*, „Ziemia Lidzka” 1937, styczeń, s. 11.

Narbutta. Treść jej będzie tematem pogadanek dla nowego co roku wcielenia rekrutów”⁷⁰. Jednak zainteresowanie nią wybiegło znacznie dalej niż szeregowi i oficerowie pułku, gdyż do subskrypcji omawianej pracy zgłosiły się instytucje zarówno lokalne, jak i z całego kraju, wojskowe i cywilne, co zauważył dziennikarz „Polski Zbrojnej” Stanisław Ziemak, zamieszczając w artykule *Piękne dzieło 76 P.P.* zdanie: „W ścisłej łączności ze społeczeństwem, z którego długą listę nabywców książki do niej dołączono – wydali piękną monografię szefa pułku”⁷¹. Na wspomnianej liście prenumeratorów odnaleźć można liczne grodzieńskie i regionalne gimnazja, szkoły powszechne, towarzystwa, a także urzędy miejskie czy powiatowe, które postanowiły zaopatrzyć się w książkę wydawnictwa ludzkiego pułku⁷². Zresztą, jak pokazały późniejsze lata, książka przez dowództwo pułku nie była wykorzystywana tylko na potrzeby wewnętrzne, ale także jako forma podarunku dla osób bądź instytucji o charakterze cywilnym.

8 maja 1938 roku, z okazji 75. rocznicy Powstania Styczniowego, odbyła się uroczystość odsłonięcia płyty z wizerunkiem Ludwika Narbutta w Lidzie, na ścianie Kolegium Ks. Ks. Pijarów⁷³. Z inicjatywą wyszedł założony rok wcześniej komitet jubileuszowy uczczenia Ludwika Narbutta w Lidzie, pod przewodnictwem sędziego Juliana Przybytko⁷⁴. W uroczystości, jako goście, udział wzięła delegacja 76. pp. Podczas wydarzenia przemowę wygłosił ówczesny dowódca pułku – Stanisław Czuryłło, po czym przekazał dyplomy i odznaki pułkowe: zarządowi miasta Lidy, Gminie Raduń, ludzkiemu wydziałowi powiatowemu, Kolegium Ks. Ks. Pijarów i prowincjałowi zakonu pijarskiego ks. Stusińskiego⁷⁵. Warto jednak wspomnieć, że w Komitecie odpowiedzialnym za całą uroczystość nie znalazł się ani jeden przedstawiciel pułku, nawet jako członek honorowy. Z kolei niewiadomym jest, czy pułk zbierał i przekazał jakieś fundusze na wspomnianą tablicę pamiątkową. W rozkazach dziennych z lat 1937–1938 nie ma żadnej wzmianki o akcji gromadzenia środków na ten cel.

⁷⁰ W. Karbowski, op. cit.

⁷¹ S. Ziemak, *Piękne dzieło 76 pułku piechoty*, „Polska Zbrojna” 1935, 29 sierpnia, s. 6.

⁷² *Lista prenumeratorów*, [w:] W. Karbowski, op. cit., s. 7–8.

⁷³ P. Komorowski, A. Kołyszko, *Ludwik Narbutt. Z dziejów historycznej świadomości Polaków na Ziemi Lidzkiej*, Warszawa–Lida 1999, s. 14; *Uroczystości powstania styczniowego w Lidzie*, „Ziemia Lidzka” 1938, maj/czerwiec, s. 83.

⁷⁴ *Uroczystości w 75-lecie...*, op. cit., s. 83.

⁷⁵ Ibidem, s. 83.

Tego samego roku, podczas letnich manewrów, a dokładnie w sierpniu, pułk stacjonował przy miejscowości Siderka, znajdującej się ok. 25 km na zachód od Grodna. Żołnierze nie tylko uczestniczyli tam w różnego rodzaju ćwiczeniach, lecz także wzięli udział w odnowieniu i zabezpieczeniu grobów żołnierzy 5. ppł: Stanisława Krupińskiego, Tomasza Kozika, Józefa Gąsiorka, Władysława Brzezickiego i Bolesława Łańcuckiego, poległych w wojnie polsko-bolszewickiej w 1920 roku i pochowanych w Sidrze. 21 sierpnia odbyło się poświęcenie mogił przez proboszcza lokalnej parafii⁷⁶. Pułk zorganizował w związku z tym uroczystość patriotyczną, w której wziął udział I baon, orkiestra i chór pułkowy, a także tamtejsza społeczność, w dużej mierze młodzież szkolna⁷⁷. Wydarzenie zrobiło na nieletnich z lokalnej szkoły duże wrażenie, o czym świadczą informacje zawarte w numerze „Dziennika Urzędowego Kuratorium Okręgu Szkolnego Brzeskiego” ze stycznia 1939 roku. Okazuje się, że po powrocie pułku z manewrów, w sidrzańskiej szkole przeprowadzono ankietę: „Jak chciałbym upamiętnić pobyt wojska w Sidrze?”, w której młodzież opowiedziała się za nadaniem swojej placówce edukacyjnej imienia Ludwika Narbutta. 5 grudnia 1938 roku szkoła w Sidrze otrzymała od pułku monografię *Ludwik Narbutt. Życiorys wodza w powstaniu styczniowym na Litwie* Władysława Karbowskiego, a także zdjęcie z pobytu pułku w mieście i list od jego dowódcy. Pomiędzy Stanisławem Czuryllą a dyrektorem placówki miała miejsce wymiana korespondencji⁷⁸. Nie wiadomo, czy szkoła ostatecznie przyjęła imię Ludwika Narbutta. Z pobytu pułku na ćwiczeniach letnich pod Siderką zachował się pamiątkowy pomnik w formie głazu z wyszlifowanym napisem „Obóz LN 1938”, który w 2022 został odkryty i odnowiony przez mieszkańców Potrubowszczyzny, Sidry i Sidrzańskie Stowarzyszenie Historyczne im. Eustachego Wołłowicza.

Również na kilka miesięcy przed wybuchem II wojny światowej 76. pp działał na rzecz pamięci o swoim szefie honorowym. 25 stycznia 1939 roku nakazano przekazać dwa egzemplarze książki o Ludwiku Narbucie dla szkół powszechnych: w Sidrze i Lichaczach-Kolonii⁷⁹.

⁷⁶ CAW, Akta 76 pp, sygn. I.320.76.16, Rozkaz dzienny z 19 sierpnia 1938 r.

⁷⁷ *Obwód Sokólski. Działwa szkolna w Sidrze a wojsko*, „Dziennik Urzędowy Kuratorium Okręgu Szkolnego Brzeskiego” 1939, styczeń, s. 29.

⁷⁸ Ibidem.

⁷⁹ CAW, Akta 76 pp, sygn. I.320.76.17, Rozkaz dzienny z 25 stycznia 1939 r. Wskazywałoby to na fakt, że szkoła w Sidrze otrzymała w sumie dwie monografie od 76. pp.

76. pp przyczynił się do formowania i zachowania pamięci o lokalnych bohaterach zrywów zbrojnych, Powstania Styczniowego czy wojny polsko-bolszewickiej. Pułk stawiając sobie za cel upamiętnienie swojego szefa honorowego, nawiązywał współpracę z władzami lokalnymi, historykami czy szkołami publicznymi. W tym aspekcie, 76. pp oddziaływał bardziej na region niż na same Grodno, które z Ludwikiem Narbuttem nie miało za dużo wspólnego. Jednak zmiana nazwy ulicy Kolejowej, udział przedstawicieli grodzieńskiej inteligencji w tworzeniu monografii naukowej o omawianym powstańcu styczniowym czy następnie zakup tej książki przez tamtejsze instytucje i stowarzyszenia, świadczy mimo wszystko, że działalność 76 pp w tym zakresie dotyczyła również „grodu Batorego”⁸⁰.

Działalność sportowa

Sport w międzywojennej Polsce pełnił bardzo ważną rolę, szczególnie w armii. Władze wojskowe organizowały różnego rodzaju zawody wewnątrzoddziałowe, garnizonowe, a także na szczeblu dywizji bądź okręgów korpusów, które miały podwyższyć poziom wyszkolenia i kondycję żołnierzy. Jednak z inicjatywą rozwijania sprawności fizycznej wychodzili również zwykli żołnierze, oficerowie, podoficerowie, a nawet szeregowi. W jednostkach wojskowych formowano kluby sportowe, które mogły brać udział w zawodach, także ze zrzeszeniami cywilnymi. W przypadku 76. pp, załóżki takiej organizacji powstały już na początku 1922 roku, gdy pułk nie miał jeszcze pokojowej dyslokacji. Z inicjatywą wyszło dowództwo pułku, które rozkazało utworzenie batalionowych kół sportowych, a także rady, do której miało wejść po dwóch przedstawicieli każdego z kół⁸¹. Nie wiadomo natomiast kiedy przekształcono tę strukturę w jeden ogólnopułkowy klub sportowy.

Sport w Grodnie budził duże zainteresowanie oraz rozwijał się błyskawicznie od mniej więcej połowy lat 20. Przez większość okresu międzywojennego dominowały w mieście piłka nożna, regaty i tenis. W latach 30. sympatią cieszyła się coraz częściej również koszykówka⁸². Oprócz tego, jak wskazuje *Przewodnik po województwie*

⁸⁰ J.J. Milewski, op. cit., s. 7. Jak wskazuje autor w pierwszych słowach swojej książki o Grodnie: „(...) czasami mówi się o tym mieście »gród Batorego«”.

⁸¹ CAW, Akta 76 pp, sygn. I.320.76.1, Rozkaz dzienny z 23 stycznia 1922 r.

⁸² *Kronika*, „Ostatnie Wiadomości Grodzieńskie” 1932, 20 października, s. 6. W 1932 r. odbyły się pierwsze mistrzostwa Grodna w koszykówce.

białostockim autorstwa Mieczysława Orłowicza z 1937 roku: „Ostre zimy i duże opady śniegu przy falistym terenie powodują, że w Grodnie rozwijają się bardzo dobrze sporty zimowe: łyżwiarstwo i narciarstwo”⁸³. Przez całe lata 20. klub sportowy 76. pp był tzw. „jednym z wielu” w Grodnie. Już 1923 roku, w „grodzie Batorego”, istniały takie kluby sportowe, jak m.in.: KS Cresovia, WKS 81. pp, WKS 29. pap, WKS Grodno, Sokół, Strzelec, Harcerz czy Makabi⁸⁴. W drugiej połowie lat 20. powstały także Kraft Grodno, Jutrznia, Pirmyn⁸⁵. Oprócz tego istniał również Wojskowy Klub Wioślarski „Niemen”, który popularyzował w Grodnie sporty wodne, poprzez organizowanie licznych imprez, wycieczek rzecznych czy rozbudowę infrastruktury nad Niemnem⁸⁶. Taka liczba zrzeszeń z wielu branż (wojskowe, cywilne, narodowościowe, paramilitarne) dowodzi, że w mieście panowało duże zainteresowanie aktywnością fizyczną, a mundurowi mieli znaczący udział w tworzeniu i rozwijaniu sportu w Grodnie.

Początki polskiej piłki nożnej w Grodnie sięgają już pierwszych lat po I wojnie światowej, kiedy to w mieście zaczęły powstawać pojedyncze kluby sportowe. O organizowaniu „matchów footballowych” donosiło kilkakrotnie „Echo Grodzieńskie” tuż po zakończonej wojnie polsko-bolszewickiej⁸⁷. Jednak dyscyplina ta zaczęła się mocniej rozwijać w Grodnie dopiero około połowy lat 20. Wynikało to, jak wskazywał w 1922 roku dziennikarz „Dziennika Białostockiego”, z niezrozumienia przez społeczeństwo Grodna znaczenia sportu⁸⁸. Drugim ważnym problemem był brak infrastruktury niezbędnej do jego uprawiania. I choć już w 1921 roku było w mieście boisko przy ul. Stanisławowskiej⁸⁹, na którym odbywały się mecze, to nawet

⁸³ M. Orłowicz, *Przewodnik ilustrowany po województwie białostockim z ilustracjami, planami i mapami*, Białystok 1937, s. 228.

⁸⁴ J.H., *Grodno, Okręg Wileński. Klasa B.*, „Przegląd Sportowy” 1923, 3 maja, s. 13. Na początku lat 20. w Grodnie istniał klub o tej samej nazwie, co utworzony w 1934 r. WKS Grodno.

⁸⁵ *Kronika*, „Głos Prawdy Ziemi Grodzieńskiej” 1928, 14 sierpnia, s. 6; *Z całej Rzeczypospolitej*, „Przegląd Sportowy” 1928, 13 października, s. 4.

⁸⁶ *Wojskowy Klub Wioślarski „Niemen” w Grodnie*, „Wioślarz Polski” 1925, maj, s. 24–25.

⁸⁷ O meczach gazeta donosiła w maju, czerwcu, lipcu i wrześniu.

⁸⁸ *Ze sportu*, „Dziennik Białostocki” 1922, 19 sierpnia, s. 3.

⁸⁹ *Sport*, „Echo Grodzieńskie” 1921, 8 maja, s. 1. Informacje o nim zanikają w kolejnych latach, co prawdopodobnie świadczyło o jego nikłej wartości i poddaniu likwidacji.

jeszcze w 1925 roku, dziennikarz Jan Hummer, na łamach „Nadniemeńskiego Kurjera Polskiego”, wskazywał na brak obiektu sportowego dla młodzieży grodzieńskiej⁹⁰. Naprzeciw problemowi braku zaplecza do uprawiania aktywności fizycznych wyszło wojsko, a w szczególności 76. pp, który przyczynił się do powstania stadionu na działce, naprzeciwko swoich koszar, gdzie wcześniej znajdowało się rumowisko⁹¹. Na ten cel złożyła się zarówno kadra oficerska, jak i podoficerska pułku⁹². Dzięki 76. pp powstało więc nowe boisko w Grodnie, które było dostępne nie tylko dla wojskowych, ale także dla klubów cywilnych. Wszystkie mecze piłki nożnej odbywały się właśnie tam. Zgodnie z regulaminem zamieszczonym w numerze „Nadniemeńskiego Kurjera Polskiego”⁹³ z 30 czerwca 1925 roku, stadion, mimo że należał do DOK nr III, podlegał dowódcy ludzkiego pułku i to on był odpowiedzialny za wszystkie prace budowlane i konserwacyjne, a także udostępnianie boiska. Jego gospodarzem był z kolei mjr Zygmunt Hofbauer, również żołnierz 76. pp, aczkolwiek sytuacja ta uległa zmianie już w ciągu kilku lat, gdy powołano Okręgowy Urząd WF i PW przy DOK nr III i to tej instytucji przekazano nadzór i gospodarzenie stadionem⁹⁴.

Oprócz wybudowania stadionu, 76. pp miał także znaczne zasługi sportowe dla miasta Grodna w mistrzostwach piłki nożnej. W okresie międzywojennym istniało kilka poziomów rozgrywek. Dzieliły się one na klasy: A, B i C, a od 1927 roku także Ligę Krajową⁹⁵, w której grały najlepsze, a zarazem nieliczne kluby z całego kraju. Na terenie II RP istniało od kilku do kilkunastu (zależnie od roku) Okręgowych Związków Piłki Nożnej, gdzie zazwyczaj jedna taka jednostka przypadała na pojedyncze województwo, dwa lub trzy. W każdym okręgu odbywały się zawody o wybór najlepszej drużyny klasy A, która to następnie reprezentowała cały ten okręg i walczyła z drużynami

⁹⁰ J. Hummer, *Czy sport w Grodnie ma należyte zrozumienie i poparcie*, „Nadniemeński Kurjer Polski” 1925, 9 listopada, s. 1.

⁹¹ S. Giziewicz, *Rozwój wychowania fizycznego w oddziałach O. K. III.*, „Reduta. Dwutygodnik Poświęcony Sprawom Obrony Państwa” (dalej: „Reduta”) 1928, listopad, s. 16.

⁹² Ibidem.

⁹³ *Regulamin wojskowego boiska sportowego w Grodnie*, „Nadniemeński Kurjer Polski” 1925, 30 czerwca, s. 1.

⁹⁴ CAW, Akta 76 pp, sygn. I.320.76.6, Rozkaz dzienny z 11 września 1928 r.

⁹⁵ J. Górko, *Piłkarskie dzieje Podlasia. 80 lat historii piłki nożnej w regionie podlaskim: 1929–2009*, Żelechów 2010, s. 10.

z innych, o wejście do Ligi. Do 1927 roku kluby grodzieńskie podlegały pod wileński OZPN, grając w swoim własnym podokręgu (podokręg grodzieński⁹⁶), kiedy to Grodno trafiło na rok do warszawskiego OZPN⁹⁷, a 24 marca 1929 roku utworzono oddzielny związek okręgowy w województwie białostockim⁹⁸. To właśnie żołnierze 76. pp praktycznie rok do roku w latach 30.⁹⁹ wygrywali rozgrywki klasy A, pokonując kluby z „grodu Batorego” i z innych miast województwa, i w ten sposób reprezentowali miasto Grodno, a następnie także białostocki OZPN w eliminacjach o wejście do Ligi.

Praktycznie całe lata 20. drużyna WKS 76. pp brała udział w rozgrywkach klasy B, próbując awansować kilkakrotnie do klasy A, jednak bez sukcesów. Taki stan rzeczy uległ zmianie dopiero pod koniec dziesięciolecia. Przez ten czas piłkarze lidzkiego pułku osiągalni różne wyniki, raz będąc na górze tabeli, a raz zbliżając się do jej dna. Już w 1923 roku, niedługo po tym, jak lidzkiemu pułkowi wypadł pokojowy postój w Grodnie, drużyna WKS 76. pp figurowała wśród zespołów wileńskiego OZPN-u¹⁰⁰, co za tym idzie, brała także udział w rozgrywkach. Nieznany jest przebieg i miejsce, jakie uzyskali w tamtym sezonie piłkarze omawianej jednostki. W 1924 roku drużyna WKS 76. pp została mistrzem podokręgu Grodno, a następnie została dopuszczona do rozgrywek kwalifikacyjnych o awans, mając za przeciwnika Cresowie¹⁰¹. Od wyniku meczu miało zależeć wejście do klasy A. Spotkanie zakończyło się wynikiem 2:0 dla przeciwników¹⁰². W 1925 roku rozgrywki się nie odbyły¹⁰³. Po powrocie na boisko, piłkarze lidzkiego pułku znowu osiągalni sukcesy, co doprowadziło do finałowego dwumeczu z wileńskim KS Ognisko o wejście do klasy A¹⁰⁴. Dziennikarz „Przeglądu Sportowego” określił obie drużyny „czołowymi drużynami klasy B”. Pierwszy mecz z przeciwnikami

⁹⁶ *Dział urzędowy*, „Reduta” 1927, luty, s. 9.

⁹⁷ Świadczą o tym doniesienia prasowe o rozgrywanych meczach z drużynami białostockimi. Według badań Jerzego Górki, podokręg białostocki od sierpnia 1927 do marca 1929 r. wchodził w skład Warszawskiego OZPN-u.

⁹⁸ J. Górko, op. cit., s. 11.

⁹⁹ Ibidem, s. 413, 421. Z wyjątkami w 1930 r., kiedy to wygrał 42. pp i pięć lat później, gdy serię zwycięstw WKS Grodno przerwała Warmia Grajewo.

¹⁰⁰ *Dział urzędowy*, „Przegląd Sportowy” 1923, 2 listopada, s. 2.

¹⁰¹ *Dział urzędowy*, „Reduta” 1924, 9 listopada, s. 23.

¹⁰² *Kronika sportowa*, „Nadniemeński Kurjer Polski” 1924, 6 listopada, s. 2.

¹⁰³ J. Górko, op. cit., s. 10.

¹⁰⁴ *Piłka nożna*, „Przegląd Sportowy” 1926, 6 listopada, s. 5.

z Wilna został wygrany 3:1, a następny przegrany 2:4. Nie wiadomo jak sprawa potoczyła się potem, jednak już niedługo, w styczniu 1927 roku, delegat WKS 76. pp na zebraniu wileńskiego OZPN-u składał protest wobec rezultatu meczu między WKS 85. pp a WKS 76. pp i prosił przy tym o ponowienie rozgrywek z KS Ognisko¹⁰⁵. Nie ma wystarczających źródeł, by zrozumieć zaistniałą wtedy sytuację. Pozycję drużyny ludzkiego pułku w latach 1927–1928 jest ciężko ustalić z tego samego względu¹⁰⁶. Do 1929 roku nie ma zbyt wielu komentarzy o samej grze zawodników pułkowych. Wyjątkiem jest natomiast artykuł o skandalu, jakiego dopuścili się piłkarze 76. pp zamieszczony w „Przeglądzie Sportowym” z 13 października 1928 roku¹⁰⁷. Dziennikarz wskazał na sytuację, w której żołnierze ludzkiego pułku weszli gościnnie w skład drużyny Pirmynu, podczas meczu z Jutrnią, co nie było czymś powszechnym, a w gazecie domagano się wręcz interwencji w tej sprawie: „Gościnne występy graczy 76 p. p. w innych zespołach mogą być powodem znacznych fermentów w naszym życiu sportowym. Podokręg musi niezwłocznie tem się zainteresować”¹⁰⁸.

Znacząca zmiana pozycji drużyny 76. pp nastąpiła po 24 marca 1929 roku, wraz z powstaniem białostockiego OZPN-u¹⁰⁹. WKS ludzkiego pułku po raz pierwszy wszedł do klasy A, stając do walki razem z Cresovią i Makabi w grodzieńskiej grupie. W Białymstoku powstała z kolei tamtejsza grupa, w skład której wszedł WKS 42. pp, ŻKS i lokalne Makabi¹¹⁰. Następnie najlepsze kluby z obu tych miast miały walczyć ze sobą o tytuł mistrza. WKS 76. pp pozostał

¹⁰⁵ *Dział urzędowy*, „Reduta” 1927, luty, s. 9.

¹⁰⁶ *Kronika*, „Głos Prawdy Ziemi Grodzieńskiej” 1928, 14 sierpnia, s. 6. WKS 76. pp i Cresovia miały po pięć punktów, Makabi cztery, a Kraft zero. Jednak w prasie pojawiały się tylko pojedyncze informacje, które uniemożliwiają dokładne zbadanie tego zagadnienia. Według badań Jana Goksińskiego, opublikowanych w jego książce *Klubowa historia polskiej piłki nożnej do 1939 roku*, t. 2, *Kluby piłkarskie*, na s. 251, drużyna ludzkiego pułku w latach 1927–1928 uzyskała kolejno: 7. i 8. miejsce w Klasie B, co by świadczyło o pogorszeniu się jej gry i wyników. Trzeba jednak podejść do tego z dystansem, gdyż autor jest wyłącznie pasjonatem, bez studiów historycznych, a w jego pracy pojawiają się liczne błędy.

¹⁰⁷ *Z całej Rzeczypospolitej*, „Przegląd Sportowy” 1928, 13 października, s. 4.

¹⁰⁸ *Ibidem*.

¹⁰⁹ L.S., *Więści z Białegostoku*, „Stadion. Ilustrowany Tygodnik Sportowy” 1929, 18 kwietnia, s. 8.

¹¹⁰ *Ibidem*.

w klasie A aż do wybuchu wojny. W pierwszych dwóch latach poziom gry żołnierzy lidzkiego pułku nie uległ poprawie. Zajmowali oni niskie miejsca, wręcz bliskie degradacji. W 1929 roku mistrzem okręgu została Cresovia, a WKS 76. pp uplasował się dopiero na piątym miejscu z sześciu¹¹¹. W 1930 roku pierwsze miejsce zajęli piłkarze 42. pp z Białegostoku, natomiast poprzedni mistrz zajął ostatnie miejsce¹¹², wycofując się chwilowo z zawodów po nieprzyjemnej sytuacji z jednym z sędziów – Pańskim, o czym wspominała prasa¹¹³. Do rozgrywek wrócili, lecz na poprawę sytuacji było już za późno¹¹⁴. Żołnierze z Grodna uplasowali się na jednym z niższych miejsc¹¹⁵, na co mogła wpłynąć podobna decyzja co w przypadku Cresovii¹¹⁶. Nic nie zapowiadało, by miała nastąpić jakaś zmiana w wynikach i grze WKS 76. pp. Jednak w 1931 roku doszło do zupełnego odwrócenia sytuacji, co idealnie skomentował Jerzy Górko w swojej książce *Piłkarskie dzieje Podlasia. 80 lat historii piłki nożnej w regionie podlaskim: 1929–2009*. Sezon ten historyk określił „Początkiem hegemonii grodzieńskich wojskowych”¹¹⁷. Służbę w 76. pp zaczął odbywać Eugeniusz Adamczyk, przyszły najlepszy strzelec drużyny, co wyraźnie poprawiło liczbę zdobytych bramek, a w ostateczności osiągnięcia wojskowego klubu sportowego. Z kolei w następnym sezonie w drużynie lidzkiego pułku pojawił się piłkarz I-ligowej Warszawianki, Jerzy Hasselbusch. W 1933 roku dołączył kolejny dobry zawodnik, Gabrysiak z Legii Warszawa¹¹⁸. W następnych latach w 76. pp służbę odbywali także Konstanty Haliszka z Garbarni Kraków¹¹⁹, Antoni Piasecki z ŁKS Łódź¹²⁰, Piotr Jędrzejczyk¹²¹ i Józwiak z Wisły Kraków oraz Drabiński z Legii Warszawa¹²². To właśnie doświadczenie

¹¹¹ *Boje piłkarskie*, „Stadion. Ilustrowany Tygodnik Sportowy” 1929, 29 sierpnia, s. 2.

¹¹² J. Górko, op. cit., s. 413.

¹¹³ M. K., *Wiadomości z Białegostoku*, „Sport” 1930, 15 lipca, s. 6.

¹¹⁴ J. Górko, op. cit., s. 14.

¹¹⁵ Ibidem, s. 413.

¹¹⁶ M. K., *Wiadomości z Białegostoku*, „Sport” 1930, 15 lipca, s. 6. Jest to jedyna wzmianka o wycofaniu się 76. pp z rozgrywek, co podaje w niepewność ten przekaz.

¹¹⁷ J. Górko, op. cit., s. 15.

¹¹⁸ Ibidem, s. 18.

¹¹⁹ *Kronika sportowa*, „Polonia” 1935, 27 września, s. 11.

¹²⁰ J. Górko, op. cit., s. 22.

¹²¹ Ibidem.

¹²² *Biuletyn z całego kraju*, „Przegląd Sportowy” 1935, 10 października, s. 2.

i zaangażowanie nowych piłkarzy doprowadziło do serii zwycięstw, które sprawiły, że WKS 76. pp z jednego z ostatnich miejsc, wskoczył na pierwsze w klasie A białostockiego OZPN i utrzymywał się na podium praktycznie aż do czasów wojny, uzyskując przy tym prawo do walki o wejście do Ligi.

W 1931 roku nadal miała miejsce konkurencja między klubami grodzieńskimi i białostockimi¹²³. Wyniki drużyny WKS 76. pp były prawie wyłącznie pozytywne. Osiągając pierwsze miejsce, mundurowi z Grodna zdystansowali drugi w tabeli zespół – WKS 42. pp aż o pięć punktów. Na 14 rozegranych meczów, w 12 piłkarze ludzkiego pułku zwyciężyli, poza tym raz zremisowali i raz przegrali¹²⁴. Po zakończeniu mistrzostw klasy A, w sierpniu WKS 76. pp toczył boje o wejście do Ligi z: KS 82. pp z Brześcia i KS 1. ppl z Wilna¹²⁵. Mundurowym z Grodna nie udało się wygrać ani jednego spotkania. Wyniki meczów były naprawdę różne, raz różniły się jedną bądź dwiema bramkami, a raz były to kompletne rozgromienia, gdy WKS 76. pp przegrał z WKS 1. ppl 0:9¹²⁶.

W następnym roku WKS 76. pp również uzyskał prawie same pozytywne wyniki w rozgrywkach klasy A, na 14 rozegranych meczów ponosząc tylko jedną porażkę¹²⁷. Wtedy też, po raz pierwszy, w mistrzostwach okręgowych wziął udział zespół spoza Grodna i Białegostoku, mianowicie Makabi z Suwałk, do których żołnierze ludzkiego pułku udali się, by rozegrać mecz¹²⁸. Daje to początek wyjazdów drużyny z „grodu Batorego” do mniejszych miast województwa białostockiego. W 1933 roku WKS 76. pp również zwyciężył mistrzostwa klasy A, na osiem rozegranych meczów wygrywając siedem i jeden remisując¹²⁹. W obu tych sezonach

¹²³ J. Górko, op. cit., s. 414. Grodzieńskie: Cresovia Grodno, Makabi Grodno, Kraft Grodno i białostockie: WKS 42. pp, ŻKS Białystok, Makabi Białystok oraz Jutrznia Białystok.

¹²⁴ J. Górko, op. cit., s. 414.

¹²⁵ Między WKS 1. ppl a sportowcami z Grodna powstała zażarta konkurencja, która nie uległa zmianie do wybuchu wojny. W każdych eliminacjach o wejście do Ligi piłkarze 76. pp ulegali przeciwnikom z Wilna, których gra była znacznie lepsza. W całych latach 30. stosunek zwycięstw żołnierzy wileńskich do grodzieńskich był przytłaczający.

¹²⁶ *Telefonem z Wilna*, „Przegląd Sportowy” 1931, 16 września, s. 3.

¹²⁷ J. Górko, op. cit., s. 415.

¹²⁸ *Ze sportu*, „Ostatnie Wiadomości Grodzieńskie” 1932, 8 sierpnia, s. 6.

¹²⁹ J. Górko, op. cit., s. 417.

mundurowi z Grodna rywalizowali z wilnianami z WKS Śmigły i WKS 4. dyonu samochodów pancernych z Brześcia, nie uzyskując awansu. Zauważyć można za to lepsze wyniki meczów, niż podczas pierwszych swoich starć z drużynami z innych okręgów, gdzie w 1932 roku piłkarze 76. pp pokonali WKS 4. dywizjonu samochodów pancernych 6:0¹³⁰, a w następnym meczu uzyskali dwa gole¹³¹. Z kolei w następnym sezonie zawodnikom lidzkiego pułku udało się strzelić po jednym голу w starciach z wilnianami, co wcześniej się nie zdarzało.

W 1934 roku następuje kolejna zmiana w historii WKS 76. pp. Wspólnie z innymi klubami wojskowymi (WKS 81. pp, WKS 29. pal, WKW „Niemen”) wszedł w skład utworzonego w Grodnie zrzeszenia reprezentującego cały garnizon – WKS Grodno¹³². W tym samym roku w jego skład weszła także Cresovia¹³³. O ile WKS 76. pp zmienił nazwę i był częścią jednego, większego tworu, to nie zmienili się znacząco zawodnicy grający w piłkę nożną. Nadal większość z nich odbywała służbę wojskową w lidzkim pułku i reprezentacja WKS Grodno w piłce nożnej była kojarzona z 76. pp. W 1934 roku mundurowi grodzieńscy kolejny już raz zajęli pierwsze miejsce w klasie A białostockiego OZPN-u¹³⁴. Na uwagę zasługuje fakt, że w tamtym momencie drużyna WKS Grodno wyjechała na mecz aż do Łomży, w której podejmowała finałową walkę z ŁKS Łomżą¹³⁵. W eliminacjach do Ligi z kolei zauważalne są bardzo słabe wyniki, jakie osiągał zespół piłkarzy 76. pp, przegrywając z wilnianami 0:12¹³⁶ i 0:6¹³⁷. Po tym pierwszym meczu, w jednym z numerów „Przeglądu Łomżyńskiego”¹³⁸ wspomniano o „niskim poziomie białostockiej klasy piłkarskiej”, z czym ciężko się nie zgodzić.

Sezon 1935 roku był jedynym, w którym mundurowi z Grodna odnieśli porażkę w klasie A. Pogromu, który zakończył czteroletnią serię zwycięstw WKS-u, dokonała nowa drużyna w rozgrywkach,

¹³⁰ *Kronika*, „Ostatnie Wiadomości Grodzieńskie” 1932, 12 września, s. 4.

¹³¹ *Ze sportu*, „Ostatnie Wiadomości Grodzieńskie” 1932, 27 września, s. 5.

¹³² CAW, Akta 76 pp, sygn. I.320.76.12, Rozkaz dzienny z 10 lutego 1934 r.

¹³³ *Kronika*, „Ostatnie Wiadomości Grodzieńskie” 1934, 28 marca, s. 6.

¹³⁴ J. Górko, op. cit., s. 419.

¹³⁵ Ibidem, s. 20.

¹³⁶ *Kronika sportowa*, „Przegląd Sportowy” 1934, 5 września, s. 5.

¹³⁷ *6 spotkań o wejście do Ligi*, „Przegląd Sportowy” 1934, 26 września, s. 4.

¹³⁸ *Niski poziom białostockiej klasy piłkarskiej*, „Przegląd Łomżyński” 1934, 16 września, s. 9.

Warmia Grajewo. Piłkarze 76. pp przegrali oba mecze, jeden w mieście przeciwników, a drugi u siebie¹³⁹.

Rozgrywki w kolejnym roku przyniosły drużynie WKS Grodno powrót na stanowisko lidera białostockiego OZPN-u. W sezonie tym kolejny raz w finałowych meczach doszło do starcia mundurowych z „grodu Batorego” i Warmii Grajewo. Oba zespoły miały po jednym zwycięstwie w bezpośrednich meczach ze sobą, co doprowadziło do potrzeby zorganizowania trzeciego meczu. Spotkanie miało miejsce na Stadionie Zwierzynieckim w Białymstoku¹⁴⁰. W eliminacjach do Ligi WKS Grodno mierzył się z WKS Śmigłym i z WKS Równe, bez sukcesów. Przed kolejnym sezonem doszło też do zmiany organizacyjnej w białostockim OZPN-ie. Jak wskazuje Jerzy Górko: „W 1936 roku doszło do ważnej zmiany w ligowej rywalizacji w Białostockim OZPN. Podjęto wówczas decyzję, iż aby mistrz naszego okręgu mógł się odpowiednio przygotować do corocznych, letnich eliminacji o awans do I ligi, okręgowe zmagania odtąd rozgrywane będą systemem: jesień danego roku – wiosna przyszłego roku, a nie jak do tej pory podczas jednego roku kalendarzowego, systemem: wiosna – jesień”¹⁴¹.

Sezon 1936/1937 to kontynuacja zwycięstw piłkarzy 76. pp. Na uwagę zasługuje fakt, że w tym sezonie WKS Grodno zajął po raz pierwszy drugie miejsce w eliminacjach do Ligi, plasując się między WKS Śmigłym a Ruchem Brześć¹⁴².

W sezonie 1937/1938, jako jedynym, drużyna WKS Grodno nie miała ani jednej porażki, wygrywając wszystkie 11 meczów i pozostawiając w tyle pozostałe drużyny, przy czym drugą w tabeli – Makabi Grodno aż o 7 punktów¹⁴³. W eliminacjach do Ligi zespół 76. pp po raz kolejny poniósł porażkę, jednak plasując się na drugim z czterech miejsc, za PKS Łuck, ale przed Pogonią Brześć i Makabi Wilno¹⁴⁴.

W ostatnim sezonie 1938/1939 piłkarze 76. pp po raz ostatni zwyciężyli w rozgrywkach klasy A, wygrywając 9 z 10 meczy, a jeden

¹³⁹ J. Górko, op. cit., s. 21.

¹⁴⁰ Ibidem, s. 23.

¹⁴¹ Ibidem, s. 24.

¹⁴² Ibidem, s. 426.

¹⁴³ Ibidem.

¹⁴⁴ Ibidem, s. 427.

przegrywając¹⁴⁵. W eliminacjach, jak zawsze, zespół poniósł porażkę, tym razem z WKS Śmigły i Ogniskiem Pińsk¹⁴⁶.

Jednak drużyna WKS 76. pp brała udział nie tylko w okręgowych zawodach, lecz także kilkakrotnie uczestniczyła w najważniejszych wydarzeniach piłkarskich Grodna. W 1925 roku do miasta, z okazji uroczystości obchodu sierpniowego, organizowanych przez Związek Strzelecki, przybył Józef Piłsudski – postać w „grodzie Batorego”, jak i w wielu częściach kraju, ciesząca się dużym autorytetem. Jednym z kilku wydarzeń, w których wziął udział Pierwszy Marszałek Polski, był mecz między Strzelcem a drużyną 76. pp¹⁴⁷. Spotkanie zakończyło się wynikiem 1:1, jednak nie rezultat ma tu znaczenie, a fakt, że na widowni zasiadał sam Józef Piłsudski. Niewiele drużyn piłkarskich mogło się pochwalić takim osiągnięciem. Kolejny ważny mecz, w którym pokazał się zespół 76. pp, został rozegrany z ligowym WKS 22. pp z Siedlec, zorganizowano go w 1932 roku¹⁴⁸. Jak zauważyła „Gazeta Grodzieńska”: „Mecz ten wzbudził ogromne zainteresowanie między miejscowymi entuzjastami piłki nożnej”¹⁴⁹. Z kolei „Ostatnie Wiadomości Grodzieńskie” odnotowały, że: „po raz pierwszy Grodno będzie oglądało drużynę ligową”¹⁵⁰. Spotkanie zakończyło się wynikiem 4:0 dla gości¹⁵¹. Bardzo ciekawe wydarzenie sportowe, z perspektywy grodzieńskich kibiców, odbyło się także krótko przed wybuchem wojny, 25/26 maja 1939 roku¹⁵². W „grodzie Batorego” doszło do spotkania z mistrzowską drużyną Litwy – LSGF Kowno. Aby podjąć tę walkę, sformowano reprezentację Grodna, która składała się z najlepszych piłkarzy WKS Grodno, Cresovii i Makabi¹⁵³. Przeciwnicy zostali pokonani 4:2. 17 czerwca z kolei miały się odbyć w mieście zawody o „Puchar trzech miast”, między reprezentacją Grodna i Wilna. Nie wiadomo kto był ich

¹⁴⁵ Ibidem, s. 428.

¹⁴⁶ Ibidem, s. 429.

¹⁴⁷ S.N.J., *Pobył Marszałka Piłsudskiego*, „Nadniemeński Kurjer Polski” 1925, 31 sierpnia, s. 1.

¹⁴⁸ *Kronika*, „Gazeta Grodzieńska” 1932, 4 czerwca, s. 5.

¹⁴⁹ Ibidem, s. 5.

¹⁵⁰ *Ze sportu*, „Ostatnie Wiadomości Grodzieńskie” 1932, 3 czerwca, s. 4.

¹⁵¹ *Ze sportu*, „Ostatnie Wiadomości Grodzieńskie” 1932, 7 czerwca, s. 4.

¹⁵² CAW, Akta 76 pp, sygn. I.320.76.17, Rozkaz dzienny z 23 maja 1939 r. W książce *Piłkarskie dzieje Podlasia* Jerzy Górko zawarł informację, że mecz odbył się w czerwcu.

¹⁵³ J. Górko, op. cit., s. 28.

organizatorem, jakie miasto było tym trzecim ani czy mecz faktycznie się odbył. Jedyna wzmianka na ten temat pochodzi z rozkazów dziennych 76. pp¹⁵⁴.

Osiągnięcia i umiejętności piłkarzy 76. pp wpłynęły na to, że wśród lokalnych entuzjastów tej dziedziny sportowej z Grodna, jak i województwa białostockiego nie mogło być osoby, która nie słyszałaby o WKS 76. pp bądź WKS Grodno. Tak samo zapewne sytuacja wyglądała z najlepszymi zawodnikami drużyny mundurowych, jak choćby z Eugeniuszem Adamczykiem, który według „Przeglądu Sportowego”, nazywany był w Grodnie „królem strzelców”¹⁵⁵. Warto jednak odnotować, że oprócz wojskowych, w zespole piłkarskim WKS Grodno pojawiały się także osoby cywilne („Przegląd Sportowy” z 1939 roku wymienia jednego studenta i dwóch pracowników fizycznych¹⁵⁶), które ramię w ramię kopały piłkę z żołnierzami. W 1931 roku gra zawodników ludzkiego pułku przeniosła się ze stadionu w Grodnie na boiska miast województwa białostockiego, jak: Białystok, Grajewo, Łomża, Suwałki, a także Wilno, Brześć i Pińsk. Oprócz tego ważne jest również, że przez te wszystkie lata piłkarze 76. pp konkurowali z zrzeszeniami zarówno wojskowymi, jak i cywilnymi, robotniczymi i narodowościowymi. Udział piłkarzy ludzkiego pułku w kształtowaniu rozgrywek piłkarskich w mieście, jak i na szczeblu okręgowym, był więc bardzo znaczący.

Oprócz rozgrywek w piłce nożnej, sportowcy 76. pp brali udział również w różnego rodzaju konkurencjach i imprezach sportowych w Grodnie. O działalności pozapiłkarskiej WKS 76. pp w latach 20. nie wiadomo za dużo, nie ma o tym wzmianek w rozkazach dziennych, a prasa wspomina pojedyncze wydarzenia. W 1923 roku, w „grodzie Batorego” odbyła się pierwsza uroczystość Nocy Świętojańskiej nad Niemnem¹⁵⁷. Zorganizowana została przez utworzony w tym samym roku WKW „Niemen”. Podczas wydarzenia liczne instytucje, w tym jednostki wojskowe, wystawiały swoje udekorowane łódzie. Według dziennikarza „Echa Grodzieńskiego” najlepiej zaprezentował się ponton Macierzy Szkolnej i Czerwonego Krzyża, jednak łódź żołnierzy ludzkiego pułku także doczekała się komentarza:

¹⁵⁴ CAW, Akta 76 pp, sygn. I.320.76.17, Rozkaz dzienny z 12 czerwca 1939 r.

¹⁵⁵ St. A-wicz., WKS Grodno, „Przegląd Sportowy” 1939, 22 czerwca, s. 4.

¹⁵⁶ Ibidem.

¹⁵⁷ S.N.J., Noc Sto Jańska w Grodnie, [w:] *Dział kronikarski i informacyjny*, „Echo Grodzieńskie” 1923, 26 czerwca, s. 3.

„Wreszcie łódź 76 p. piechoty wyróżniająca się tajemniczą, misternie spowitą z zieleni altaną, w głębi której dzielni synowie marsa oczekiwali zakwitnięcia czarownego kwiatu paproci w odpowiednim przygotowaniu i odświeżonym nastroju”¹⁵⁸.

W 1927 roku drużyna 76. pp, razem z innymi zespołami wojskowymi, strzeleckimi i harcerskimi, wzięła udział w marszu na trasie Białystok – Grodno¹⁵⁹. Z kolei w 1928 roku WKS 76. pp miał się zmierzyć z Cresovią w zawodach tenisowych¹⁶⁰. W prasie jednak nie odnotowano wyników tych rozgrywek, co może budzić wątpliwość, czy na pewno do nich doszło. W 1929 roku utworzono w klubie sekcję bokserską¹⁶¹, brak natomiast informacji o udziale żołnierzy pułkowych w cywilnych zawodach tej dyscypliny sportowej.

Na przełomie lat 20. i 30. nastąpiło pewne załamanie w funkcjonowaniu klubu sportowego, o czym może świadczyć podejmowanie kwestii „reorganizacji i wznowienia jego działalności” na walnym zgromadzeniu członków WKS 76. pp, zorganizowanym 12 stycznia 1931 roku¹⁶². Na zebraniu wybrano także nowego prezesa klubu – kpt. Kazimierza Czarkowskiego, który razem z resztą zarządu doprowadził do dużych zmian w zrzeszeniu. Zorganizowano nowe sekcje m.in. tenisową, gier sportowych kobiet (przeznaczoną dla żon oficerów i podoficerów pułku), próbowano utworzyć także kolarsko-turystyczną i gier sportowych (koszykówki i siatkówki). Nie wiadomo, czy te dwie ostatnie powstały. Prasa odnotowała pojedynczy udział sportowców WKS 76. pp w zawodach kolarskich czy siatkarskich, ale są to nieliczne wzmianki. Z kolei w zorganizowanych w 1932 roku pierwszych mistrzostwach miasta Grodna w koszykówce, reprezentanci lidzkiego pułku nie wzięli udziału¹⁶³.

Nowy zarząd organizował także wycieczki samochodowe w okolicy Grodna. O ile wewnątrz klubu nastąpiły faktyczne zmiany,

¹⁵⁸ Ibidem.

¹⁵⁹ *Marsz drużynowy*, „Reduta” 1927, maj, s. 13.

¹⁶⁰ *Kronika grodzieńska*, „Kurjer Wileński. Niezależny Organ Demokratyczny” 1928, 20 września, s. 3; *Kronika*, „Głos Prawdy Ziemi Grodzieńskiej” 1928, 20 września, s. 6.

¹⁶¹ CAW, Akta 76 pp, sygn. I.320.76.7, Rozkaz dzienny z 1 maja 1929 r.

¹⁶² CAW, Akta 76 pp, sygn. I.320.76.9, Rozkaz dzienny z 8 stycznia 1931 r. Przez pomyłkę wpisano grudeń, zamiast stycznia. CAW, Akta 76 pp, sygn. I.320.76.9, Rozkaz dzienny z 13 stycznia 1931 r.

¹⁶³ *Kronika*, „Ostatnie Wiadomości Grodzieńskie” 1932, 20 października, s. 6.

to w latach 1931–1933 prasa odnotowuje wyłącznie kilka udziałów reprezentantów 76. pp w zawodach sportowych i to bez większych sukcesów. Na początku sierpnia 1931 roku odbył się bieg kolarski o puchar „Nowego Dziennika Kresowego”, w którym 10 miejsce zajął Aleksander Myrcha¹⁶⁴. Na pięć pierwszych miejsc aż trzy należały do zawodników Cresovii. Klub ten nie miał sobie równych w Grodnie w sportach lekkoatletycznych, kolarstwie czy tenisie. Z kolei na początku września zawodnicy 76. pp wzięli udział w regatach w Wilnie¹⁶⁵. W następnym roku Jurkowski z WKS 76. pp reprezentował klub w zawodach o puchar miasta Grodna w biegu na 5000 m, uzyskując trzecie miejsce¹⁶⁶. Czempionem został zawodnik Kolejowego KS Ognisko, który wcześniej był członkiem Cresovii.

Wraz z powstaniem WKS Grodno w 1934 roku, o którym wspominałem powyżej, zorganizowano nowy porządek sekcji, które podlegać miały konkretnym jednostkom wojskowym. Zgodnie z rozkazem Komendy Garnizonu w Grodnie¹⁶⁷, który podano również w rozkazach dziennych 76. pp, powstały cztery sekcje:

- a) Lekkoatletyczna i gier sportowych – przydzielona dowódcy 76. pp
- b) Sportów wodnych i zimowych – przydzielona d-cy 81. pp
- c) Jeździecka i strzelania z br. kal. – przydzielona d-cy 29. pal
- d) Łowiecka i strzelecka z broni długiej – przydzielona płk. Adamowiczowi

Zarząd miał prawo powołać nowe sekcje, gdyby nastąpiła taka potrzeba wśród członków klubu. Nie wiadomo jak długo taki porządek się utrzymał, jednak legitymacja WKS Grodno z 1937 roku, należąca do por. Mieczysława Szczęsnego, oficera 76. pp¹⁶⁸, świadczy o tym, że zainteresowanie aktywnościami fizycznymi w Grodnie było coraz większe, a początkowe cztery sekcje urosły aż do 15. Do 1939 roku lista sportów prawdopodobnie jeszcze się wydłużyła. Nie wiadomo także, czy konkretne sekcje nadal podlegały konkretnym oficerom i czy wraz z ich wzrostem ilościowym nastąpiła zmiana sposobu wybierania prezesów poszczególnych sekcji.

Od 1934, wraz z połączeniem się klubów wojskowych w jedno duże zrzeszenie, nie jest możliwe ustalenie szczegółowego udziału

¹⁶⁴ *Kronika*, „Gazeta Grodzieńska” 1931, 3 sierpnia, s. 5.

¹⁶⁵ *Kronika*, „Ostatnie Wiadomości Grodzieńskie” 1931, 8 września, s. 4.

¹⁶⁶ *Kronika*, „Gazeta Grodzieńska” 1932, 26 kwietnia, s. 5.

¹⁶⁷ CAW, Akta 76 pp, sygn. I.320.76.12, Rozkaz dzienny z 10 lutego 1934 r.

¹⁶⁸ Zbiory prywatne Rusłana Kulevicha.

sportowców z 76. pp w rozgrywkach i sekcjach innych niż piłkarska, gdzie żołnierze lidzkiego pułku mieli dominujące znaczenie. W każdej sekcji znalazły się zapewne osoby z tej jednostki wojskowej, lecz były to pojedyncze przypadki. Trochę inaczej sytuacja wyglądała jeśli chodzi o turnieje koszykówki i siatkówki. Od 1934 roku w pułku zaczęto organizować treningi koszykówki i siatkówki, co potwierdzają informacje zawarte w rozkazach dziennych¹⁶⁹. Od 1935 roku przybrały one już formę regularną i były przeprowadzane aż do wybuchu wojny. W treningach brała udział kadra zawodowa i poborowi. Nie były to ćwiczenia organizowane przez WKS Grodno, a wewnątrzpułkowe. W zawodach każda jednostka wojskowa wystawiała swoją własną drużynę. W latach 1935–1939, sportowcy 76. pp konkurowali głównie z grodzieńskimi drużynami wojskowymi w mistrzostwach garnizonu. Jednak zdarzało się, że zespół pułkowy mierzył się z zawodnikami cywilnymi, przy czym udział pułku w zawodach koszykówki i siatkówki ograniczał się wyłącznie do miasta Grodno. Na przełomie 1935 i 1936 roku zorganizowano zawody, w których przeciwnikami drużyny 76. pp były ekipy Związku Strzeleckiego, Gimnazjów Państwowych nr I i II, a także Szkoły Handlowej¹⁷⁰. Również potwierdzony jest udział żołnierzy lidzkiego pułku w zawodach pływackich o mistrzostwa miasta Grodno w 1939 roku¹⁷¹, gdyż reprezentowali oni jednostkę, a nie lokalny WKS.

Mimo że zespół 76. pp przez cały okres międzywojenny stawał do walki w różnych dyscyplinach sportowych, jak np. atletyka, kolarstwo czy koszykówka i siatkówka, to najbardziej intensywnie klub działał w kierunku rozwijania drużyny piłki nożnej. To ta dyscyplina sportowa cieszyła się największym powodzeniem wśród sportowców WKS 76. pp, a także w niej osiągnano największe sukcesy. Inne sporty były znacząco na uboczu i ograniczone wyłącznie do Grodno (nie licząc marszów czy regat).

76. pp wychodził również z ofertą sportową dla mieszkańców Grodno. Zimą organizowano w pułku kursy narciarskie, w których udział brać mogły także pojedyncze osoby spoza wojska. Wymagana do tego była zgoda dowódcy OK nr III. Taką możliwość prasa grodzieńska odnotowuje dwukrotnie¹⁷².

¹⁶⁹ CAW, Akta 76 pp, sygn. I.320.76.12, Rozkaz dzienny z 5 maja 1934 r.; CAW, Akta 76 pp, sygn. I.320.76.12, Rozkaz dzienny z 15 maja 1934 r.

¹⁷⁰ CAW, Akta 76 pp, sygn. I.320.76.13, Rozkaz dzienny z 4 grudnia 1935 r.

¹⁷¹ CAW, Akta 76 pp, sygn. I.320.76.17, Rozkaz dzienny z 4 sierpnia 1939 r.

¹⁷² *Kronika*, „Nadniemeński Kurjer Polski” 1926, 25 stycznia, s. 2; *Kronika*, „Ostatnie Wiadomości Grodzieńskie” 1935, 17 lutego, s. 6.

Działalność charytatywna

Oprócz wielkiej pracy na rzecz rozwoju kultury i sportu w Grodnie, 76. pp miał też duże zasługi w niesieniu pomocy dla społeczeństwa. Zła sytuacja ekonomiczna doskwierała licznej części ludności „grodu Batorego”, a także wielu instytucjom. Przez cały okres międzywojenny organizowano dla nich wsparcie. Problemy wynikały z różnych powodów. Na początku lat 20. zła sytuacja była skutkiem dopiero co zakończonego konfliktu światowego, a także wojny polsko-bolszewickiej, które doprowadziły do znacznego osłabienia gospodarczego Grodna i regionu. Wszystkie nowo powstałe instytucje bądź ich lokalne oddziały miały duże potrzeby, natomiast niewystarczające środki. Z tego powodu bardzo częstym zjawiskiem w latach 20. było organizowanie koncertów, przedstawień, zawodów bądź loterii, z których dochód był przeznaczany na różne potrzeby owych instytucji. 76. pp angażował się w rozwiązywanie problemów lokalnej ludności i organizacji publicznych już od początku swojego stacjonowania w Grodnie. W latach 20. odbywało się to przede wszystkim poprzez udział w wydarzeniach charytatywnych pułkowej orkiestry bądź klubu sportowego. Akcje takie były jednak podejmowane także w latach 30., lecz na mniejszą skalę.

W 1923 roku muzycy ludzkiego pułku dali koncert w ogrodzie miejskim razem z orkiestrą smyczkową, a pieniądze zebrane z biletów miały pójść na remont bursy dla kursantek Polskiego Czerwonego Krzyża¹⁷³. W tym samym okresie muzycy ludzkiego pułku wspierali także szkolnictwo. 7 grudnia 1924 roku orkiestra 76. pp, razem z muzykami 81. pp udoskonaliła muzycznie wydarzenie przygotowane przez Polską Macierz Szkolną, która zorganizowała loterię fantową¹⁷⁴. Niedługo po tym, 26 kwietnia 1925 roku, orkiestra pułkowa wspomogła przedstawienie zorganizowane na rzecz szkoły nr 5 w Grodnie¹⁷⁵.

W latach 20. w działalności charytatywnej, nie próżnował także WKS 76. pp. W 1924 roku wziął on udział w turnieju piłki nożnej, z którego dochód miał zostać przeznaczony na pojazd dla grodzieńskiego oddziału Policji Państwowej¹⁷⁶. Do udziału, wspólnie z piłkarzami ludzkiego pułku, stanęły: KS Hasmonea, KS 29. pap, KS GOSO, KS

¹⁷³ *Dział kronikarski i informacyjny*, „Echo Grodzieńskie” 1923, 17 lipca, s. 4.

¹⁷⁴ *Kronika*, „Nadniemeński Kurjer Polski” 1924, 17 grudnia, s. 2.

¹⁷⁵ *Kronika*, „Nadniemeński Kurjer Polski” 1925, 1 maja, s. 2.

¹⁷⁶ *Kronika*, „Nadniemeński Kurjer Polski” 1924, 10 listopada, s. 2.

Cresovia, a także wileńskie Makabi. Z kolei w 1925 roku drużyna 76. pp została zaproszona przez członków Cresovii do udziału w organizowanych przez siebie wydarzeniach sportowych, z których dochód miał trafić m.in. na Macierz Szkolną¹⁷⁷ czy PCK¹⁷⁸.

Pod koniec lat 20., wraz z wybuchem wielkiego kryzysu, Grodno weszło w lata 30. z wielkimi problemami gospodarczymi. Doszło do dużego bezrobocia, które utrzymywało się długo i powodowało duże niezadowolenie społeczne. Władze miejskie, organizacje społeczne, jak i instytucje państwowe próbowały ratować sytuację. Bardzo duży udział w walce z bezrobociem miało wojsko. Świadczą o tym artykuły¹⁷⁹ w lokalnej prasie, które zauważają znaczną pomoc armii w tym zakresie.

Wielką akcję wsparcia bezrobotnych w Grodnie, a zarazem prawdopodobnie pierwszą podjętą przez 76. pp, opisuje artykuł *Udział Garnizonu Grodzieńskiego w akcji pomocy bezrobotnym*, zamieszczony w „Gazecie Grodzieńskiej” z 20 maja 1932 roku¹⁸⁰. Żołnierze lidzkiego pułku, wraz z innymi oddziałami, brali udział we wsparciu finansowym biedoty. Na ten cel zarówno oficerowie, podoficerowie, jak i szeregowi opodatkowali się (wysokość obciążenia zależała od posiadanego stopnia). Akcja ta trwała od 1 października 1931 roku do 31 maja następnego roku. Nie były to jednak świadczenia socjalne, a pieniądze szły na pokrycie pracy osób, które zostały zatrudnione przy inwestycjach armii. Władze wojskowe inicjowały liczne prace budowlane, przy których zatrudniano osoby znajdujące się w nędzy, zamiast wysyłać do tego celu żołnierzy. W pierwszej połowie lat 30. takie prace prowadzono m.in. przy kościele garnizonowym, na Starym Zamku czy przy budowie podoficerskich domów wypoczynkowych. Osoby cywilne bez pracy zatrudniano także w jednostkach wojskowych. Zgodnie z informacjami z wyżej wspomnianego numeru „Gazety Grodzieńskiej”: „Garnizon grodzieński, do 17.V 1932 r. zebrał 33,779 zł. 82 gr. z czego poszczególne pułki złożyły: 76 pp. – 8.502.68 zł.; 81 pp. – 5.284.06 zł.; 29 pap. – 4.696.27 zł.; 3 Dyon Żand. – 4.968.75 zł.; 3 Okr. Szpit. – 9.210.40 zł.; inne formacje 1.117.66 zł”.

¹⁷⁷ Kronika, „Nadniemeński Kurjer Polski” 1925, 30 kwietnia, s. 2.

¹⁷⁸ Kronika, „Nadniemeński Kurjer Polski” 1925, 21 maja, s. 2.

¹⁷⁹ Kronika, „Ostatnie Wiadomości Grodzieńskie” 1931, 8 października, s. 4; Kronika, „Ostatnie Wiadomości Grodzieńskie” 1933, 5 kwietnia, s. 6.

¹⁸⁰ *Udział Garnizonu Grodzieńskiego w akcji pomocy bezrobotnym. Co o tym mówią cyfry?*, „Gazeta Grodzieńska” 1932, 20 maja, s. 5.

Suma przekazana przez żołnierzy 76 pp. była znacząca i ustępowała wyłącznie funduszom 3. Okręgowego Szpitala. Świadczy to o dużym zaangażowaniu wśród wojskowych ludzkiego pułku. Pod koniec 1932 roku tego typu akcję powtórzono¹⁸¹.

W listopadzie 1931 roku, decyzją dowódcy 76. pp, Ignacego Oziewicza, powołana została komisja, której celem miało być: „zorganizowanie akcji pomocy bezrobotnym w ramach pułku”¹⁸². Nieznane są wyniki działalności owego zespołu. Wsparcie natomiast dalej płynęło od poszczególnych żołnierzy 76. pp, dzięki wspomaganiam lokalnych inicjatyw społecznych. Zgodnie z informacjami zamieszczonymi w „Ostatnich Wiadomościach Grodzieńskich” z 31 grudnia 1931 roku, korpus oficerski i podoficerski ludzkiego pułku, razem z władzami miejskimi i prywatnymi osobami, wspomógł lokalną biedotę. Pomoc ta trafiła do potrzebujących za pośrednictwem Stowarzyszenia Pań Miłosierdzia św. Wincentego à Paulo¹⁸³. W następnym roku natomiast, ze środków spółdzielni 76. pp, zostało zakupionych 75 miejsc dla szeregowych na koncert w Teatrze Miejskim, z którego dochód miał trafić na bezrobotnych muzyków¹⁸⁴.

Równocześnie 76. pp, wraz z innymi jednostkami wojskowymi, prowadził akcję dokarmiania dzieci osób bezrobotnych przy pomocy kuchni pułkowych. Przedsięwzięcie to było prowadzone regularnie przez wojsko, rokrocznie. Nie odbywało się to natomiast zawsze w każdej jednostce, gdyż możliwość taka zależała od stanu zaopatrzenia poszczególnych formacji. Zgodnie z rozkazem DOK nr III z 13 stycznia 1933 roku: „odnośnie dożywiania dzieci musi być przestrzegana rygorystycznie zasada, że nie może ono być dokonywane kosztem zaopatrzenia żywnościowego szeregowych”¹⁸⁵. W ludzkim pułku takie wsparcie odbywało się zazwyczaj w święta Bożego Narodzenia, gdzie oprócz posiłku, dzieci otrzymywały również paczki z różnymi artykułami, które zostały przygotowane przez oficerów i podoficerów pułku. Nie wiadomo ile lat trwała w 76. pp taka akcja. W 1932 roku, jak podaje „Polska

¹⁸¹ CAW, Akta 76 pp, sygn. I.320.76.10, Rozkaz dzienny z 4 listopada 1932 r.

¹⁸² CAW, Akta 76 pp, sygn. I.320.76.9, Rozkaz dzienny z 27 listopada 1931 r.

¹⁸³ *Kronika*, „Ostatnie Wiadomości Grodzieńskie” 1931, 31 grudnia, s. 4.

¹⁸⁴ CAW, Akta 76 pp, sygn. I.320.76.10, Rozkaz dzienny z 31 października 1932 r.

¹⁸⁵ CAW, Akta DOK nr III, sygn. I.371.3.47, Rozkaz dzienny z 13 stycznia 1933 r.

Zbrojna”¹⁸⁶: „Dowódca, oficerowie i podoficerowie zaw. 76 p. p. ofiarowują 40 zł. na urządzenie choinki i wigierzy wigilijnej dla dzieci bezrobotnych, urządzonej przy 76 p. p.”. W tym samym czasopiśmie podano także, że w wigilię 1932 roku 76. pp urządził wigierzę dla 63 dzieci (dla porównania 81. pp dla 64, 29. pal dla 50)¹⁸⁷. Z kolei rozkazy dzienne odnotowują ją wyłącznie w latach: 1933, 1934 i 1937¹⁸⁸, przy czym w 1933 roku wspomniano, że ta forma pomocy była „przyjętym już od lat kilku zwyczajem”¹⁸⁹. W grudniu 1936 roku również zbierano przedmioty do paczek¹⁹⁰. Zajmował się tym Komitet Pułkowy Pomocy Bezrobotnym. W rozkazach dziennych próżno szukać więcej informacji o nim, jednak sam fakt jego istnienia świadczy o wzmożonej pracy na rzecz tej grupy potrzebujących. W numerze „Wiarusa” z 9 maja tego samego roku¹⁹¹, wspomniano o przekazaniu 50 złotych przez korpus podoficerów zawodowych pułku na zorganizowanie „święconego” dla biednej dziatwy miejskiej, co może wskazywać, że pułk dokarmiał biedotę miejską także w inne miesiące niż grudzień i styczeń. Skalę pomocy przybliżyć może natomiast rozkaz dzienny z 15 grudnia 1937 roku¹⁹², w którym podano dokładne liczby dokarmionych, a także skład posiłku. W tamtą wigilię na kolację miało zostać zaproszonych 120 dzieci. Dla każdego z nich zapewniono: zupę grzybową, kluski z makiem, pierożka z kapustą, a także jabłka. W tym samym rozkazie wspomniano również o tym, że pułk miał, poczynawszy od 1 stycznia 1938 roku, dokarmiać 40 dzieci z okolicy koszar, do czego przeznaczone miały być kuchnie I i II batalionu, a także Dywizyjnego Kursu Podchorążych Rezerwy, który mieścił się przy 76. pp.

Podsumowując, 76. pp przez cały okres międzywojenny wspierał finansowo, materiałowo i organizacyjnie szereg organizacji, instytucje

¹⁸⁶ *Zamiast życzeń świątecznych*, „Polska Zbrojna” 1932, 23 grudnia, s. 5.

¹⁸⁷ F. Karwowski, *Z życia garnizonu grodzieńskiego*, „Polska Zbrojna” 1933, 9 stycznia, s. 4.

¹⁸⁸ CAW, Akta 76 pp, sygn. I.320.76.11, Rozkaz dzienny z 15 grudnia 1933 r.; CAW, Akta 76 pp, sygn. I.320.76.12, Rozkaz dzienny z 14 grudnia 1934 r.; CAW, Akta 76 pp, sygn. I.320.76.15, Rozkaz dzienny z 15 grudnia 1937 r.

¹⁸⁹ Wskazywałoby to na fakt, że akcja była prowadzona już przed 1932 r., co może się wiązać z założoną rok wcześniej komisją ds. pomocy dla bezrobotnych w ramach pułku.

¹⁹⁰ CAW, Akta 76 pp, sygn. I.320.76.14, Rozkaz dzienny z 18 grudnia 1936 r.

¹⁹¹ *Z naszego życia*, „Wiarus” 1936, 9 maja, s. 467.

¹⁹² CAW, Akta 76 pp, sygn. I.320.76.15, Rozkaz dzienny z 15 grudnia 1937 r.

miejskie, a także lokalną ludność znajdującą się w potrzebie. Nadmienić należy, że wsparcie to szło zarówno od oficerów, podoficerów, a w pewnym stopniu nawet szeregowych pułku. Widać także, jak zmieniał się sposób pomocy i priorytety w działalności charytatywnej 76. pp na przestrzeni lat 20. i 30.

Zapewnianie bezpieczeństwa

Jak wskazuje w swoim artykule *Geneza asystencji wojskowej w II Rzeczypospolitej* Piotr Hac „mianem asystencji wojskowej w Polsce międzywojennej określano wsparcie udzielane władzom cywilnym przez siły zbrojne w sytuacji konieczności zapewnienia bezpieczeństwa publicznego, w celach zapobiegawczych i ratunkowych podczas klęsk żywiołowych oraz w innych przewidzianych w prawie przypadkach”¹⁹³.

Takie działania przez okres pokojowego stacjonowania w Grodnie 76. pp podejmował kilka razy, zarówno w regionie, jak i w mieście nad Niemnem. W latach 1924–1926, rozkazem DOK nr III, żołnierze ludzkiego pułku razem z resztą 29. DP, brali udział w eskortowaniu pociągów osobowych¹⁹⁴. Ich zadaniem była ochrona przed „zbrodnictwami zamachami”¹⁹⁵. W 1928 roku miała ruszyć odbudowa mostu drogowego na Niemnie. Z racji, że do zniszczenia mostu posłużyły środki pirotechniczne, przed rozpoczęciem robót budowlanych trzeba było najpierw usunąć ich pozostałości. Zajęli się tym saperzy. Jednak z tego powodu należało zapewnić także bezpieczeństwo cywilom, w razie ewentualnego wybuchu i uporządkować ruch. Do tego skierowano Policję Państwową oraz żandarmerię wojskową. By ułatwić pracę służbom, dowódca 76. pp, płk Ignacy Oziewicz, polecił wyznaczyć jednego starszego podoficera z II batalionu i dwóch z III batalionu¹⁹⁶. Nie wiadomo jak długo żołnierze 76. pp udzielali wsparcia służbom. Most został natomiast otwarty w listopadzie 1930 roku¹⁹⁷. Jednak najbardziej znaną akcją, a to dzięki licznym artykułom

¹⁹³ P. Hac, *Geneza asystencji wojskowej w II Rzeczypospolitej*, „Przegląd Historyczno-Wojskowy” 2021, nr 3, s. 84.

¹⁹⁴ CAW, Akta DOK nr III, sygn. I.371.3.10, Załącznik nr 2, Organizacja służby asystencyjnej na terenie województw wschodnich., z 9 grudnia 1924 r.; CAW, Akta 76 pp, sygn. I.320.76.4, Rozkaz dzienny z 31 lipca 1926 r.

¹⁹⁵ Ibidem, s. 5.

¹⁹⁶ CAW, Akta 76 pp, sygn. I.320.76.6, Rozkaz dzienny z 29 października 1928 r.

¹⁹⁷ J.J. Milewski, op. cit., s. 12.

prasowym, zarówno w gazetach lokalnych, jak i ogólnokrajowych¹⁹⁸, było udzielenie wsparcia lokalnym władzom podczas strajku w grodzieńskich przedsiębiorstwach miejskich. W lipcu 1931 roku pracownicy elektrowni i wodociągów wstrzymali pracę na znak swojego protestu wobec działań rządzących w Grodnie. Jak głosi przekaz „Gazety Grodzieńskiej”: „Strajk powstał z powodu zwolnienia przez Magistrat urzędników Kiedy i Piaseckiego”¹⁹⁹. Sytuacja, w której tak istotne zakłady wstrzymywały działalność, powodowała załamanie funkcjonowania całego miasta, co budziło z kolei potrzebę szybkiego rozwiązania tego problemu. Wsparcia w tej sytuacji udzieliło wojsko. Razem z 76. pp udział w akcji wzięły 3. Dyon Samochodowy i Baon Telegraficzny, wspólnie przywracając zasilanie w elektrowni i wodociągach, a dodatkowo jedna z kompanii lidzkiego pułku obsadziła oba budynki, zabezpieczając je przed strajkującymi²⁰⁰.

Działan asystencyjnych 76. pp nie było dużo, jednak jak pokazują powyższe, jednostce zdarzało się prowadzić tego typu akcje. Nie miały one regularnego charakteru ani nie zdarzały się często, za to pułk przeprowadzał je zarówno w Grodnie, jak i w regionie.

Kres 76. pp i jego aktywności społecznej przyniosła wojna, na którą pułk został wysłany w składzie Armii „Prusy” pod Piotrków Trybunalski. Działania wojenne nie trwały długo, gdyż już 6 września większość jednostki poległa w walce z niemiecką I Dywizją Pancerną, a wraz z nią dowódca 76. pp – ppłk Stanisław Sienkiewicz. Mimo że polegli żołnierze spoczywają obecnie na cmentarzu w Milejowie, to większość swojego istnienia pułk stacjonował w Grodnie i był jednym z jego integralnych elementów, oddziałując na miasto wieloaspektowo i nadając rytm życiu tamtejszych mieszkańców. Artykuł ten jest w pewien sposób cegiełką, kolejnym puzzlem w układance, jaką nadal stanowią dzieje przedwojennej wojskowości grodzieńskiej. Temat ten wymaga jeszcze licznych badań, które skupiłyby się na jednostkach wojskowych, biografiach poszczególnych oficerów czy funkcjonowaniu DOK nr III, ulokowanego właśnie w „grodzie Batorego”.

Jakub Rafałowski

¹⁹⁸ *Wielki strajk w Grodnie. Wojsko opanowuje sytuację*, „Ostatnie Wiadomości Krakowskie. Gazeta Popołudniowa dla Wszystkich” 1931, 10 lipca, s. 4; *Strajk powszechny w Grodnie. Zakłady użyteczności publicznej uruchomione przez wojsko*, „Express Poranny” 1931, 10 lipca, s. 1.

¹⁹⁹ *Kronika*, „Gazeta Grodzieńska” 1931, 9 lipca, s. 8.

²⁰⁰ *Kronika*, „Gazeta Grodzieńska” 1931, 10 lipca, s. 8.

Bibliografia

Źródła archiwalne

Centralne Archiwum Wojskowe (CAW)

Zespół akt 76. pp (sygnatura I.320.76)

Zespół akt Dowództwa Okręgu Korpusu nr III (I.371.3)

Zbiory prywatne

Zbiór Jakuba Rafałowskiego.

Zbiór Ruslana Kulevicha.

Źródła drukowane

Karbowski Władysław, *Ludwik Narbutt. Życiorys wodza w powstaniu styczniowym na Litwie*, Grodno 1935.

Perkowicz Edward, 1863, Grodno 1933.

Perkowicz Edward, *Z powodu książki o Narbucie*, [w:] W. Karbowski, *Ludwik Narbutt. Życiorys wodza w powstaniu styczniowym na Litwie*, Grodno 1935.

Orłowicz Mieczysław, *Przewodnik ilustrowany po województwie białostockim z ilustracjami, planami i mapami*, Białystok 1937.

Instrukcja o orkiestrach wojskowych, Warszawa 1931.

Prasa

Krajowa

„Express Poranny” 1931.

„Głos Gminy Wiejskiej. Czasopismo poświęcone sprawom samorządu gminnego. Organ Związku Gmin Wiejskich Rzeczypospolitej Polskiej” 1930.

„Ilustrowany Kurjer Codzienny” 1933.

„Ostatnie Wiadomości Krakowskie. Gazeta Popołudniowa dla Wszystkich” 1931.

„Polonia” 1935.

„Słowo” 1922.

Lokalna i regionalna

„Dziennik Białostocki” 1922, 1933.

„Dziennik Urzędowy Kuratorjum Okręgu Szkolnego Brzeskiego” 1939.

- „Echo Grodzieńskie”, następnie „Echa Grodzieńskie” 1921–1924.
„Gazeta Grodzieńska” 1931–1932.
„Głos Prawdy Ziemi Grodzieńskiej” 1927–1929.
„Kurjer Nadniemeński. Express Poranny Ziemi Grodzieńskiej” 1934.
„Kurjer Nowogródzki” 1932.
„Kurjer Warszawski” 1936.
„Kurjer Wileński. Niezależny Organ Demokratyczny” 1928.
„Nadniemeński Kurjer Polski” 1924–1926.
„Nowy Grodzieński Kurjer Codzienny” 1937–1938.
„Ostatnie Wiadomości Grodzieńskie. Gazeta Poranna dla Wszystkich” 1931–1935.
„Przegląd Kresowy. Dziennik poświęcony przejawom życia ziem północno-wschodnich” 1930.
„Przegląd Łomżyński. Ilustrowany tygodnik powiat.: łomżyńskiego, ostrołęckiego, ostrowskiego, szczuczyńskiego i wysoko-mazowieckiego” 1934.
„Wieczorny Kurjer Grodzieński” 1932–1935.
„Ziemia Lidzka, Szczuczyńska i Wołczyńska. Czasopismo Regionalne”, następnie „Ziemia Lidzka. Miesięcznik Krajoznawczo-Regionalny” 1936–1939.

Sportowa

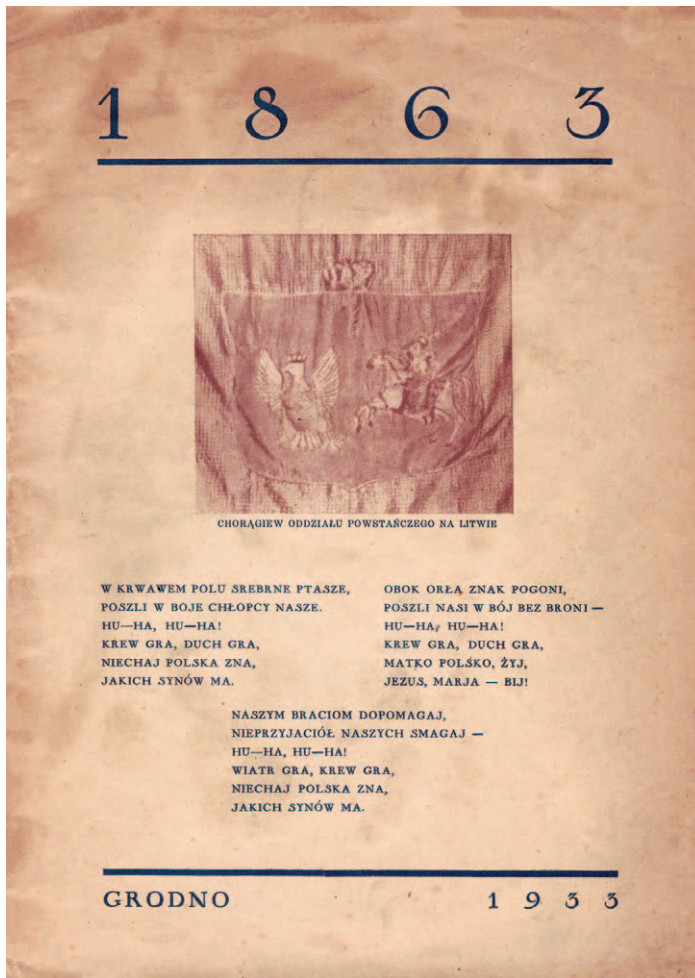
- „Przegląd Sportowy” 1922–1939.
„Tygodnik Sportowy. Organ niezależny dla wychowania fizycznego młodzieży” 1923.
„Stadjon. Ilustrowany Tygodnik Sportowy” 1923–1932.
„Sport” 1930.
„Wioślarz Polski” 1925.

Wojskowa

- „Dziennik Personalny” 1934.
„Dziennik Rozkazów” 1922–1939.
„Polska Zbrojna” 1921–1939.
„Reduta. Dwutygodnik Poświęcony Sprawom Obrony Państwa” 1924–1925, 1927–1928.
„Wiarus” 1930–1939.
„Żołnierz Polski” 1929.

Opracowania

- Gajewski Marek, *Garnizon wojskowy Grodna w latach trzydziestych XX wieku*, „Goniec Kresowy” 2021, nr 3.
- Goksiński Jan, *Klubowa historia polskiej piłki nożnej do 1939 roku*, t. 2, *Kluby piłkarskie*, Wyd. PZI SOFTEN, Warszawa 2013.
- Górko Jerzy, *Piłkarskie Dzieje Podlasia. 80 lat historii piłki nożnej w regionie podlaskim: 1929–2009*, Wyd. SENDSPORT.PL, Żelechów 2010.
- Hac Piotr, *Geneza asystencji wojskowej w II Rzeczypospolitej*, „Przegląd Historyczno-Wojskowy” 2021, nr 3.
- Jędrzejewska Agnieszka, *Grodno – zapomniany Garnizon II Rzeczypospolitej. Wyjątki z dziejów*, [w:] *Oblicza wojny*, t. 3, *Wyjątki z dziejów*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2021.
- Komorowski Paweł, Kołyszko Aleksander, Ludwik Narbutt. *Z dziejów historycznej świadomości Polaków na Ziemi Lidzkiej*, Wyd. Retro-Art., Warszawa–Lida 1999.
- Milewski Jan Jerzy, *Z dziejów Grodna w okresie międzywojennym*, Polskie Towarzystwo Historyczne – Oddział w Białymstoku, Białystok 2021.

Jednodniówka „1863”, Grodno 1933

Głaz pamiątkowy Siderka 1938, na zdjęciu Jakub Rafałowski, 2023 r.

Z UROCZYSTOŚCI W D. 5.VIII 1933 R. W DUBICZACH.
PRZEMÓWIENIE D-cy O. K. III GENERAŁA A. LITWINOWICZA.

Dubicze, fot. z książki *Ludwik Narbutt*, W. Karbowicza, 1935

Mecz piłki nożnej Wojskowy Klub Sportowy Grodno
– LGSF Kowno w Grodnie, 1939 r., NAC, sygn. 310142233 (2)

Orkiestra 76. pp podczas defilady na ul. Dominikańskiej, lata 30.,
zbiory własne J. Rafałowskiego

Orkiestra 76. pp w atelier J. Karassika, 21 listopada 1924 r.,
zbiory własne J. Rafałowskiego

Starszy sierżant 76. pp przy trybunie stadionu w Grodnie,
2 poł. lat 20., zbiory własne J. Rafałowskiego

Pomnik Ludwika Narbutta i towarzyszy w Dubiczach,
okres powojenny, zbiory własne J. Rafałowskiego

Władysław Karbowski, *Ludwik Narbutt*,
Grodno 1935

The Ludwik Narbutt 76th Lida Infantry Regiment in the Social Life of Grodno and the Region

Keywords

76th Infantry Regiment, Grodno, Ludwik Narbutt, Polish Army, military band, social life, culture, sports, WKS Grodno, monument in Dubicze, assistance service

Summary

The article presents the multifaceted participation of the Ludwik Narbutt 76th Lida Infantry Regiment in the life of the local community of Grodno and the region in 1922–1939. The impact of the activities of the military unit in question on such things as culture, historical memory, sports, charity and security is described.

Irena Kulik

Towarzystwo Przyjaciół Grodna i Wilna, Oddział w Lublinie

ORCID: 0000-0003-4106-9402

Nazwy własne na podstawie powieści Zbigniewa Żakiewicza *Wilcze łąki*

Słowa kluczowe

Kresy Północno-Wschodnie, Zbigniew Żakiewicz, *Wilcze łąki*, onomastyka literacka

Streszczenie

Pierwszą częścią *Tryptyku wileńskiego* Zbigniewa Żakiewicza są *Wilcze łąki*. Składają się z 22 opowiadań z elementami fantastycznymi. Jako osobna książka zostały wydane w 1982 roku w Warszawie przez Wydawnictwo „Czytelnik”. Akcja toczy się w latach trzydziestych na Kresach Północno-Wschodnich, na terenie obecnej Republiki Białorusi. Głównym bohaterem jest siedmioletni chłopiec, Ryś Wołczacki i z jego perspektywy został odtworzony otaczający go świat z charakterystycznym dla tego regionu językiem, którego cechy zauważalne są w nazwach własnych. Poddano je analizie oraz zaprezentowano w poszczególnych grupach: tytuły literackie, antroponimy, nazwy geograficzne, zoonimy, chrematonimy, kosmonimy oraz teonimy.

Założenie badawcze, informacja o autorze oraz analiza tytułów

Nazwy własne są bogactwem każdego narodu, gdyż kryją w sobie wiedzę o jego historii politycznej i społecznej, o historii kultury i religii, właściwościach i krajobrazie ziemi rodzinnej, związkach z innymi krajami, a także o działaniach, dążeniach, a nawet emocjach ludzi, jak również o realiach życia oraz ludzkich wartościach. Są też

świadcstwem przynależności etnicznej człowieka i ziemi do narodu, wyznacznikiem narodowości¹.

Te wszystkie kryteria odnośnie do nazw własnych zostały wyraźnie zarysowane w utworach wspomnieniowych Zbigniewa Ryszar-da² Żakiewicza – pisarza, publicysty, historyka literatury rosyjskiej z okresu 1894–1914, absolwenta Wyższej Szkoły Pedagogicznej we Wrocławiu oraz pracownika naukowego tejże uczelni przeniesionej do Opola, nieco później – Uniwersytetu Gdańskiego. Urodził się w Wilnie na początku lat trzydziestych XX wieku w 1932, wg zapisu w metryce 1933 roku, jak podaje upamiętniający pisarza nekrolog w czasopiśmie społeczno-kulturalnym „Strony”³. Dzieciństwo spędził na terenie obecnej Białorusi, w kresowym Mołodecznie, Poniżiu Tatarskim⁴ w gminie Bienica⁵ oraz folwarku Leonpole nieopodal Krewa, zanim na zawsze opuścił wraz z matką-wdową, Zofią z domu Oganowską, swoją małą ojczyznę w lutym 1946. W ramach repatriacji przeniósł się do powojennej Polski i początkowo zamieszkał w Łodzi. Zaliczany jest do wybitnych autorów nurtu literatury kresowej, zaistniał również jako pisarz dla dzieci i młodzieży. Wyóżniony został wieloma nagrodami i odznaczeniami⁶.

Do najważniejszych dzieł w jego twórczości należy *Tryptyk wileński*⁷, który składa się z części: *Wilcze łąki*, *Ród Abaczów* oraz *Wilio, w głębokościach morza*. Ukazuje obraz utraconej ziemi ojczystej, który utkwiał w pamięci autora początkowo jako szczęśliwy – z lat 1936–

¹ Z. Kaleta, *Teoria nazw własnych*, [w:] *Polskie nazwy własne. Encyklopedia*, red. E. Rzetelska-Feleszko, IJP PAN, Kraków 2005, s. 15.

² Informacja o podwójnym imieniu Żakiewicza pochodzi ze strony: https://fil.ug.edu.pl/sites/default/files/_nodes/slider/53976/files/zbigniew_zakiewicz.pdf [dostęp: 30.11.2021].

³ *Zbigniew Żakiewicz (1933–2010)*, „Strony” 2010, t. 6, s. 72–73.

⁴ *Wyobrażenia przestrzenne Zbigniewa Żakiewicza*, „Topos” 2018, nr 25 (2), s. 104.

⁵ Przynależność do określonej gminy potwierdzam na podstawie *Słownika geograficznego Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich* ze strony: http://dir.icm.edu.pl/pl/Słownik_geograficzny/Tom_III/ [dostęp: 30.11.2021].

⁶ Szczegółową informację biograficzną dot. Zbigniewa Żakiewicza podaje Maciej Dęboróg-Bylczyński w monografii pt. *Pamięć, nostalgia, tożsamość. Kulturowe aspekty estetyki pogranicza w twórczości Zbigniewa Żakiewicza*, https://cf-tk.statiki.pl/images/files/086/@9788361184553_33,145677.pdf [dostęp: 15.11.2021].

⁷ Przywoływany *Tryptyk wileński* Zbigniewa Żakiewicza został wydany w 2005 roku w Gdańsku przez Wydawnictwo Słowo/Obraz Terytoria.

1938 oraz burzliwy – z okresu 1941–1946⁸. Każda z trzech części pierwotnie ukazała się osobno. Najpierw *Ród Abaczów* w 1968 roku, czternaście lat później – *Wilcze łąki*, natomiast po kolejnych jedenastu – *Wilio, w głębokościach morza*. Początkowo, według zamysłu autora, pierwsze dwie oraz wydana w 1975 roku *Dolina Hortensji* (z akcją w Karpatach) złożyły się na *Sagę wileńską* z 1992 roku.

Szczególną uwagę zwróciłam na nazwy własne, które wyekscerpowałam z powieści *Wilcze łąki*⁹ oraz poddałam analizie. Utwór ten, zachowując kolejność chronologiczną, otwiera *Tryptyk wileński*. Według Anny Legieżyńskiej jest to:

(...) kalejdoskop reminiscencji z dzieciństwa, przesuwających się na taśmie pamięci dorosłego narratora, który odtwarza rolę dziecka, Rysia Wołczackiego, Wołczka. Teatralizująca funkcja pamięci ujawnia się zarówno za pośrednictwem stylistyki tekstu (pierwszoosobowa narracja unaoczniająca, poetyka opisów), jak i na poziomie świata przedstawionego, ukształtowanego niczym obrotowa scena, na której pamięć lokuje różne postaci napotymane przez dziecko (rodzice, krewni, goście) oraz miejsca, hierarchizowane wedle skali bezpieczeństwa i egzotyki (dom, ogród, łąki, las). Każdy z krótkich rozdziałów zachowuje autonomię literacko-wspomnieniową, ich kolejność motywuje jedynie logika kapryśnej pracy pamięci. Spoiwem pozostaje rodzaj światoodczucia bohatera: wyraźnie somatyczna, zmysłowa percepcja rzeczywistości, podległa hermeneutyce wyobraźni. Dziecięce „ja” objaśnia sobie świat za pomocą fantazji, a nie ratio. Rytm egzystencji wyznacza tu jeszcze codzienność, nie historia¹⁰.

Żakiewicz, przywołując w *Wilczych łąkach* wspomnienia z wczesnego dzieciństwa, wykorzystał percepcję, a szczególnie jeden ze zmysłów – węch. Dlatego wg Anny Legieżyńskiej „(...) wrażenia zapachowe kształtują deskrypcję miejsc autobiograficznych, nazwanych tutaj wilczymi łąkami”¹¹, które jako wyrażenie *Wilcze łąki* wykorzystano do tytułu książki oraz ostatniego z 22 krótkich opowiadań, częściowo napisanych w stylu skojarzeniowo-fantastycznym, gdzie

⁸ O okresie dzieciństwa Żakiewicz informuje w Posłowie *Tryptyku wileńskiego* na s. 446.

⁹ Wydanie książki *Wilcze łąki*, z którego korzystam w artykule, ukazało się nakładem Wydawnictwa „Czytelnik” w 1982 r.

¹⁰ A. Legieżyńska, *Odnawianie Tryptyku wileńskiego Zbigniewa Żakiewicza*, [w:] *Zagadnienie bilingwizmu*, Seria I: *Dwujęzyczni pisarze litewscy i polscy*, red. A. Baranow, J. Ławski, Prymat, Białystok–Vilnius 2017, s. 416.

¹¹ Ibidem, s. 423.

„(...) wyobrażenia narratora balansuje na granicy realności i baśni, ludowych wyobrażeń, snu, [gdyż] (...) dzieło Żakiewicza jest dwupłaszczyznowe, ujawnia, że poza światem rzeczywistości realnej jest świat rzeczywistości idealnej, zmetaforyzowanej. Świat ludzki i zwierzęco-roślinny stapiają się w jeden wspólny byt”¹². Dlatego najpierw analizie poddałam **tytuły**¹³ poszczególnych opowiadań, ściśle związanych z treścią, z których:

Siedem – to tytuły jednowyrazowe utworzone od apelatywów rzeczownikowych: *Balon*, *Majówka*, *Okolica*, *Powstaniec*, *Puszcza* oraz *Miacielica* (:ap. *miacielica*, błr. *мяцэліца* ‘zameć’), jak również w formie zbiorowej nazwy osobowej: *Kocięłowie*.

Dwu- i wieloczłonowe tytuły to przede wszystkim wyrażenia nominalne, których podstawowym członem jest rzeczownik. Trzy z nich jako mianownikowe wyrażenia z przydawką rzeczowną: *Anioł stróż*, *Pani Ejnarowiczowa*, *Wyprawa dookoła świata* oraz sześć z przymiotną: *Wilczy głos*, *Dziwny gość*, *Tatarska łąźnia*, *Pierwsza gwiazdka*, jak również w postaci pluralnej: *Domowe progi*, *Wilcze łąki*. Pojedyncze nazwy opowiadań to: forma zdania oznajmującego: *I znów jadę do Rygi*; wyrażenie z przymikiem: *Z wizytą*; porównanie: *Jak chmura*; zestawienie z łącznikiem: *Dziedy-dziadule*, gdzie pierwszy człon *Dzied* (:ap. *dzied*, błr. *дзёд* ‘dziad, żebrak’) oraz dwa ze spójnikiem łącznym: *Schody i strychy*, *Pac-pacuk i pies wściekły*, gdzie regionalizm *pac*, *pacuk* określa ‘szczura’ jak podaje *Słownik Wileński*¹⁴. Wśród wszystkich powyżej wymienionych tytułów najbardziej realistyczna jest zbiorowa forma rodowa – *Kocięłowie*.

¹² O. Pańkova, *Litwa Mickiewiczowska w powieści Ż. Żakiewicza „Wilcze łąki”*, [w:] *Tvorčestvo Adama Mickieviča i sovremennaja mirovaja kultura*, Grodno 2010, s. 158–162.

¹³ Opracowanie tytułów zastosowałam wg metody Urszuli Kęsikowej z początku lat 90. XX stulecia (zob. U. Kęsikowa, *O tytułach utworów literackich M. Rodziewiczówny*, [w:] *Onomastyka literacka*, red. M. Biolik, Wyższa Szkoła Pedagogiczna, Olsztyn 1993, s. 347–348). Tytuły są zaliczane do ideonimów (od grec. *idéa* ‘wygląd’), czyli nazw wytworów ludzkich oraz wg W. Makarskiego – są one nominacjami nacechowanymi znaczeniowo (W. Makarski, *Szkic o tytułach utworów Juliusza Słowackiego*, „Dialog Dwoh Kultur [DIALOG DVOH KUL’TUR]” 2015, nr 10, s. 111), co potwierdza K. Sicińska (*Tytuły utworów w cyklu „Na skalnym Podhalu” Kazimierza Tetmajera – struktura syntaktyczno-semantyczna, uwarunkowania stylistyczne i tekstowe, funkcje*, „Onomastica” 2019, t. 63, s. 182). Pod tą nazwą osobno na końcu artykułu umieściłam wyodrębnione tytuły wynikające z treści utworu.

¹⁴ A. Zdanowicz i in., *Słownik języka polskiego*, t. 1–2, Wilno 1861, s. 953, <https://eswil.iip.pan.pl/index.php> [dostęp: 15.11.2021].

Ze względu na to, że akcja powieści autobiograficznej *Wilcze łąki* rozgrywa się w realiach kresowych w drugiej połowie lat trzydziestych XX wieku, zawiera nazwy autentyczne oraz fikcyjne w postaci antroponimów (imion, nazwisk, przezwisk oraz historycznych przydomków i pseudonimów), etnonimów, zoonimów, nazw geograficznych: choronimów, ojkonomów, mikrotoponimów, hydronimów, oronimów; nazw miejskich: urbanonimów. Również w powieści nie zabrakło chrematonimów, czyli nazw własnych obiektów materialnych i niematerialnych w postaci: akcjonimu, emporionimów, ergonimów, eklezjonimów, firmonimów, heortonimów, ideonimów¹⁵ oraz nazw bóstw, czyli teonimów i kosmonimów, które poniżej omawiam w poszczególnych punktach.

Antroponimy

Najbardziej liczną grupę (około 55%) stanowią antroponimy, szczególnie imiona oraz nazwiska, nieliczne są przezwiska oraz znikome przydomki historyczne i pseudonimy.

Imiona

Jak uważa Tadeusz Milewski – imiona osobowe tworzą system, który wyodrębniając się z całości języka pewnymi specyficznymi cechami, stanowi równocześnie część tradycji prawno-obyczajowej każdego społeczeństwa¹⁶. W utworze zaobserwowałam 25 imion męskich oraz 20 żeńskich, z których trzy formy są określeniami odmęzowskimi. Wystąpiły one w powieści samodzielnie, z nazwiskami oraz przezwiskami. Ujawniło się sześć form rodzimych. Znaczną większość stanowią imiona chrześcijańskie z kanonu Kościoła zachodniego oraz pojedyncze ze wschodniego, jak również formy żydowskie, tatarskie czy możliwe litewskie. Są liczną grupą, która odnosi się do osób rzeczywistych, historycznych, jak również biblijnych oraz postaci fikcyjnych.

¹⁵ Przytoczona terminologia onomastyczna, wg której dokonałam podziału na poszczególne grupy, pochodzi z *Aktualnej listy podstawowych haseł terminologii onomastycznej w języku polskim* autorstwa Artura Gałkowskiego ze strony: onomastyka.uni.lodz.pl/strona-glowna/terminologia-polska [dostęp: 3.11.2021]. Podziału na podgrupy chrematonimów również dokonałam w oparciu o artykuł *Definicja i zakres chrematonimii* tegoż autora.

¹⁶ T. Milewski, *Imiona osobowe jako zwierciadło kultury*, [w:] idem, *Indoeuropejskie imiona osobowe*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1969, s. 147.

Jako **pełne imiona męskie**, chrześcijańskie: *Adam, Feliks, Józef, Maciej, Michał, Mikołaj / Nikoła* (: ukr. *Никóла*¹⁷), *Pius, Stefan, Tomasz*; słowiańskie dwuczłonowe: *Bronisław, Kazimierz, Władysław* oraz tatarskie: *Sulim / Selim*, jak również **żeńskie** z kanonu chrześcijańskiego: *Janina, Stefania, Tekla, Wanda* oraz z nagłosową protezą J-: *Jewa* wobec *Ewa* jako **forma derywowana** lub jako odpowiednik wschodniosłowiańskiej wersji tego imienia *Ewa*.

Pozostałe imiona męskie i żeńskie, które uległy afiksacji, przeważnie są formami fikcyjnymi. Wystąpiły z sufiksalnym *-ch-*, *-k-* często o gwarowej cesze hipokorystycznej lub ekspresywnej oraz męskie spieszczone zakończone na *-u*, czy przynależnościowe marytonimiczne z sufiksem *-owa*.

Imiona męskie pochodzenia słowiańskiego zakończone na *-ch*: *Zdzich* (: *Zdzisław*¹⁸) oraz na *-ek*: *Stawek* (: *Stawomir*¹⁹), *Włodek* (: *Włodzisław*²⁰; *Włodzimierz*²¹), jak również chrześcijańskiego na *-ek*: *Jurek, Lolek* (: *Karol*), *Waldek, Zenek*; *-ka*²²: *Janka, Ryśka, Wićka* (: *Wiktor, Witold*²³) oraz ze złożonymi formantami: *-eczka*: *Makareczka* (: *Makary*²⁴); *-eńka*: *Wicieńka*, jak również imię **żeńskie**: *Zosieńka* oraz imiona żeńskie pochodzenia chrześcijańskiego bądź hebrajskiego zakończone na *-ka*: *Awrośka* (: *Awrosija*, ros. *Авроси́я*), *Beniczka* (: *Benita*²⁵), *Esterka* (: *Estera*²⁶), *Halinka, Mańka* (: *Mania* < *Marianna, Maria*²⁷), *Małgorzatka, Wandka, Zośka*.

Kolejne derywowane męskie formy to: pojedyncza z sufiksem *-ko*: *Tońko* (: *Antoni*) oraz dwie z *-uk*: *Bazyłuk, Wincuk* jak *Kaziuk*

¹⁷ *Krestnyje imena ludej*, [w:] *Slovar' ukrainskago jazyka*, B. Hrinčenko, t. 4, Kiev 1909, s. 557.

¹⁸ H. Fros, I. Sowa, *Twoje imię. Przewodnik onomastyczno-hagiograficzny*, WAM, Kraków 1979, s. 549.

¹⁹ M. Malec, *Staropolskie skrócone nazwy osobowe od imion dwuczłonowych*, Ossolineum, Wrocław 1982, s. 74.

²⁰ Ibidem, s. 62, 113.

²¹ H. Fros, I. Sowa, op. cit., s. 534–535.

²² Imiona z przyrostkiem *-ka* również mogą wskazywać na nacechowane emocjonalnie formy, o czym mówi K. Handke (*Nazewnictwo jako narzędzie ekspresji*, [w:] *Onomastyka literacka*, op. cit., s. 42). Męska forma *Janka* jest białoruskim odpowiednikiem polskiej zdrobniałej – *Janko*.

²³ H. Fros, I. Sowa, op. cit., s. 524, 532–533.

²⁴ J. Grzenia, *Słownik nazw własnych*, PWN, Warszawa 2002, s. 244.

²⁵ Ibidem, s. 101.

²⁶ Ibidem, s. 152.

²⁷ Ibidem, s. 248.

w *Zapiskach Józika Buziuka* Kazimierza Niechody wg Czesława Kosyła²⁸ oraz spieszczone imię głównego bohatera *Rysiu* zostało ujęte w formie wołacza w funkcji mianownika, jak *Stasiu*, *Jasiu* w powieści Wiesława Myśliwskiego *Kamień na kamieniu* jako onomastyczny wykładnik dialektyzacji – co wcześniej również zaobserwował tenże.

Spieszczeniu również uległy imiona żeńskie zakończone na *-a*: *Basia*, *Danusia*, *Jadzia*, *Krysia*, *Lonia*, *Mańcia*.

Również ujawniły się trzy przykłady marytonimiczne, czyli utworzone od imion mężów z sufiksem *-owa*: *Albinowa* (: im. m. *Albin*), *Józefowa* (: im. m. *Józef*), *Tońkowa* (: im. m. *Tońko* < *Antoni*).

W tym zbiorze przywołano nazwę osobową hierarchy Kościoła katolickiego: *Ojciec Święty Pius XI papież*, którą podaje *Księga adresowa m. Wilna 1939. Wileński kalendarz informacyjny*²⁹.

Jako pojedynczy przykład ukazał się w książce skrót imienia bądź nazwiska do nagłosowej litery w postaci: *pan U.* w opowiadaniu *Majówka*: „Szczególnie pan U., dobrze znany w polskim towarzystwie, próbuje swoich sił poetyckich, sięgając po laury białoruskiego poety”³⁰.

Nazwiska oraz historyczne przydomki i pseudonimy

Kolejną, najbardziej liczną grupę, stanowią nazwiska, czyli formy usytuowane zasadniczo na drugim miejscu po imieniu lub osobno. Wśród nich przeważają nazwiska męskie bohaterów uczestniczących w akcji utworu w liczbie 44 oraz 20 – jako nazwy osobowe potwierdzone historycznie. Zaledwie 10 nazwisk określa kobiety. Sporą liczbę stanowią nazwiska autentyczne, potwierdzone wspomnieniami Żakiewicza³¹ oraz sympatyków jego dorobku naukowego, literackiego³², jak również formy licznie związane z historią

²⁸ C. Kosyl, *Główne nurty nazewnictwa literackiego (zarys syntezy)*, [w:] *Onomastyka literacka*, op. cit., s. 72.

²⁹ <https://kpbk.umk.pl/dlibra/publication/184345/edition/186455/content?ref=L2NvbGx1Y3Rpb25kZXNjcm1wdGlvbi80> [dostęp: 05.10.2021].

³⁰ Z. Żakiewicz, *Wilcze łąki*, Warszawa 1982, s. 94.

³¹ Swoje wspomnienia Z. Żakiewicz przytacza również w artykule *Z Panem Tadeuszem i Wielką Improwizacją spoufalony...*, [w:] *Mickiewicz i ja – pisarze o Mickiewiczu*, t. 5, s. 188–191. Wersja elektroniczna na stronie: https://rcin.org.pl/Content/65159/WA248_72355_P-I-2524_zakiewicz-z-panem_o.pdf [dostęp: 15.11.2021].

³² O autorze *Wilczych łąk* w piątą rocznicę śmierci pisał F. Apanowicz w *Kronice „Studia Rossica Gedanensia”* 2015, t. 2, s. 513–523, zaś w dziesiątą po-

ziemi oszmiańskiej. Wśród nich najczęściej pojawiają się nazwiska utworzone przez autora, gdzie wyraźnie zarysowuje się funkcja socjologiczna, która odzwierciedla relacje rodzinne, pozycję społeczną, reguły grzecznościowe czy przynależność środowiskową³³.

Cztery z nich jako formy odapelatywne prymarne: *Kaban* (: gw. ap. *kaban* 'dzik, wieprz'), *Lebiedź* (: ap. *lebiedź*, błr. *лёбедзь* / ros. *лёбедь* 'łabędź'), *Młot(owa)*, *Osełka* odnoszą się do nazwisk bohaterów z niższych warstw społecznych, jak również *Krywonos* (: złożenie *krywono-* nos³⁴ od wyrażenia *krywy nos*, błr. *крывы нос*).

Natomiast derywowane licznymi sufiksami: *-ski*, *-acki*, *-ański*, *-yński*, *-ecki*, *-owski*, *-owicz*, *-ewicz*, *-ek*, *-ko* oraz z fonetyczną cechą akania w sufiksie *-ka*, jak również inne, zakończone na: *(-ejko)*, *-ło*, *-anin* oraz *-a* ukazują różnorodność cech kresowych, w znacznym stopniu z podstawami odapelatywnymi: *Bociański*, *Kryczyński*, *Fujarkiewicz*, *Kosiarkiewicz*, *Lichtarowicz*, *Chlebionek* (por. z gw. *chlebić* < *pochlebiać*³⁵), *Dziedziejko* / *Dziedziejka*, *Siulko* / *Siulka* (: gw. *siulić* 'doradzać komu usilnie' od lit. *siūlyti*³⁶), *Szyrko* (: ap. *szyroki* / *szeroki*³⁷), *Śnitko* oraz odimiennymi: litewskim *Dowgiątło* (: lit. im. *Daūgilas*³⁸, por. z lit. im. m. *Daugaila*³⁹), staropolskim:

święcono mu wydanie specjalne „Gazety Uniwersyteckiej” w Gdańsku – Zbigniew Żakiewicz. In memoriam, https://gazeta.ug.edu.pl/wp-content/uploads/2020/07/GU_zakiewicz_net.pdf [dostęp: 15.11.2021] .

³³ E. Oronowicz-Kida, *Przeszłość w nazwach własnych zapisana* (Na podstawie „Pamiętnika” Andrzeja Urbana), „Słowo. Studia Językoznawcze” 2017, t. 8, s. 156.

³⁴ Według *Słownika etymologicznego języka polskiego* A. Brücknera, Wiedza Powszechna, Warszawa 1970, s. 276, odpowiednikiem błr. ap. *krywonos* jest *krzywonos* 'nazwa ptaka'. W polskiej antroponimii jest notowane nazwisko *Krzywonos* (: ap. *krzywonos* 'człowiek o krzywym nosie'; L. Tomczak, *Słownik odapelatywnych nazwisk Polaków*, Wrocław 2003, s. 138).

³⁵ *Słownik języka polskiego*, red., J. Karłowicz, A. Kryński, W. Niedźwiedzki, t. 1, Warszawa 1900, s. 279.

³⁶ *Słownik języka polskiego*, red., J. Karłowicz, A. Kryński, W. Niedźwiedzki, t. 6, Warszawa 1915, s. 121.

³⁷ Ibidem, s. 706.

³⁸ L. Dacewicz, *Imiona w strukturze nazwisk dawnych mieszkańców polsko-litewsko-wschodniostłowińskiego pogranicza jako fakt kulturowy*, [w:] *Pogranicza, Kresy, Wschód a idee Europy*, Katedra Badań Filologicznych „Wschód – Zachód”, Książnica Podlaska im. Łukasza Górnickiego w Białymstoku, Stowarzyszenie Naukowe „Oikoumene”, red. A. Janicka, G. Kowalski, Ł. Zabielski, Białystok 2013, s. 273.

³⁹ J.B. Walkowiak, *Litewskie nazwiska Polaków. Słownik etymologiczno-frekwencyjny*, UAM, Poznań 2019, s. 95.

Kochanowski, jak również chrześcijańskimi z kanonu Kościoła zachodniego i wschodniego: *Butarewicz, Emilianowicz, Kondratowicz, Kuczyński, Markowski, Szymankiewicz(ówna), Waszkiewicz, Zienkowicz*. Wybrane ze zwrotem grzecznościowym *pan*: *Bokszczanin*, (por. z lit. *bókštas* 'wieża'⁴⁰), *Dowgiałło, Kotowicz, Kozłowski, Rostocki, Sarnecki* oraz *Wołczacki* określają postacie przeważnie z kręgu szlacheckiego bądź mieszczańskiego. W ten sposób również autor-narrator wyraża swój szacunek przede wszystkim do rodziców, stąd mamy zwrot: *pan Wołczacki, pani Wołczacka, państwo Wołczaccy*. Mały Rysiu stara się dociekliwie pojąć, dlaczego nazywa się *Wołczacki*, a nie *Psiacki* albo *Krowacki*, natomiast ojciec, ze względu na swoją obszerną posturę, tym bardziej nie *Niedźwiedzki*? Na co otrzymuje odpowiedź od służącej Mańki, którą sobie również na swój sposób tłumaczy:

„– Z Wołczysk wy wszyscy, dlatego Wołczackie.

– Wołczackie my dlatego, że my wszystkie wołki. A ja to na pewno”⁴¹.

Fikcyjne nazwisko głównego bohatera w znacznej mierze wykazuje cechy wschodniosłowiańskie w podstawie *Wołk* (: ap. *wołk*, błr. *воўк*, ros. *во́лк* 'wilk'), którą potwierdzono jako nazwę osobową w *Słowniku staropolskich nazw osobowych*⁴² oraz utworzono ze złożonym formantem *-acki*. Wystąpiło również w postaci dwuczłonowej z łącznikiem: *Wołk-Wołczacki* oraz ze wschodniosłowiańskimi zjawiskami fonetycznymi: *Wouczacki* z przejściem *t > u*, ze zjawiskiem akania w *Wauczacki* oraz wydłużoną wymową w zakończeniu *-cki-j* w *Wołczackij*, tak jak brzmią wszystkie nazwiska na *-ski, -cki* w języku rosyjskim⁴³.

Również od form męskich zostały utworzone formy żeńskie merytonimiczne. Jedną z cechą gwarową augmentatywną z suf. *-icha*: *Krywonosicha*. Kolejne: z *-owa*: *Bokszczaninowa, Ejnarowiczowa, Emilianowiczowa, Młotowa*; zakończone na *-a*: *Markowska (Jaźmówie), pani*

⁴⁰ *Wielki słownik polsko-litewski*, V. Vaitkevičiūtė, t. 2, Marijampolė 2003, s. 484.

⁴¹ Z. Żakiewicz, *Wilcze łąki*, op. cit., s. 49.

⁴² *Słownik staropolskich nazw osobowych*, red. W. Taszycki, t. 6, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1981, s. 198.

⁴³ Wg zasady 77.B.1. zawartej w *Słowniku języka polskiego*: „Zakończenia rosyjskich nazwisk na *-ский, -цкий, -ий, -ый* zapisujemy w tekstach polskich przez *-ski, -cki, -i, -y* i odmieniamy tak jak nazwiska polskie...”, <https://sjp.pwn.pl/zasady/310-77-B-1-Nazwiska-na-%D1%81%D0%BA%D0%B8%D0%B9-%D1%86%D0%BA%D0%B8%D0%B9-%D0%B8%D0%B9-%D1%8B%D0%B9;629702.html> [dostęp: 30.11.2021].

Rogalska, pani Wołczacka oraz dwie formy żeńskie patronimiczne z formantem *-ówna*: *Dowgiałłówna*, *Szymankiewiczówna*.

Główny bohater jest wtajemniczany przez dorosłych, a szczególnie przez matkę, w historię ziemi oszmiańskiej⁴⁴, która jest związana z Wielkim Księstwem Litewskim, Rzeczpospolitą Obojga Narodów. Jest świadkiem autentycznych wydarzeń, zgodnych z akcją utworu, np. zgonu w lutym 1939 roku papieża Piusa XI, dlatego na kartach powieści ukazane są autentyczne nazwy osobowe, nazwiska oraz przydomki i pseudonimy historyczne przywołane w dialogach różnych bohaterów *Wilczych łąk*, które dotyczą: książąt, hetmanów, przywódców powstań, dezertów, generałów rosyjskich, królów, marszałków, hrabiów, mistyka, redaktora: *Świdrygałło* (autent. *Świdrygiełło Bolestaw*), *Kiszka*, *Sapieha*, *Michał Kazimierz Kocięłło*, *Wiśniowieccy*, *Poniatowski*, *Ogiński*, *Napoleon*, *Józef Zienkowicz*, *Chrapowicki*, *Ostroszczenko*, *Mineyko*, *Płatonow*, *Sebastjanow*, *Piłsudski*, *Rydz-Śmigły*, *Budionny*, *Tyszkiewicz*, *Zyberk-Plater* oraz *Feliks Osowiecki* (autent. *Stefan Ossowiecki*⁴⁵) – znany mistyk przedwojennej Polski czy *Mackiewicz* (autent. *Stanisław Cat-Mackiewicz* – redaktor naczelny przedwojennego „Słowa Wileńskiego”).

Żakiewicz przytacza również nazwiska szlachty zagrodowej z *Okolicy* na Wyżynie Oszmiańskiej, czyli usytuowanej w pobliżu rodoowego folwarku *Leonpole*⁴⁶, leżącego nieopodal Łosku oraz Krewa, a wśród nich rodowe matki autora – *Oganowscy* oraz z pobliskich miejscowości, których nazwy w większości powstały od nazwisk, takich jak: *Lenkowscy*, *Markowscy*, *Masłowscy*, *Mickiewicz*, *Oziewicz* i *Ułańscy*.

⁴⁴ Szczegółowo o historii dziejów na ziemi oszmiańskiej do wielkiego odwrotu przez nią wojsk napoleońskich opowiada C. Jankowski na stronie: <https://napoleon.org.pl/index.php/biblioteka-empire-u/czytelnia/zrodla/184-czeslaw-jankowski-trakt-napoleonski> [dostęp: 12.12.2021].

⁴⁵ Z informacją o praktykach paranormalnych Stefana Ossowieckiego można zapoznać się w dzienniku „Rzeczpospolita” na stronie: <https://www.rp.pl/historia-polski/art18993491-zapatrzeni-w-medium-moda-na-zjawiska-paranormalne> [dostęp: 10.10.2021].

⁴⁶ Żakiewicz we wspomnieniach z okresu II wojny światowej wymienia miejsce ostatniego zamieszkania w artykule *Z Panem Tadeuszem i Wielką Improvizacją...*, op. cit., s. 188–189.

Przezviska

Kolejno na kartach powieści można spotkać dziesięć fikcyjnych przezvisk, które odzwierciedlają stosunek autora-narratora do określonych bohaterów oraz wyrażają uczuciową, czasem intelektualną ocenę nazywanych przez twórcę⁴⁷. Zazwyczaj są w postpozycji po nazwiskach lub osobno. Dodatkowo wyodrębniają cechy fizyczne, jak zestawienie: *Spuchnięte Łby* wobec kolegów, braci Kosiarkiewiczów, których ukazano z okrągłymi głowami; zjawiska fizjologiczne: *Grochodupek*, (Fujarkiewicz) *Katapierton*, (Kuncewicz) *Rypajło*, *Pierdzimączka* oraz psychiczne: zestawienie *Biała Gorączka* wobec Bociarńskiego, ojca kolegi Zenka czy zrost *Jaźmówie* wobec pani Markowskiej, która nadużywała tego zwrotu, jak również wyrażającego choleryczną cechę charakteru innego kolegi – Waldka, którego określono jako *Skory* od ap. *skory* 'szybki'⁴⁸. Pełnią one funkcję ekspresywną. Natomiast dwa z nich: dziedzic *Nasturcjowy* oraz *Podprożny* – lokalizującą.

Etnonimy

W postaci form realistycznych zarysowała się w powieści wielonarodowościowość w liczbie 11 etnonimów. Jak zauważyła Maria Malec „(...) są one wynikiem adaptacji do języka polskiego obcych [form] pochodzących z różnych, bliskich i dalekich obszarów geograficznych i kulturowych”⁴⁹. W *Wilczych łakach* przeważnie wystąpiły nazwy narodów współzamieszkujących historycznie tereny Wileńszczyzny w wersji potocznej, gwarowej oraz ogólnopolskiej: reg. *Białorus* / *Białorusy*, *Białorusin* / *Białorusini* (Rusini, przym. *Ruski*), *Cygan* / *Cyganie*, *Litwin* / *Litwini*, *Polak* / *Polacy*, *Tatar* / *Tatarzy*, *Żyd* / *Żydzi* / reg. plur. *Żydy* (eks. *Żydki*) oraz samookreślenie się małego bohatera: „Ani ja Litwin, ani Tatar, ani Ruski, ani Polak. Woł-Wołczacki jestem”⁵⁰. Przytoczono nazwy ekspansywnych narodów: z *Niemcem* / z *Niemcami*, o *Szwedzie*. Kolejno *Chińczyk* czy *Indianin* wystąpiły w porównaniach: jak u *Chińczyka*, jakby z *Indianinem* oraz *Francuz* w pytaniu retorycznym:

„– Nie widziałeś czasem jakiegoś Francuza?”⁵¹.

⁴⁷ A. Cieślikowa, *Przezviska*, [w:] *Polskie nazwy własne...*, op. cit., s. 122.

⁴⁸ A. Zdanowicz i in., op. cit., s. 1497.

⁴⁹ M. Malec, *Etnonimy*, [w:] *Polskie nazwy własne...*, op. cit., s. 185.

⁵⁰ Z. Żakiewicz, *Wilcze łąki*, op. cit., s. 135.

⁵¹ Ibidem, s. 149.

Natomiast jedna forma *Podolanka* – odnośnie do mieszkanki regionu Podola na Ukrainie w treści przytoczonej piosenki na kartach *Wilczych łąk*: „Anioł stróż unosi mnie na wysoki kamień, Podolanka siedzi na nim”⁵².

Zoonimy

Nazwy zwierząt⁵³ w powieści są bardzo nieliczne, pomimo styczności głównego bohatera z bogatą florą oraz fauną ziemi oszmiańskiej. Autor przytacza dwa typowe zawołania jako formy sekundarne deminutywno-hipokorystyczne z sufiksem *-ka*: *Ryska* – kotki oraz *-ek*: *Puszek* – psa. Interesujące jest przywołanie przez Żakiewicza fikcyjnego określenia – *zwierz Humbolda* niby sztucznego połączenia lisa oraz psa, którego jakoby w Afryce miał odkryć przyrodnik Aleksander von Humboldt.

„(...) A to zwierze jest niedawno odkryte w Afryce przez wielkiego uczonego, który się nazywa Humbold. Ono żre tylko surowe mięso. (...) Liso-pies łapczywie pożera ochłap ku wielkiemu zadowoleniu wszystkich i samego właściciela”⁵⁴.

Nazwy geograficzne

Kolejną dość obszerną grupą (około 35% nazw własnych) są nazwy geograficzne, których omawianie rozpocznę od autentycznych **choronimów**. Są to nazwy takich państw, jak: *Anglia, Białoruś, Francja, Niemcy, Ruś, Prusy, Polska*, również jako *Najjaśniejsza Rzeczpospolita // Unia // Litwa i Korona* oraz *Wielkie Księstwo Litewskie*, jako **kraina geograficzna**: *Sybir* czy nazwa **kontynentu**: *Afryka*, nazwa greckiej **wyspy** – *Lesbos*, nazwa **pustyni** – *Synaj*, jak również dwa **hydronimy**: *Niemen* i *Wilia*, rzeki, których źródła swój początek biorą na terenie Białorusi.

Natomiast autentyczność lub fikcyjność 43 **ojkonimów** potwierdziłam na podstawie *Słownika geograficznego Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*⁵⁵. Podzieliłam je na trzy grupy ze względu

⁵² Ibidem, s. 36.

⁵³ Nazwy zwierząt opracowałam, wzorując się na artykule Jerzego Głowackiego, *Zoonimy w utworach Edwarda Niziurskiego*, [w:] *Onomastyka literacka*, op. cit., s. 219–223.

⁵⁴ Z. Żakiewicz, *Wilcze łąki*, op. cit., s. 88.

⁵⁵ *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, red. F. Sulimierski, s. 1880–1914.

na układ przestrzenny od najdalej położonych do najbliższej arkady dzieciństwa autora-narratora, ziemi oszmiańskiej, czyli powiatu:

- a) nazwy miast bardziej odległe od Oszmiańszczyzny, przywoływane w trakcie rozmów bohaterów, to: *Homel, Lejpuny, Olkieniki, Petersburg, Ryga, Rzym, Piotrków (Trybunalski), Warszawa, Wilno*, gdzie *Ryga* stale jest wymieniana w zdaniu stwierdzającym złe samopoczucie głównego bohatera: np. „Zaraz do Rygi pojedę”⁵⁶.
- b) kolejno, pięć nazw miejscowości położonych nieco poza obrębem ziemi ojczystej, to: *Horodyszcze, Lipniszki, Radoszkowicze, Świr, Żodziszki*, które można zaobserwować w opowiadaniu dziada: „W kościele w Świrze to chyba było, a może w Żodziszkach”⁵⁷.
- c) ojkonimy z ziemi oszmiańskiej, gdzie w wybranych miejscowościach toczy się akcja: *Bienica, Bieniny, Buchowszczyzna, Daubuciszki, Helenów, Horodeczno, Krewa, Lebiedzewo, Lenkowszczyzna, Łosk, Markowszczyzna, Oszmiana, Smorgonie, Tatarszczyzna*.

W opowiadaniu *Okolica* zarysowuje się obraz zaścianków szlacheckich usytuowanych w pobliżu rodzinnego folwarku Leonpole, które miały swoje nazwy miejscowe utworzone od nazw osobowych protoplastów rodów:

„A Lenkowscy mieszkają w Lenkowszczyźnie, Markowscy na Markowszczyźnie, Oziewicz w Oziewszczyźnie, choć też mówią na to Lenkowszczyzna. No i Ułańscy, Mickiewicz, Oganowscy, Maśłowscy – wszyscy oni są Okolicą. Różnie na tę Okolicę się mówi. Wiadomo jednak, że gdy się chce iść do Ułańskich, to się idzie na Ułańszczyznę, a Mickiewicz Mickiewiczowszczyzną szumią, jak to pole topolowym”⁵⁸.

By nadać miejscowościom nieco cech symbolicznych, najbardziej związanym z „małą ojczyzną” autora-narratora, Żakiewicz pod nazwą *Mołojcewo* ukrył *Mołodeczno*⁵⁹, z podstawą *Mołodec* (: prow. *mołodec* ‘młodzian, dzielny człowiek’⁶⁰, ros. *молодец*, biał. *маладзец*), którego

⁵⁶ Z. Żakiewicz, *Wilcze łąki*, s. 119.

⁵⁷ Ibidem, s. 52.

⁵⁸ Ibidem, s. 122.

⁵⁹ Nazwę autentyczną – *Mołodeczno* oraz fikcyjną – *Mołojcewo* we wspomnieniach w piątą rocznicę odejścia Zbigniewa Żakiewicza przytacza prof. dr hab. Bogusław Żyłko w: *Podróż(e) na Kresy ze Zbigniewem Żakiewiczem*, „*Studia Rossica Gedanensia*” 2015, t. 2, s. 529–530, z którym w 1976 r. autor *Wilczych łąk* odbył sentymentalną podróż do ojczyzny na terenie Republiki Białoruskiej, co zaowocowało powstaniem utworu.

⁶⁰ A. Zdanowicz i in., op. cit., s. 677.

dawnym polskim odpowiednikiem jest *mołojec*⁶¹ ‘mężczyzna młody, krzepki’. Wyraz pospolity na skutek onimizacji przybrał postać *Mołojec*, a wraz z dzierżawczym sufiksem *-ewo* powstała fikcyjna nazwa *Mołojcewo*, możliwe, że pod wpływem licznych nazw występujących na ziemi kaszubskiej, takich jak *Bolszewo*, *Leśniewo*⁶², z którą autor był związany w ostatnich dekadach swojego życia. Niewykluczone, że Żakiewicz za wzór do utworzenia tej nazwy wykorzystał n. m. *Krewo* usytuowanej nieopodal *Mołodeczna*, natomiast rodową miejscowość *Ponizie Tatarskie* określa jako *Niżany*.

Słownik geograficzny nie podaje nazw miejscowości z typowymi dzierżawczymi odlitewskimi sufiksami *-iszki* / *-yszki*: *Apsikiszki* (z podstawą dźwiękonaśladowczą wydania odgłosu kichnięcia), *Mysikiszki*, która jest tylko polskim zrostem: *mysi* + *kiszki*, *Grażyszki* (z lit. odprzymiotnikową podstawą utworzoną od ap. *graužas* ‘piękny’) zamiast rzeczywistej – *Grauzyszki* czy *Piekieliszi* wobec autentycznych *Pikieliszek* nieopodal Wilna, w których od 1930 roku z rodziną wakacje spędzał Józef Piłsudski.

Możliwe, że wysunięta na wschód dzielnica administracyjna stolicy Litwy – *Nowa Wilejka* (lit. *Naujoji Vilnia*) stała się wzorem do dodania określenia *Stara* do miejscowości *Wilejka*, obecnie znajdującej się w granicach Białorusi. Nie znajdziemy na terytorium tego kraju miejscowości: *Oborkowszczyzna*, *Niedźwiedziska*, *Wołczyńska*.

Mikrotoponimy

W powieści zaobserwowałam także nazwy terenowe, które dotyczą przestrzeni wiejskiej niezamieszkałej⁶³. Są to nazwy: pola, okolicy, wzniesień oraz lasu. Pierwszą z nich jest fikcyjna forma jako zestawienie *Dzike Pola* poza *Mołojcewem* (*Mołodecznem*) wobec dawnej nazwy obszaru nad Dnieprem⁶⁴: „Ale w dole za rzeczką, zaczynają się Dzike Pola. [...] A my na Dzike Pola z szablą, z szablą!”⁶⁵ oraz

⁶¹ Jak podaje A. Brückner, op. cit., s. 340, „*Mołojcy*, już u Klonowica, ruskie”.

⁶² Podobne spostrzeżenia przytacza Władysław Makarski w artykule *Przestrzeń w Panu Tadeuszu* na stronie: <https://paris.pan.pl/wp-content/uploads/2019/01/Makarski.pdf> [dostęp: 21.11.2021]. Przykłady pochodzą ze strony: http://ksng.gugik.gov.pl/pliki/urzedowy_wykaz_nazw_miejscowosci_2015.pdf [dostęp: 21.11.2021].

⁶³ R. Mrózek, *Nazwy terenowe*, [w:] *Polskie nazwy własne...*, op. cit., s. 231–232.

⁶⁴ J. Grzenia, op. cit., s. 147.

⁶⁵ Z. Żakiewicz, *Wilcze łąki*, op. cit., s. 72–73.

realistyczną nazwę 40-hektarowego folwarku *Leonpole*⁶⁶, która określa całą okolicę rozpościerającą się wokół wzniesienia pod zestawioną nazwą *Łysa Góra* jako **oronimu**: „Leonpole to są lasy i łąka porośła dębami, i Łysa Góra z żerdzianą wieżą”⁶⁷. Kolejne wzniesienie nieopodal Krewa autor-narrator określa *cukrową górą*: *Kiszki*, *Mineyki* oraz *Swidrygajły*. Nieopodal położona *Puszcza Nalibocka* również w powieści jest nazywana przez mieszkańców białoruskich wsi jako *Puszcza Wielikaja* (: ap. *wialiki*, biał. *вялікі* ‘wielki’).

Nazewnictwo miejskie

Zasadniczo wg Kwiryny Handke „(...) na całość terenu miejskiego składają się trzy (...) typy obiektów o różnym charakterze: a) obszary, czyli dzielnice, osiedla, przedmieścia, parki; b) trakty, czyli ulice, aleje, szosy, nadbrzeża i inne ciągi komunikacyjne; c) punkty, czyli obiekty stałe umiejscowione, ograniczone przestrzenie, tj. place, ronda, skwery, targowiska, rynki, bramy, baszty, roгатki, forty, mosty, dworce, stadiony, rozmaite ważne budowle (pałace, zamki, kościoły, hotele, siedziby władz) itp.”⁶⁸.

W powieści pojawiły się nieliczne nazwy miejskie, które dotyczą nazw trzech ulic wymienionych w Mołojcewie (Mołodiecznie), a właściwie urbanonimy utworzono od: nazwy osobowej – *Bandurskiego*, kolejno – pamiątkowej: *Sejmikowa* oraz topograficznej: *Dworcowa*, jak również trzech **dzielnic**: *Nowy Świat*, *Stare Miasto*, *Zatorze*, gdzie *Nowy Świat* możliwe, że ma znaczenie przenośne jako teren nieodkryty przez małoletniego bohatera.

Chrematonimy

Z przestrzenią miejską wiążą się również **chrematonimy** w większości jako nazwy autentyczne, które dotyczą obiektów materialnych i niematerialnych⁶⁹, gdyż od gr. *chréma*, *chrématos* to: ‘rzecz, przedmiot, towar’. Określają różnego rodzaju obiekty i instytucje związane z nowoczesną cywilizacją, jak również wytwory przemysłowe i rękodzielnicze, artykuły handlowe oraz tytuły książek, czasopism, wierszy. Stanowią około 7% wyodrębnionych nazw

⁶⁶ Idem, *Z Panem Tadeuszem i Wielką Improwizacją...*, op. cit., s. 188–191.

⁶⁷ Idem, *Wilcze łąki*, op. cit., s. 122.

⁶⁸ K. Handke, *Nazewnictwo miejskie*, [w:] *Polskie nazwy własne...*, op. cit., s. 295.

⁶⁹ A. Gałkowski, *Definicja i zakres chrematonimii*, „*Folia Onomastica Croatica*” 2018, t. 27, s. 1.

własnych. W Mołojcewie wyróżniono trzy sklepy nazwami osobowymi właścicieli. Dwa spożywcze: *wędlarnia Chlebionka* oraz *sklep z towarami kolonialnymi u Esterki* i *sklep z materiałami starej Młotowej*. W dwu przypadkach wykorzystano nazwiska właścicieli, natomiast jeden raz – imię⁷⁰ żydowskie z kwalifikatorem „porządna Żydówka”. Nazwy własne sklepów zaliczane są do *emporionimów*, natomiast jako *ergonimy* ujawniły się nazwy instytucji, organu oraz koła: *Komisja Edukacji Narodowej* (nazwa własna instytucji oświatowej działającej od 1773 do 1794 roku), która w tym mieście zapoczątkowała gimnazjum; *Kasa Chorych* (nazwa instytucji ubezpieczeniowo-finansowej) w powieści jako szpital, *Rząd Narodowy* – (nazwa naczelnego organu władzy, działającego w okresie Powstania Styczniowego na dawnych ziemiach Polski) czy *Koło Białoruskie*. Również wymienione zostały nazwy świątyń jako *eklezjonimy*: unicka świątynia pod wezwaniem *św. Heliasza* czy katolicka pod wezwaniem *św. Trójcy* w Bienicy.

„(...) Michał Kazimierz Kocięł nowy rezydencjalny pałac w Bienicy swojej postawił i pyszny kościół stanął pod wezwaniem *św. Trójcy* i oddany został ojcom bernardynom (...)”⁷¹.

Natomiast z przestrzenią miejską w Wilnie powiązany jest istniejący do dzisiaj pod inną nazwą hotel *Dźordż* (*St. Georges* ‘św. Jerzego’), w którym zatrzymywał się ojciec głównego bohatera – pan Wołczacki.

Również zaobserwowałam dwa przykłady *firmonimów*, czyli **nazw firm** produkujących: *buciki* od „Bata” oraz radia *Philips* w przykładzie: „Philips nastawiony, wszyscy słuchają, jak w Rzymie po łacinie chór śpiewa”⁷² oraz skojarzeniowej **nazwy rzeczy** balonu z jedną z postaci *Krywonos* ze zgrubiałym formantem *-isko* jak w *kocisko*: *Krywonosisko-balonisko*, jak również dwukrotnie wymienionej **nazwy obrazu**: *Matka Boska* oraz **nazwa regionalnego wyrobu cukierniczego**: *Kaziukowe serca*, które zostały kupione na jarmarku „Na Kaziuka”, który z kolei jest **akcjonimem**.

⁷⁰ O imionach w funkcji chrematonimii w nazwach obiektów i instytucji związanych z nowoczesną cywilizacją szczegółowo w: M. Malec, *Imiona w funkcji chrematonimów – nazw obiektów i instytucji związanych z nowoczesną cywilizacją*, [w:] eadem, *Imię w polskiej antroponimii i kulturze*, DWN, Kraków 2001, s. 104–105.

⁷¹ Z. Żakiewicz, *Wilcze łąki*, op. cit., s. 114.

⁷² Ibidem, s. 39.

Do grupy **ideonimów** zaliczam przytoczone przez Żakiewicza dwa tytuły książek dla dzieci: „*Bajki*” Andersena oraz „*Bracia Grimm, Bajki*”, jak również ukazującego się w latach 1917–2013 magazynu „*Płomyczek*” czy czasopisma satyrycznego „*Mucha*” oraz tytuły: **piosenki religijnej** *Boże, coś Polskę* czy **modlitw**: *Aniele Boży* oraz *Sweika Maria* od lit. *Sveika, Marija* ‘Zdrowaś Maryjo’; **wiersza** – *Polak mały*, pomijając kilka rymowanek, rymowanych urywków bez tytułów w języku białoruskim oraz rosyjskim.

Również jako miłośnik twórczości Mickiewicza, a szczególnie *Pana Tadeusza*, którego cytatem z epilogu⁷³ otwiera powieść *Wilcze łąki*, autor przywołuje **nazwę bohatera** z bajki *Pani Twardowska* – *pan Twardowski* czy postać znaną w folklorze białoruskim – *Janka* oraz literaturze rosyjskiej – *głupi Jaś* w bajce Aleksieja Tołstoja *Wdzięczność szczupaka*. Interesująca jest fikcyjna **nazwa aktorki filmowej** *Kata Hari*, której określenie jako zrost jest odpowiednikiem nazwy kotliny *Kalahari*⁷⁴ w Afryce.

Jako realistyczne są nazwy świąt, czyli **heartonimy**: ze zmienionym szykiem *Rok Nowy / Nowy Rok, Roku Pańskiego, Wigilia, Boże Narodzenie, Palmowa Niedziela, Wielkanoc* oraz potoczna nazwa *Zielna*, czyli liturgiczne święto Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny, np.: „(...) pod obrazem Matki Bożej, zioła na Zielną zbierane, (...) baze od Palmowej Niedzieli”⁷⁵.

Kosmonimy oraz teonimy

Zaobserwowałam zaledwie trzy **kosmonimy**: *Gwiazdka, Księżyc, Wszechświat* oraz liczne nazwy religijne jako **teonimy**, jak również wielonarodowościowe określenie Boga: *Pan Bóg, Bóg / Boh, Allach / Ałlach; Ojciec, Bóg w Trójcy Przenajświętszej; miłosierdzia Bożego; Sąd Ostateczny*. Przywołano Jezusa w pozdrowieniu w języku łacińskim: *Laudater Jesus Christus* ‘Niech będzie pochwalony Jezus Chrystus’ czy w zwrocie: *Pan Jezus* oraz jako syna: *w imię Ojca i Syna*. Czterokrotnie wymieniono bliskoznaczne określenia Maryi: *Matka Boża*

⁷³ Żakiewicz we wstępie do *Wilczych łąk* przytoczył cytat z epilogu współczesnego wydania *Pana Tadeusza*, ze zmienioną kolejnością pierwszych dwu wersów: „Gdziem rzadko płakał, a nigdy nie zgrzytał,/ Te kraje rad bym myślami powitał,/ Kraje dzieciństwa, gdzie człowiek po świecie/ Biegł jak po łące... Adam Mickiewicz”.

⁷⁴ J. Grzenia, op. cit., s. 203.

⁷⁵ Z. Żakiewicz, *Wilcze łąki*, op. cit., s. 123.

/ *Matka Najświętsza* / *Niewiasta* / *Łono Kościoła*. Wyodrębniłam **nazwy duchów**: *Anioł Stróż*, *Duch Marszałka*, *Powstaniec*, negatywnego: *Wąż* / wsch. *Satana* 'szatan', z którym wiąże się powiedzenie ze zdrobniąłą pluralną formą utworzoną od ap. *kulik* – *kuliczki* > *Kuliczki*, która na skutek onimizacji otrzymała funkcję wskazywania oraz postaci religijnych z Pisma Świętego i kanonu świętych: *król Herod*, *św. Mikołaj*.

Podsumowanie

Wyekscerpowane oraz omówione powyżej nazwy własne w nieznanym stopniu są fikcyjne, jak np. imiona, nazwiska czy przezwiska, jednak w grupie nazw geograficznych dominują autentyczne nazwy miejscowości, co również widoczne jest wśród wyodrębnionych chrematonimów, jakimi są: akcjonim, ergonimy, eklezjonimy, heartonimy, teonimy. To wskazuje, że Żakiewicz pragnął w powieści *Wilcze łąki* zachować koloryt ziemi ojczystej, która jest wielokulturowa i wielojęzyczna ze śladami języka litewskiego, bogata w folklor białoruski z postaciami fantastycznymi (pieriekidyszami), który w powieści przybliżyła małemu Rysiowi pomoc domowa – Mańka. Ta augmentatywna forma imienia w tekście została przywołana najczęściej – 76 razy. Natomiast enklawą polskości pozostaje rodzina, gdzie mały Rysiu kształtuje się duchowo szczególnie pod czujną opieką matki, pani Wołczackiej oraz nieco rzadziej wymienianego ojca – pana Wołczackiego.

Dominującą cechą wszystkich nazw własnych jest funkcja indywidualizująca. Również antroponimy, toponimy, wybrane chrematonimy pełnią funkcję lokalizującą w czasie i przestrzeni. Przede wszystkim imiona derywowane gwarowymi sufiksami: *-ka*, *-ko*, *-eczka*, *-eńka* pełnią funkcję ekspresywną, natomiast nazwiska odapelatywne prymarne, zakończone na *-icz*, jak również na *-ski*, *-cki* ze zwrotem *pan* – funkcję socjologiczną.

Irena Kulik

Skróty:

- ap. – apelatyw (wyraz pospolity)
autent. – autentyczny
błr. – białoruski
eks. – ekspresywny
im. m. – imię męskie
lit. – litewski
n. m. – nazwa miejscowości
plur. – pluralny (mnogi)
pol. – polski
por. – porównać
prow. – prowincjonalny
przym. – przymiotnik
reg. – regionalny
ros. – rosyjski
ukr. – ukraiński

Bibliografia

- Apanowicz Franciszek, *Zbigniew Żakiewicz – rusycysta. Uwagi i wspomnienia w piętną rocznicę śmierci*, *Kronika „Studia Rossica Gedanensia”* 2015, t. 2, s. 513–523.
- Borzyszkowski Józef, *Zbigniew Żakiewicz (1933–2010) – pisarz i nauczyciel akademicki, piewca Wileńszczyzny i kaszubszczyzny jako polskich Kresów i ostoji kultury bałtostowiańskiej*, *„Acta Cassubiana”* 2010, t. 13, s. 484–488.
- Brückner Aleksander, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Wiedza Powszechna, Warszawa 1970.
- Dacewicz Leonarda, *Imiona w strukturze nazwisk dawnych mieszkańców polsko-litewsko-wschodniostowiańskiego pogranicza jako fakt kulturowy*, [w:] *Pogranicza, Kresy, Wschód a idee Europy*, red. A. Janicka, G. Kowalski, Ł. Zabielski, Katedra Badań Filologicznych „Wschód – Zachód”, Książnica Podlaska im. Łukasza Górnickiego w Białymstoku, Stowarzyszenie Naukowe „Oikoumene”, Białystok 2013, s. 269–280.
- Dęboróg-Bylczyński Maciej, *Pamięć, nostalgia, tożsamość. Kulturowe aspekty estetyki pogranicza w twórczości Zbigniewa Żakiewicza*, www.e-bookowo.pl, 2009, https://cf-tk.statiki.pl/images/files/086/@9788361184553_33,145677.pdf [dostęp: 15.11.2021].
- Cieślíkowska Aleksandra, *Przez wiska*, [w:] *Polskie nazwy własne. Encyklopedia*, red. E. Rzetelska-Feleszko, IJP PAN, Kraków 2005, s. 119–134.

- Fros Henryk, Sowa Franciszek, *Twoje imię. Przewodnik onomastyczno-hagiograficzny*, WAM, Kraków 1979.
- Grzenia Jan, *Słownik nazw własnych*, PWN, Warszawa 2002.
- Gałkowski Artur, *Definicja i zakres chrematonimii*, „Folia Onomastica Croatica” 2018, t. 27, s. 1–14.
- Głowacki Jerzy, *Zoonimy w utworach Edwarda Niziurskiego*, [w:] *Onomastyka literacka*, red. M. Biolik, Wyższa Szkoła Pedagogiczna, Olsztyn 1993, s. 219–223.
- Handke Kwiryna, *Nazewnictwo jako narzędzie ekspresji*, [w:] *Onomastyka literacka*, red. M. Biolik, Wyższa Szkoła Pedagogiczna, Olsztyn 1993, s. 41–49.
- Handke Kwiryna, *Nazewnictwo miejskie*, [w:] *Polskie nazwy własne. Encyklopedia*, red. E. Rzetelska-Feleszko, IJP PAN, Kraków 2005, s. 283–307.
- Hrinčenko Borys Dmytrovyč, *Krestnyje imena ludej*, [w:] *Slovar' ukraïnskogo jazyka*, t. 4. Kiev 1909.
- Kaleta Zofia, *Teoria nazw własnych*, [w:] *Polskie nazwy własne. Encyklopedia*, red. E. Rzetelska-Feleszko, IJP PAN, Kraków 2005, s. 15–36.
- Karłowicz Jan i in., *Słownik języka polskiego*, t. 1–8, Warszawa 1900–1927.
- Kęsikowa Urszula, *O tytułach utworów literackich M. Rodziewiczówny*, [w:] *Onomastyka literacka*, red. M. Biolik, Wyższa Szkoła Pedagogiczna, Olsztyn 1993, s. 347–350.
- Kosyl Czesław, *Główne nurty nazewnictwa literackiego (zarys syntezy)*, [w:] *Onomastyka literacka*, red. M. Biolik, Wyższa Szkoła Pedagogiczna, Olsztyn 1993, s. 67–100.
- Legieżyńska Anna, *Odnawianie Tryptyku wileńskiego Zbigniewa Żakiewicza*, [w:] *Zagadnienie bilingwizmu, Seria I: Dwujęzyczni pisarze litewscy i polscy*, red. A. Baranow, J. Ławski, Prymat, Białystok–Vilnius 2017, s. 415–432.
- Makarski Władysław, *Przestrzeń w „Panu Tadeuszu”*, „Roczniki Stacji Naukowej PAN” 2004 (Paryż), t. 7, s. 27–44.
- Makarski Władysław, *Szkic o tytułach utworów Juliusza Słowackiego*, „Dialog Dwoch Kultur [Dialog Dvoh Kul'tur]” 2015, nr 10, s. 109–120.
- Malec Maria, *Staropolskie skrócone nazwy osobowe od imion dwuczłonowych*, Ossolineum, Wrocław 1982.
- Malec Maria, *Imiona w funkcji chrematonimów – nazw obiektów i instytucji związanych z nowoczesną cywilizacją* [w:] M. Malec, *Imię w polskiej antroponimii i kulturze*, DWN, Kraków 2001, s. 104–105.

- Malec Maria, *Etnonimy*, [w:] *Polskie nazwy własne. Encyklopedia*, red. E. Rzetelska-Feleszko, IJP, PAN, Kraków 2005, s. 181–188.
- Milewski Tadeusz, *Imiona osobowe jako zwierciadło kultury*, [w:] T. Milewski, *Indoeuropejskie imiona osobowe*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1969, s. 147–154.
- Mrózek Robert, *Nazwy terenowe*, [w:] *Polskie nazwy własne. Encyklopedia*, red. E. Rzetelska-Feleszko, IJP PAN, Kraków 2005, s. 231–257.
- Oronowicz-Kida Ewa, *Przeszłość w nazwach własnych zapisana (Na podstawie „Pamiętnika” Andrzeja Urbana)*, „Słowo. Studia Językoznawcze” 2017, t. 8, s. 154–162.
- Pańkova Olga, *Litwa Mickiewiczowska w powieści Ż. Żakiewicza „Wilcze łąki”*, [w:] *Tvorčestvo Adama Mickieviča i sovremennaja mirovaja kultura*, Grodno 2010, s. 158–162.
- Polskie nazwy własne. Encyklopedia*, red. E. Rzetelska-Feleszko, IJP PAN, Kraków 2005.
- Sicińska Katarzyna, *Tytuły utworów w cyklu „Na skalnym Podhalu” Kazimierza Tetmajera – struktura syntaktyczno-semantyczna, uwarunkowania stylistyczne i tekstowe, funkcje*, „Onomastica” 2019, t. 63, s. 181–207.
- Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, red. F. Sulimierski, t. 1–15, Warszawa 1986–1987.
- Taszycki Witold, *Słownik staropolskich nazw osobowych*, t. 1–7, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1965–1983.
- Tomczak Lucyna, *Słownik odapelatywnych nazwisk Polaków*, Uniwersytet Wrocławski, Wrocław 2003.
- Vaitkevičiūtė Valerija, *Wielki słownik polsko-litewski*, t. 1–2, Marijampolė 2003.
- Walkowiak Justyna B., *Litewskie nazwiska Polaków. Słownik etymologiczno-frekwencyjny*, UAM, Poznań 2019.
- Zdanowicz Aleksander, i in., *Słownik języka polskiego*, Wilno 1861.
- Żakiewicz Zbigniew, *Z Panem Tadeuszem i Wielką Improwizacją spoufaloną...*, [w:] *Mickiewicz i ja – pisarze o Mickiewiczu*, t. 5, s. 188–191, https://rcin.org.pl/Content/65159/WA248_72355_P-I-2524_zakiewicz-z-panem_o.pdf [dostęp: 15.11.2021].
- Żakiewicz Zbigniew, *Tryptyk wileński, słowo/obraz terytoria*, Gdańsk 2005.
- Żakiewicz Zbigniew, *Wilcze łąki*, Czytelnik, Warszawa 1982.
- Zbigniew Żakiewicz (1933–2010)*, „Strony” 2010, t. 6, s. 72–73.
- Żyłko Bogusław, *Podróż(e) na Kresy ze Zbigniewem Żakiewiczem*, „Studia Rossica Gedanensia” 2015, t. 2, s. 524–536.
- Żyłko Bogusław, *Wyobraźnia przestrzenna Zbigniewa Żakiewicza*, „Topos” 2018, nr 25 (2), s. 102–110.

Proper Names Based on Zbigniew Żakiewicz's Novel *Wolf Meadows*

Key words

Northeastern Borderlands, Zbigniew Żakiewicz, *Wolf Meadows*, literary onomastics

Summary

The first part of Zbigniew Żakiewicz's *Vilnius Triptych* is *Wolf Meadows*. It consists of 22 short stories with fantasy elements. As a separate book, it was published in 1982 in Warsaw by the Czytelnik Publishing House. The story is set in the 1930s in the Northeastern Borderlands, in what is now the Republic of Belarus. The main character is a seven-year-old boy, Ryś Wołczacki, and from his perspective the world around him has been recreated, with the characteristic language of the region, whose features are noticeable in proper names. They were analysed and presented in specific groups: literary titles, antonyms, geographic names, zonyms, chrematonyms, cosmonyms and theonyms.

Adam Adrian Ostanek

Wojskowa Akademia Techniczna

ORCID: 0000-0003-0801-811X

Drugoplanowi ojcowie Niepodległej. Wilhelm Kalwas (1896–1978)

Słowa kluczowe

Wilhelm Kalwas, I wojna światowa, Legiony Polskie, Wojsko Polskie, II Rzeczpospolita

Streszczenie

Każda kolejna rocznica odzyskania niepodległości staje się okazją do dyskusji na temat życiorysów Ojców Niepodległej. Wciąż niestety brak jest badań poświęconych ludziom, których nazwać można byłoby drugoplanowymi ojcami Niepodległej, tj. tym, którzy jako ochotnicy, szeregowcy, bili się na wszystkich frontach I wojny światowej za Polskę. Celem artykułu jest ukazanie sylwetki Wilhelma Kalwasa, który jak setki tysięcy Polaków, w obliczu wojny 1914–1918, a następnie walk o granice odrodzonej Rzeczypospolitej, właśnie jako ochotnik, stanął do walki z bronią w ręku. Podstawę źródłową pracy stanowią materiały archiwalne zgromadzone w Centralnym Archiwum Wojskowym, jak również dokumenty przechowywane przez jego syna Andrzeja. Ponadto wykorzystano opracowania naukowe poświęcone działaniom Legionów Polskich oraz wspomnienia. Materiały ilustracyjne pochodzą ze zbiorów Andrzeja Kalwasa.

Wilhelm Kalwas na przełomie 1919/1920 roku

W latach 20. i 30. XX wieku przystąpiono do różnego rodzaju badań naukowych, mających upamiętnić polski czyn zbrojny z lat 1914–1921. Skupiano się jednak bardziej na analizie przebiegu działań zbrojnych na poszczególnych frontach, niż na bezpośrednich zasługach ludzi, szczególnie z niższego szczebla. Takie podejście nawet nie dziwi – dokumenty z okresu wojny dopiero porządkowano, tworzone archiwa, przy czym dostęp do nich nie był powszechny. Przez cały okres międzywojenny trwał także proces odznaczania za działalność niepodległościową, prowadzoną przed 1914 rokiem oraz czynny z lat wojennych, jeśli żołnierz nie został za nie odznaczony.

Wybuch II wojny światowej zahamował proces honorowania bohaterów z lat 1914–1921, a jej zakończenie w 1945 roku spowodowało, że Polska, choć formalnie istniała, nie była ani suwerenna, ani niepodległa. Nie było w każdym razie w niej miejsca na badania naukowe poświęcone dziejom I wojny światowej, a już na pewno nie wojnie polsko-rosyjskiej. Przez niemal pół wieku ten temat badany był powierzchownie i z pominięciem istotnych elementów.

Dość łaskawie obeszła się II wojna światowa z polskimi dokumentami wojskowymi przechowywanymi w międzywojniu w Centralnym Archiwum Wojskowym, bowiem w dużej mierze zostały zachowane. Dbając jednak o dobre relacje ze Związkiem Sowieckim, nie badano dokumentów dotyczących walk niepodległościowych. Paradoksalnie, jedynie funkcjonariusze Urzędu Bezpieczeństwa mieli możliwość w latach 40. i 50. je studiować, ale to w celu sfabrykowania zarzutów wobec osób uważanych za wrogów nowego ustroju.

Bohaterowie walk o niepodległość, o ile przetrwali po 1939 roku więzienia i obozy sowieckie oraz niemieckie, a następnie, po 1945 roku, także polskie, żyli skromnie i starali się nie zwracać na siebie uwagi. Władzom tacy bohaterowie nie byli potrzebni, a i oni sami nie chwalili się często nawet najbliższym swoją działalnością niepodległościową. Część z nich, z biegiem czasu, decydowała się nawet na spisanie wspomnień, ale z oczywistych przyczyn były one składane do szuflad z nadzieją na „lepsze czasy”, w których będzie można je komuś przekazać¹. Najodważniejsi, którzy próbowali je upubliczniać, byli inwigilowani, prześladowani, a materiały spisane przez nich po prosu konfiskowano².

Sytuacja w zakresie możliwości prowadzenia badań nad polskim czynem zbrojnym z lat 1914–1921 istotnie zmieniła się po 1989 roku. Zniknęła cenzura, a do okresu walk o niepodległość i granice zaczęto wracać. Niestety, ojcowie Niepodległej w zdecydowanej większości odeszli już do tej pory na wieczną wartę. Kiedy umierali w PRL, nikt – poza rodziną – nie żegnał ich z należnymi honorami.

Od końca lat 80. XX wieku doczekaliśmy się licznych opracowań dotyczących zarówno wojny polsko-rosyjskiej, jak i jej pierwszoplanowych bohaterów. Każdy dziś zna nazwiska takich żołnierzy,

¹ Przykładem mogą być wspomnienia wojenne Zygmunta Hawlinga, odnoszące się do jego udziału w działaniach wojennych z lat 1914–1921: Z. Hawling, *Pamiętnik wojenny z lat 1914–1921* (oryginał rękopisu w trakcie opracowywania przez autora).

² Takie były losy w latach 60. XX w. weterana wojny polsko-bolszewickiej, żołnierza 13. Pułku Ułanów Wileńskich, ułana Stefana Szykiewicza, który po spisaniu przez siebie niemal kroniki szlaku bojowego swego pułku za okres 1918–1920, doczekał się ze strony Służby Bezpieczeństwa PRL szykan, a jego wspomnienia uległy konfiskacie. Odnalezione niedawno w archiwum, zostały w 2018 r. opracowane i wydane przez Dianę Maksimiuk. Vide: S. Szykiewicz, *Wspomnienia z wojny 1918–1920 ułana 13. Pułku Ułanów Wileńskich*, wprowadzenie i opracowanie D. Maksimiuk, IPN, Białystok–Warszawa 2018.

jak Józef Piłsudski, Tadeusz Rozwadowski, Władysław Sikorski, Edward Śmigły-Rydz, Józef Haller czy Władysław Belina-Prażmowski. Prawdziwi pasjonaci znają nazwiska szerszego kręgu dowódców z tamtych lat, którzy zajęli ważne miejsce w historii najnowszej Polski. Każdy z nich doczekał się najczęściej już swojej biografii (często niejednej)³. Każdy z nich, swoją ciężką pracą, zasłużył na należne mu w historii miejsce.

Uzasadnionym może być zatem stwierdzenie, że gdy o nich mówimy, określić ich możemy ojcami Niepodległej, a precyzyjniej nawet byłoby, pierwszoplanowymi ojcami Niepodległej. Celowo użyłem określenia „pierwszoplanowi”, bo dowodzili, ponosząc przede wszystkim odpowiedzialność choćby za życie swoich podkomendnych. Ci ostatni natomiast, to właśnie „drugoplanowi” ojcowie Niepodległej – szeregowi żołnierze, wykonujący „tylko” rozkazy, ale niemal cały czas na pierwszej linii. Zapomina się o nich, choć byli także bohaterami.

Liczebność biorących udział w walkach o Polskę żołnierzy szeregowych była ogromna i to spowodowało, że pozostali anonimowi. Nie zdążono przebadać skrupulatnie ich zaangażowania przed 1939 rokiem, a po 1945 roku nie pozwalano na to. Ile dziś wiemy o tych drugoplanowych ojcach Niepodległej? Niewiele, choć przyznać trzeba, że szczególnie w ostatnim okresie instytucje powołane do prowadzenia badań nad najnowszą historią Polski realizują różne projekty, aby ten stan choć częściowo zmienić⁴. Samodzielni badacze naukowci również nie ustają w wysiłkach, aby ukazać współczesnemu pokoleniu Polaków wkład przodków zarówno z kraju, jak i z zagranicy, w odrodzenie Rzeczypospolitej⁵. Nadal jednak większość z tych

³ Przytaczanie pełnej bibliografii wymienionych tu osób wydaje się zbędne, miałyby ona zresztą bardzo dużą objętość. Dodać można jedynie, że wiele z nich, ze względu na swoją jakość, doczekało się licznych wznowień.

⁴ Przykładowo w ciągu ostatnich lat Instytut Pamięci Narodowej, w ramach serii Bohaterowie Niepodległej, przystąpił do opracowywania i publikowania biogramów postaci (żołnierzy, harcerzy, księży i in.), uczestniczących w zmaganiach o niepodległość Rzeczypospolitej w latach 1914–1918 oraz w walkach o granice Polski Odrodzonej w latach 1918–1921. Wszystkie wydane w ramach serii tomy mają charakter około 40-stronnicowych ilustrowanych opracowań popularnonaukowych, zredagowanych w bardzo przystępny sposób.

⁵ Np. T. Kopański, *Waleczni na polu chwały. Żołnierze polscy w wojnie z Rosją Sowiecką 1919–1920*, Wydawnictwo WCEO, Warszawa 2010; *Lwowiaka droga do Niepodległej. Pamiętnik wojenny Zygmunta Hawlinga (1914–1921)*,

bohaterów pozostaje anonimowa, a należy im się – jeśli istnieją ku temu przesłanki i możliwości badawcze – choćby krótkie wspomnienie. W tej kwestii historiografia polska ma zatem jeszcze wiele do zrobienia.

Warto dodać, że łatwiej jest odtwarzać losy tych, którzy po zakończonej wojnie w 1921 roku albo kontynuowali karierę wojskową, awansując na stopnie oficerskie, albo zajmowali stanowiska w urzędach administracji cywilnej lub też odnosili sukcesy w dziedzinach nauki czy sztuki. Grupa takich osób stanowi jednak tylko ułamek ogółu. Większość bohaterów tamtych lat, zrzuciwszy mundur, powróciła w swoje rodzinne strony i niejednokrotnie starając się uzupełnić wykształcenie, próbowała znaleźć swój sposób na życie. Wielu z nich skorzystało z możliwości otrzymania przydziałów ziemi dla weteranów walk o niepodległość, aby w ten sposób zabezpieczyć przyszłość swojej rodzinie. Ogromna większość włączała się w proces odbudowy kraju oraz angażowała w działalność szeregu organizacji społecznych na poziomie lokalnym. Zapewne, gdyby nie okres komunizmu, z biegiem lat byłiby wyróżniani za swoją postawę. Z pewnością, podobnie jak pozostających przy życiu w okresie międzywojennym powstańców styczniowych czy współcześnie żołnierzy Armii Krajowej, zapraszano by ich na uroczystości państwowe i stawiano młodemu pokoleniu za wzór. Nie było im to jednak dane.

Warto podjąć chociaż próbę przybliżenia w ogólnym zarysie sylwetek bohaterów tamtych wydarzeń. Zdarza się, że do dziś żyją jeszcze dzieci tych żołnierzy. To zatem ostatnia okazja nie tylko zobaczenia wielu unikatowych pamiątek rodzinnych, ale także usłyszenia indywidualnych historii i poznania późniejszych losów każdego z takich żołnierzy.

Jednym z takich bohaterów walk o niepodległość Polski był Wilhelm Kalwas – w okresie międzywojennym oficer zawodowy, po II wojnie światowej prześladowany i więziony. W czasie

wstęp i opracowanie A.A. Ostanek, Grupa Wydawnicza FNCE, Poznań 2024; H. Odrowąż-Szukiewicz, *Świadkowie wydarzeń 1918–1922*, Bellona, Warszawa 1990; A.A. Ostanek, *Trudne Wielkiej Wojny początki. Wspomnienia Zygmunta Hawlinga ze służby na froncie galicyjskim*, [w:] *Bieszczadzkie Lwy 1914/1915*, t. 2, *Krew na poloninach. Wielka Wojna na brzegach Sanu i jej skutki*, red. A. Olejko, K. Rejman, Carpathia, Rzeszów 2024, s. 231–246; A.A. Wawryniuk, *Ojczyzna w potrzebie... Polonia amerykańska wobec Polski w obu wojnach światowych*, Miltiprof, Chełm–Lublin 2020.

Młody Wilhelm Kalwas

I wojny światowej ochotnik, żołnierz Legionów Polskich, szeregowiec, później podoficer zawodowy Wojska Polskiego.

Wilhelm Maciej Kalwas urodził się 4 lipca 1896 roku w Suczawie na Bukowinie⁶. Był najmłodszym synem Macieja (1846–1906) i Sydonii z Wakszyców (1843–1926). Jego ojciec, Maciej Kalwas, powstaniec styczniowy, był z zawodu ślusarzem, początkowo mieszkał w Krakowie, potem w Paszkanach (Rumunia), a następnie w Stanisławowie (od 1872), gdzie pozostał do końca życia. Matka całe życie poświęciła wychowaniu dzieci. W 1921 roku, jako wdowa po powstańcu, wystąpiła do Ekspozytury Okręgowej Sekcji Opieki Ministerstwa Spraw Wewnętrznych w Stanisławowie o dożywotnią pensję po mężu, którą otrzymała po przedłożeniu stosownych dokumentów, w kwocie 114 zł na miesiąc⁷.

⁶ Wojskowe Biuro Historyczne – Centralne Archiwum Wojskowe w Warszawie (dalej: WBH-CAW), sygn. AP 1769.89.2121. Główna Karta Ewidencyjna Wilhelma Kalwasa.

⁷ J. Łosowski, *Stanisławowscy Kresowiaci – Kalwasowie i Łosowscy*, Wydawnictwo Elpil, Warszawa 2021, s. 102–104.

Jak więc widać, rodzina Kalwasów poszczycić się mogła patriotycznymi tradycjami. Potwierdza to także cała droga życiowa Wilhelma. Jak wynika z zachowanych dokumentów archiwalnych, przechowywanych w Centralnym Archiwum Wojskowym w Warszawie oraz materiałów, jakie zachowały się u jego syna – Andrzeja, już w wieku 16 lat, tj. w maju 1912 roku Wilhelm Kalwas trafił do Związku Strzeleckiego. Przez pierwszy okres działał w drużynie w Horodence (do maja 1914 roku), po czym – z racji przeprowadzki w połowie 1914 roku do Stanisławowa – przeniósł się także do tamtejszej drużyny. Wydaje się, że to w tej organizacji, w połączeniu z wychowaniem w domu, ukształtował się jego charakter. Działalność patriotyczną prowadził pod pseudonimem „Jerzy Lenart”. Do wybuchu I wojny światowej uczęszczał do 7-klasowej szkoły realnej, a następnie kształcił się na kursach rolniczych. Jak sam podawał w okresie międzywojennym – był z wykształcenia agronomem⁸.

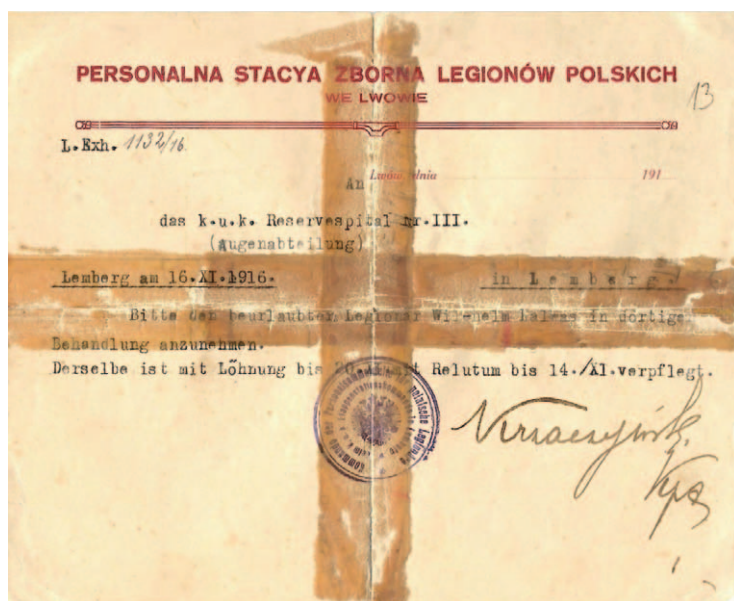
W momencie wybuchu wojny nie chciał pozostawać na uboczu. Dnia 10 sierpnia 1914 roku, wraz z drużyną stanisławowską, zgłosił się do Drużyn Bartoszewskich powstających przy Legionie Wschodnim. W obliczu jego rozwiązania w Rabce, przedostał się do Krakowa i został wcielony 28 sierpnia 1914 roku do 1. Pułku Piechoty I Brygady Legionów Polskich⁹.

Od tej pory Wilhelm Kalwas wziął udział we wszystkich bitwach i potyczkach, jakie jesienią i zimą 1914 roku stoczył pułk. Uczestniczył także w słynnej bitwie pod Łowczówkiem, która miała miejsce w dniach 22–25 grudnia 1914 roku. Warto przybliżyć jej przebieg choć w krótkim zarysie, aby zrozumieć wagę tego wydarzenia. Była ona też istotnym wydarzeniem w życiu Wilhelma Kalwasa.

Wobec ofensywy Rosjan w Galicji, dowództwo Cesarsko-Królewskiej Armii przystąpiło do działań zmierzających do wyprowadzenia kontrofensywy. Udało się to po bitwie pod Limanową, jednak nie na długo, bowiem ofensywa austro-węgierska również załamała się i Rosjanie ponownie przejęli inicjatywę. Ze względu na fakt, że Rosjanie przerwali linię frontu i Austriakom zaczęło grozić okrążenie, dowództwo 4. C.K. Armii powierzyło zadanie powstrzymania Rosjan właśnie Brygadzie Legionów Polskich, która przebywała od

⁸ WBH-CAW, sygn. AP 1769.89.2121. Główna Karta Ewidencyjna Wilhelma Kalwasa.

⁹ WBH-CAW, sygn. AP 1769.89.2121. Życiorys Wilhelma Kalwasa napisany 18 IV 1937 r.

Zaświadczenie Wilhelma Kalwasa z pobytu w szpitalu

12 grudnia 1914 roku w Nowym Sączu, gdzie rozpoczął się proces jej reorganizacji. Ze względu na nieobecność Józefa Piłsudskiego, Brygadą dowodził wówczas ppłk Kazimierz Sosnkowski¹⁰.

Szeregowy Wilhelm Kalwas służył wówczas, jak sam wspominał, w plutonie dowodzonym przez ppor. Franciszka Sękara, ps. „Mazur”, w składzie kompanii dowodzonej przez por. Konrada (?) Kędzierskiego, w batalionie, na czele którego stał kpt. Leon Berbecki. Dowódcą pułku był mjr Edward Rydz, ps. „Śmigły”¹¹.

Polacy przystąpili do ataku na wyznaczone pozycje 22 grudnia „z marszu”. 1. Pułk Piechoty, mając rozkaz zdobycia wzgórza nr 360, walczył bagnietami, kolbami karabinów oraz saperkami. Zadanie zostało wykonane. Cały dzień 23 grudnia i w nocy z 23 na 24 grudnia trwały zażarte walki z Rosjanami, którzy miejscami zbliżyli się do pozycji polskich na 50 metrów. W ciągu całego 24 grudnia trwały nadal walki, po czym doszło w dowództwie do nieporozumienia, na

¹⁰ S. Pomarański, *Zarys historii wojennej 1-go Pułku Piechoty Legionów*, Wojskowe Biuro Historyczne, Warszawa 1931, s. 14.

¹¹ WBH-CAW, sygn. AP 1769.89.2121. Przebieg pracy niepodległościowej Wilhelma Kalwasa, spisany 22 III 1937 r.

skutek którego wydano rozkazy, w myśl których Brygada wycofała się z zajmowanych pozycji. To spowodowało, że pozycje te ponownie trzeba było zdobywać. Walki 25 grudnia były szczególnie zacięte, bowiem ze względu na warunki pogodowe i ciągłe natarcia Rosjan, walczone najczęściej na bagnety. Wyrwa w froncie została na czas walk „załatana”, jednak okupione zostało to stratami Brygady na poziomie 128 zabitych (w tym 38 oficerów) oraz 342 rannych¹².

Ostatniego dnia walk, tj. 25 grudnia Wilhelm Kalwas, na skutek silnego uderzenia kolbą karabinu w głowę, został ciężko ranny. Stracił wówczas przednie zęby i miał złamany nos, a w efekcie naruszenia nerwów wzrokowych stracił wzrok na okres sześciu tygodni. Co ciekawe, początkowo został umieszczony na liście poległych. Aż do wiosny 1915 roku przebywał w szpitalu w Teplitz-Schonau (Cieplice Zdrój). Tu pozostawał pod opieką austriackiego lekarza – Ernsta Krupa, który zalecał mu na początku 1915 roku kontynuowanie rekonwalescencji i zdecydowanie zakazywał powrotu do wojska, na front. 3 kwietnia Kalwas powrócił do 1. Pułku Piechoty Legionów. Zgodnie z orzeczeniem komisji lekarskiej, działającej przy Komendzie Wojskowej w Morawskiej Ostrawie z 17 maja 1915 roku, został wydalony ze służby. Nie chciał jednak rezygnować z udziału w walkach o Polskę. Zdobywając konia, dołączył powtórnie do 1. Pułku Piechoty Legionów.

W szeregach tego pułku przeszedł zdecydowaną większość swojego szlaku bojowego w Legionach. Walczył pod Konarami, pod Tarłowem i w całej kampanii wołyńskiej. W 1917 roku został przeniesiony do 2. Pułku Ułanów Legionów Polskich, w szeregach którego walczył aż do momentu internowania w Synowódzku Wyżnym. W międzyczasie awansował do stopnia kaprała. Ukończył także Szkołę Podchorążych Kawalerii przy 2. Pułku Ułanów w Mińsku Mazowieckim. Zgodnie z zachowanymi dokumentami, od 11 stycznia do 9 marca 1917 roku przebywał w Szpitalu Rezerwowym Nr 2 w Wiedniu. Stamtąd odszedł do wiedeńskiej Stacji Zbornej Legionów Polskich. W październiku 1917 roku znalazł się w wykazie rezerwy Polskiego Korpusu Posiłkowego, 21 listopada 1917 roku został przeniesiony do Dowództwa Uzupełnień rzeczowego Korpusu¹³.

¹² S. Pomarański, op. cit., s. 14–17; *Spis oficerów i żołnierzy poległych pod Łowczówkiem w dniach 22–25 grudnia 1914*, [b.m.] 1915.

¹³ WBH-CAW, sygn. AP 1769.89.2121. Wyciąg ewidencyjny nr 4052 „Wilhelm Kalwas”.

Podobizna Wilhelma Kalwasa narysowana w 1917 roku. Autor nieznan

16 lutego 1918 roku został rozwiązany Polski Korpus Posiłkowy. Wilhelm Kalwas, w stopniu kaprała, w obliczu internowania żołnierzy i transportowania ich do obozu w Huszcie, 17 lutego 1918 roku zbiegł z transportu. Po zaopatrzeniu się w Krakowie w niezbędne dokumenty, przekroczył dawną granicę austro-węgiersko-rosyjską i ukrywał się w Proszowicach, w powiecie miechowskim pod pseudonimem „Tadeusz Połaniecki”. Tu włączył się w prace miejscowej komórki Polskiej Organizacji Wojskowej. W tym czasie prowadził działalność werbunkową na rzecz organizacji.

W sierpniu 1918 roku został aresztowany przez żandarmerię i jako były legionista umieszczony w areszcie, w Koszarach Siemiradzkiego w Krakowie. Opuścił je dopiero w wyniku amnestii. Udał się wówczas do Stanisławowa, gdzie także szybko włączył się w działalność niepodległościową. Od 18 listopada 1918 roku do 30 maja 1919 roku był członkiem Polskiej Organizacji Wojskowej w okręgu stanisławowskim. Nie był to czas łatwy, bowiem do 27 maja 1919 roku Stanisławów i Ziemia Stanisławowska pozostawały pod rządami Zachodnioukraińskiej Republiki Ludowej, będącej w stanie

wojny z Polską. Wszyscy aktywnie działający wówczas w stowarzyszeniach i organizacjach z tego regionu Polacy byli *de facto* w różny sposób zaangażowani w walki o przynależność tych ziem do Rzeczypospolitej. Jednocześnie wszyscy oni podlegali ścisłej inwigilacji przez władze ukraińskie i w przypadku najmniejszych podejrzeń, byli aresztowani lub internowani¹⁴.

Po wyzwoleniu Stanisławowa Wilhelm Kalwas wstąpił na ochotnika do będącego w mieście na postoju 9. Pułku Ułanów. Od tej pory służył w tym pułku, w międzyczasie został awansowany ze stopnia kaprała do stopnia wachmistrza. Walczył na Wołyniu, a następnie brał udział w wyprawie kijowskiej. Był ranny w nogę w walkach pod Koziatynem 27 kwietnia 1920 roku, skutkiem czego cierpiał później na częściowy bezwład prawej stopy. Zagon na Koziatyn był rajdem polskiej kawalerii, przeprowadzonym w dniach 25–27 kwietnia 1920 roku, mającym na celu zdobycie Koziatyna, będącego istotnym węzłem kolejowym, położonym na południowy zachód od Kijowa. Warto dodać, że miejscowość znajdowała się wówczas 140 km od linii frontu¹⁵.

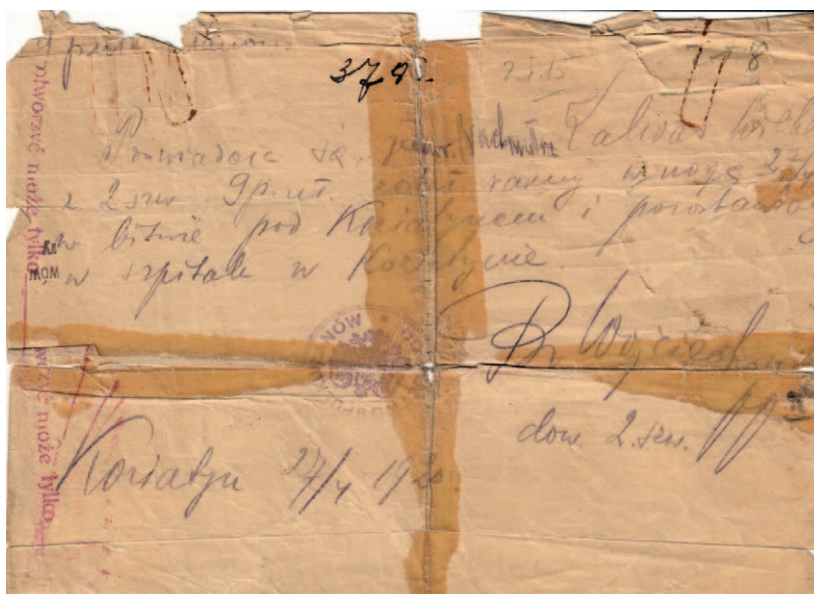
Po pobycie w szpitalu we Lwowie bezskutecznie próbował powrócić do swojego oddziału. Z jeszcze nie do końca zagojoną raną zgłosił się do dowództwa Małopolskich Oddziałów Armii Ochotniczej we Lwowie. Przydzielony został do II Dywizjonu Jazdy dowodzonego przez mjr. Romana Abrahama, służąc w szwadronie pod wodzą rtm. Tadeusza Krynickiego¹⁶.

Po likwidacji Małopolskich Oddziałów Armii Ochotniczej 20 października 1920 roku, wstąpił do 209. Pułku Ułanów w charakterze instruktora (przydzielony do szwadronu zapasowego). Z powodu wciąż niewyleczonej kontuzji nogi 15 listopada tego samego roku znalazł się w Szpitalu Nr 5 we Lwowie. 1 grudnia 1920 roku awansowany

¹⁴ WBH-CAW, sygn. AP 1769.89.2121. Formularz zeznań Wilhelma Kalwasa dotyczący służby w POW z 18 IV 1937 r.; Zaświadczenie Komisji Kwalifikacyjnej Polskiej Organizacji Wojskowej przy Wojskowym Biurze Historycznym z 19 II 1938 r. Szerzej o sytuacji w Stanisławowie w latach okupacji ukraińskiej vide: A.A. Ostanek, *Z ruinami w tle... Stan bezpieczeństwa w Stanisławowie w (po)wojennej rzeczywistości lat 1919–1921*, [w:] *W obliczu nowej rzeczywistości. Stanisławów i Ziemia Stanisławowska w latach 1918–1923*, t. 1, *Polityka – Wojskowość*, red. M. Kardas, A.A. Ostanek, P. Semków, Wydawnictwo Elipł, Warszawa–Iwano-Frankiwnsk 2018, s. 177–193.

¹⁵ J. Tatara, *Zarys historii wojennej 9-go Pułku Ułanów*, Wojskowe Biuro Historyczne, Warszawa 1929, s. 9.

¹⁶ WBH-CAW, sygn. AP 1769.89.2121. Karta ewidencyjna Wilhelma Kalwasa.

Zaświadczenie potwierdzające odniesienie przez Wilhelma Kalwasa ran w bitwie pod Koziatynem

do stopnia podporucznika. Po wyjściu ze szpitala 10 marca 1921 roku trafił do 22. Pułku Ułanów, z którym związany był przez kolejnych 12 lat. W 1921 roku został zweryfikowany w stopniu porucznika (lokata 359), ze starszeństwem z 1 czerwca 1919 roku¹⁷.

Kiedy po odzyskaniu niepodległości w stosunku do wszystkich żołnierzy-ochotników dokonywano podsumowania ich działalności, Wilhelmowi Kalwasowi zaliczono na poczet służby wojskowej, liczonej za okres od dnia wstąpienia do 1 listopada 1918 roku, dokładnie cztery lata, trzy miesiące i dwa dni¹⁸. Oznacza to, że faktycznie właściwie cały okres trwania I wojny światowej został mu zaliczony na poczet służby.

Za swą działalność niepodległościową oraz udział w walkach, w 1932 roku został odznaczony Krzyżem Niepodległości (przedstawiony do odznaczenia Krzyżem Niepodległości z Mieczami, jednak procedury nie zostały zakończone przez wybuchem II wojny świato-

¹⁷ Lista starszeństwa oficerów zawodowych. Załącznik do Dz. Pers. 13/22, Warszawa 1922, s. 172.

¹⁸ WBH-CAW, sygn. AP 1769.89.2121. Główna Karta Ewidencyjna Wilhelma Kalwasa.

Zaświadczenie potwierdzające działalność Willhelma Kalwas w Polskiej Organizacji Wojskowej w Stanisławowie od 18 listopada 1918 do 30 maja 1919 roku

wej), Medalem Pamiątkowym za wojnę 1918–1921, jak również Odznaką za dwukrotne zranienie.

Jak wspomniano, Wilhelm Kalwas przez cały okres międzywojenny pełnił służbę w Wojsku Polskim, awansując w 1928 roku do stopnia rotmistrza (lokata 15), a w 1935 roku majora (lokata 9)¹⁹. W latach 1921–1933 służył w 22. Pułku Ułanów, zajmując różne stanowiska służbowe (m.in. dowódca plutonu, dowódca szwadronu szkolnego i zarazem dowódca szkoły podoficerskiej, dowódca szwadronu liniowego). W międzyczasie ukończył także ośmiomiesięczny kurs dla dowódców szwadronów

¹⁹ „Dziennik Personalny MSWojsk.” 1928, nr 6; „Dziennik Personalny MSWojsk.” 1935, nr 9.

w Centrum Wyszkożenia Kawalerii w Grudziądzu. 18 marca 1933 roku przeniesiony został do Korpusu Ochrony Pogranicza do Szwadronu „Nowo-Święciany”. W okresie od stycznia do czerwca 1934 roku brał udział w kursie w Centrum Wyszkożenia Piechoty w Rembertowie, skąd wrócił do KOP. 5 sierpnia 1935 roku przeniesiony z kolei do 8. Pułku Strzelców Konnych, gdzie zajął stanowisko dowódcy szwadronu zapasowego. 15 kwietnia 1937 roku został przeniesiony do 4. Dywizji Piechoty na stanowisko komendanta Przysposobienia Wojskowego Konnego Dywizji. Od 4 czerwca 1938 roku był w 7. Pułku Strzelców Konnych na stanowisku II zastępcy dowódcy pułku²⁰.

W latach 1921–1922 ukończył Prywatne Gimnazjum z prawami publicznymi w Borysławiu, po czym w 1923 roku złożył egzaminy maturalne przed Komisją Egzaminacyjną dla oficerów przy Dowództwie Okręgu Korpusu nr X. Dwukrotnie się ożenił – z Zofią Bronisławą Tyniecką *primo voto* Czarnecką w 1927 roku (zmarła w 1932 roku) oraz Jadwigą z Majewskich w 1935 roku. Doczekał narodzin dwóch synów – Andrzeja (ur. 1936 we Włodawku) i Janusza (ur. 1947 w Warszawie)²¹.

Wziął udział w wojnie polsko-niemieckiej 1939 roku, służąc w 7. Pułku Strzelców Konnych na stanowisku I zastępcy dowódcy pułku (został nim 28 sierpnia 1938 roku). Brał udział w obronie Warszawy, jako oficer łącznikowy przy prezydencie stolicy, Stefanie Starzyńskim. Formalnie przebywał w niewoli od 29 września, jednak realnie w szpitalu dla jeńców w Błoniu pod Warszawą od 30 września do 14 grudnia 1939 roku. W trakcie okupacji mieszkał i pracował m.in. w Siedlcach oraz krótko w Drzewicy. Po wojnie wstąpił ponownie do Wojska Polskiego, gdzie doczekał się awansu do stopnia podpułkownika. Jako przedwojenny oficer zawodowy był prześladowany przez władze komunistyczne. Wydalony z wojska, na skutek spreparowanych dowodów zdegradowany w styczniu 1949 roku do stopnia szeregowego. Dopiero w okresie odwilży został zrehabilitowany, z przywróceniem w 1957 roku posiadanego stopnia podpułkownika²².

²⁰ WBH-CAW, sygn. AP 1769.89.2121. Roczne uzupełnienie listy kwalifikacyjnej za rok 1928; Roczna lista kwalifikacyjna za rok 1938; WBH-CAW, sygn. TAP 27.53.92. Zeszyt ewidencyjny Wilhelma Kalwasa.

²¹ WBH-CAW, sygn. AP 1769.89.2121. Wyciąg z metryk z 5 XII 1927 r.; Świadectwo urodzenia Andrzeja Kalwasa z 14 IV 1937 r.; WBH-CAW, sygn. TAP 27.53.92. Zeszyt ewidencyjny Wilhelma Kalwasa.

²² Szerzej – vide: WBH-CAW, sygn. TAP 27.53.92. Zeszyt ewidencyjny Wilhelma Kalwasa.

Do końca wierny swym przekonaniom, nie otrzymał po wojnie ani odpowiedniej pracy, ani godnej emerytury. Zmarł 1 lutego 1978 roku, przy czym kontuzje z okresu lat wojny 1914–1920, jak również nadszarpnięte w latach stalinowskich przez funkcjonariuszy Urzędu Bezpieczeństwa zdrowie, z biegiem czasu dawały mu się we znaki coraz bardziej. To jednak temat na inną historię – zmagania Wilhelma Kalwasa o wolność i niepodległość Polski, a także o godność żołnierską i ludzką.

Adam Adrian Ostanek

Odnaczenia Wilhelma Kalwasa nadane
w okresie międzywojennym oraz po
II wojnie światowej

Bibliografia

Źródła archiwalne

Archiwum Rodzinne Andrzeja Kalwasa (syna Wilhelma Kalwasa)
Wojskowe Biuro Historyczne – Centralne Archiwum Wojskowe
w Warszawie

Źródła drukowane

„Dziennik Personalny MSWojsk.” 1928, 1935.

Lista starszeństwa oficerów zawodowych. Załącznik do Dz. Pers. 13/22,
Warszawa 1922.

Spis oficerów i żołnierzy poległych pod Łowczówkiem w dniach 22–25 grud-
nia 1914, [b.m.] 1915.

Wspomnienia

Hawling Zygmunt, *Pamiętnik wojenny z lat 1914–1921* (oryginał rękopi-
sowy w trakcie opracowywania przez autora).

Łowicka droga do Niepodległej. Pamiętnik wojenny Zygmunta Hawlinga
(1914–1921), wstęp i opracowanie A.A. Ostanek, Grupa Wydaw-
nicza FNCE, Poznań 2024.

Łosowski Jerzy, *Stanisławowscy Kresowiaci – Kalwasowie i Łosowscy,*
Wydawnictwo Elpil, Warszawa 2021.

Szyłkiewicz Stefan, *Wspomnienia z wojny 1918–1920 ułana 13. Pułku*
Ułanów Wileńskich, wprowadzenie i opracowanie D. Maksimiuk,
Wydawnictwo IPN, Białystok–Warszawa 2018.

Opracowania

Kopański Tomasz, *Walczeni na polu chwały. Żołnierze polscy w wojnie*
z Rosją Sowiecką 1919–1920, Wydawnictwo WCEO, Warszawa
2010.

Odrowąż-Szukiewicz Hanna, *Świadkowie wydarzeń 1918–1922, Wy-*
dawnictwo Bellona, Warszawa 1990.

Ostanek Adam Adrian, *Trudne Wielkiej Wojny początki. Wspomnienia*
Zygmunta Hawlinga ze służby na froncie galicyjskim, [w:] Bieszczadz-
kie Lwy 1914/1915, t. 2, Krew na poloninach. Wielka Wojna na brzegach
Sanu i jej skutki, red. A. Olejko, K. Rejman, Wydawnictwo Carpa-
thia, Rzeszów 2024.

Ostaniek Adam Adrian, *Z ruinami w tle... Stan bezpieczeństwa w Stanisławowie w (po)wojennej rzeczywistości lat 1919–1921*, [w:] *W obliczu nowej rzeczywistości. Stanisławów i Ziemia Stanisławowska w latach 1918–1923*, t. 1, *Polityka – Wojskowość*, red. M. Kardas, A.A. Ostaniek, P. Semków, Wydawnictwo Elipl, Warszawa–Iwano-Frankiwnsk 2018.

Pomarański Stefan, *Zarys historii wojennej 1-go Pułku Piechoty Legjonów*, Wojskowe Biuro Historyczne, Warszawa 1931.

Tatara Jan, *Zarys historii wojennej 9-go Pułku Ułanów*, Wojskowe Biuro Historyczne, Warszawa 1929.

Wawryniuk Andrzej Antoni, *Ojczyzna w potrzebie... Polonia amerykańska wobec Polski w obu wojnach światowych*, Wydawnictwo Militiprof, Chełm–Lublin 2020.

Secondary Fathers of Independence. Wilhelm Kalwas (1896–1978)

Key words

Wilhelm Kalwas, World War I, Polish Legions, Polish Army, Second Polish Republic

Summary

Each successive anniversary of independence becomes an opportunity to discuss the biographies of the Fathers of Independence. There is still, unfortunately, a lack of research dedicated to people who could be called the secondary Fathers of Independence, i.e. those who, as volunteers, privates, fought for Poland on all fronts of World War I. The purpose of the article is to present the figure of Wilhelm Kalwas, who, like hundreds of thousands of Poles, faced the war of 1914–1918, and then fought as a volunteer for the borders of the reborn Republic and stood up to fight with arms in hand. The source basis of the work is archival materials collected at the Central Military Archives, as well as documents kept by his son Andrzej. In addition, scholarly studies on the activities of the Polish Legions and memoirs were used. The illustrative materials are from the collection of Andrzej Kalwas.

Piotr Olechowski

Wojskowa Akademia Techniczna

ORCID: 0000-0003-0801-811X

Przegląd współczesnych ukraińskich rozpraw naukowych, dotyczących historii II Rzeczypospolitej

Słowa kluczowe

rozprawy naukowe, II Rzeczpospolita, prace doktorskie, Ukraina, Luboml, ochrona dziedzictwa, Wołyń, Galicja Wschodnia

Streszczenie

Tekst poświęcony został analizie zawartości dwóch rozpraw naukowych, dotyczących historii Polski, przygotowanych i obronionych przez badaczy ukraińskich w ostatnich latach. Tym razem analiza dotyczy prac odnoszących się do dziejów powiatu lubomelskiego w województwie wołyńskim oraz kwestii związanych z działalnością organów państwowych, a także inicjatyw prywatnych w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego dawnej Galicji Wschodniej. W obu przypadkach ramy chronologiczne wyznacza okres międzywojenny, kiedy to przedmiotowe tereny wchodziły w skład II Rzeczypospolitej. Publikacja tego rodzaju zestawienia ma na celu przede wszystkim zaprezentowanie polskiemu czytelnikowi najnowszych wyników badań ukraińskich historyków, dostępnych w całości w zasobach internetowych.

Uwagi wstępne

Okres II Rzeczypospolitej od wielu lat stanowi zdecydowanie najważniejszą cezurę badawczą dla naukowców ukraińskich, podejmujących w swych dociekaniach kwestie związane z historią Polski. Wynika to nie tylko z dostępności i dobrego zachowania materiałów źródłowych w archiwach na terenie obecnej Ukrainy, ale także chęci ukazania historii ziem wchodzących obecnie w skład państwa ukraińskiego w czasach międzywojennych. Stąd też wśród tematów, którymi zajmują się młodzi historycy z Ukrainy, w ramach przygotowywania własnych rozpraw naukowych, zauważyć można zarówno przykłady interesujących mikrohistorii, jak również badań obejmujących cały obszar dawnej Galicji Wschodniej lub Wołynia.

Właśnie tego rodzaju prace zostały poddane analizie w niniejszym tekście. Z jednej strony mamy bowiem do czynienia z przykładem badań nad dziejami powiatu lubomelskiego w województwie wołyńskim w okresie międzywojennym¹, z drugiej zaś widzimy działania państwa polskiego oraz inicjatywy prywatne w kwestii ochrony dziedzictwa kulturowego dawnej Galicji Wschodniej². Obie dysertacje powstały w lwowskich instytucjach naukowych (odpowiednio: Instytucie Ukrainoznawstwa im. Iwana Krypjakewycza Narodowej Akademii Nauk Ukrainy oraz Lwowskim Narodowym Uniwersytecie „Politechnika Lwowska”). Publikacja tego rodzaju analizy, wraz ze wskazaniem dostępu do pełnego maszynopisu obu prac w zasobach internetowych, ma na celu ułatwienie polskim historykom sięgnięcia do ustaleń ukraińskich kolegów, bez konieczności wyjazdu do tamtejszych archiwów czy bibliotek. Biorąc pod uwagę tematykę wybranych dysertacji, wypada stwierdzić, iż ich treść zainteresować może nie tylko historyków, ale także przedstawicieli innych dziedzin (choćby architektów, socjologów czy antropologów).

¹ В.Л. Ющук, *Суспільно-політичні та соціокультурні процеси у волинському воєводстві Другої Речі Посполитої (на прикладі любомильського повіту)*, кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису, Львів 2025, сс. 247, https://chtyvo.org.ua/authors/Yuschuk_Volodymyr/Suspilno-politychni_ta_sotsiokulturni_protsezy_u_Volynskomu_voievodstvi_Druhoi_Rechi_Pospolytoi_na_p/ [dostęp: 25.03.2025].

² С.М. Іваньо, *Дисертація «Охорона культурної спадщини у Східній Галичині: державний сектор та громадські ініціативи (1918–1939)»*, Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису, Львів 2024, сс. 316, <https://lpnu.ua/sites/default/files/2024/radaphd/27789/ivano-s-disertaciya.pdf> [dostęp: 25.03.2025].

Spoleczno-polityczne procesy w województwie wołyńskim II RP na przykładzie powiatu lubomelskiego

Badania regionalne dotyczące dziejów poszczególnych powiatów, miasteczek, a niekiedy nawet wsi wciąż pozostają w cieniu dociekań odnoszących się do większych ośrodków, województw czy całych regionów. Nie oznacza to jednak, że tego rodzaju analizy nie są w ogóle prowadzone przez historyków. Jednym z przykładów jest wspomniana już rozprawa doktorska autorstwa Wołodymyra Juszcuka, obrońca w 2025 roku w lwowskim Instytucie Ukrainoznawstwa. Praca dotyczy międzywojennego powiatu lubomelskiego, istniejącego wówczas w granicach województwa wołyńskiego. Liczący niespełna 250 stron maszynopis obejmuje zarówno kwestie o charakterze społeczno-politycznym, jak również zagadnienia związane z szeroko pojętą gospodarką, produkcją, rolnictwem czy też życiem codziennym mieszkańców (ochrona zdrowia, oświata, kultura). Można zatem zakwalifikować tę pracę do grona badań o charakterze regionalnym, z drugiej zaś strony, jej treść pozwala na bardzo szczegółowe poznanie specyfiki obszaru całego Wołynia w okresie międzywojennym.

Pierwszy rozdział rozprawy, zgodnie z wymogami stosowanymi w ukraińskim środowisku naukowym, odnosi się do kwestii związanych z przyjętą metodologią badawczą, dotychczasową historiografią zagadnienia oraz bazą źródłową. Autor przeanalizował w niej opublikowane zarówno w Polsce, jak i na Ukrainie prace dotyczące historii regionu w okresie międzywojennym. Zauważył przy tym, iż poza jednym wyjątkiem (publikacja z 1936 roku), żadna z nich nie dotyczyła bezpośrednio dziejów powiatu lubomelskiego. Biorąc jednak pod uwagę datę wydania powyższego dzieła, a także czynne zaangażowanie jego autora w ówczesne życie polityczne (był polskim urzędnikiem państwowym), W. Juszcuk doszedł do wniosku, iż podjęty przez niego temat badawczy w pełni zasługuje na nowe, całościowe opracowanie³.

W zakresie wykorzystanej bazy źródłowej, Autor sięgnął do materiałów zgromadzonych w zasobach Centralnego Państwowego Archiwum Historycznego Ukrainy we Lwowie, Państwowego Archiwum Obwodu Wołyńskiego w Łucku, Państwowego Archiwum Obwodu Lwowskiego, Państwowego Archiwum Obwodu Tarnopolskiego oraz Archiwum Państwowego w Lublinie. W pracy znajdziemy również

³ B.Л. Ющук, *op. cit.*, s. 54.

liczne odwołania do ówczesnych dokumentów o charakterze normatywnym, prasy codziennej i wydawnictw źródłowych, ukazujących się w różnych latach. Dość pokaźnie prezentuje się także wykaz wykorzystanych opracowań naukowych (monografii, artykułów, przyczyników), który wynosi ponad 250 pozycji. Sporo interesujących informacji, przede wszystkim o charakterze statystycznym, można także odnaleźć w aneksie dysertacji. Zawarto tam również spis dotychczasowych publikacji Autora w zakresie przedmiotowej tematyki, jak również jego aktywność konferencyjną. Ma to istotne znaczenie, gdyż daje możliwość zapoznania się z całością dorobku naukowego na przestrzeni wielu lat.

W rozdziale drugim W. Juszcuk zamieścił analizę dotyczącą okoliczności powoływania struktur administracyjnych polskiej władzy wojewódzkiej na Wołyniu, a także samorządu powiatowego w Lubomlu. Dość szeroko zaprezentowane zostały poszczególne partie polityczne i organizacje społeczne, działające na terenie powiatu, z uwzględnieniem silnych podziałów, przebiegających najczęściej po linii narodowościowej. W tej części pracy można się również zapoznać z okolicznościami współżycia przedstawicieli różnych narodowości (Polaków, Ukraińców, Żydów, Rosjan) na przedmiotowym obszarze badawczym. To samo dotyczy dokładnych zmian o charakterze etnicznym i demograficznym, zachodzących na terenie powiatu w dwudziestoleciu międzywojennym. Autor zauważył, że o ile przez cały okres badawczy statystyka wiernych trzech głównych wyznań (prawosławia, rzymskiego katolicyzmu oraz judaizmu) pozostawała na niemal niezmiennym poziomie, to już na przełomie lat dwudziestych i trzydziestych XX wieku, wyraźnie wzrosła liczba osób podających się oficjalnie za Polaków, kosztem Ukraińców i Żydów. Jego zdaniem miało to wynikać z prowadzonej przez państwo polskie szeroko zakrojonej polityki asymilacyjnej, w wyniku której mieszkańcom zwyczajnie opłacało się określać własną narodowość jako polską⁴.

Rozdział trzeci analizowanej dysertacji poświęcony został stosunkom społeczno-ekonomicznym na terenie powiatu lubomelskiego. Czytelnik ma zatem szansę na poznanie kwestii związanych z produkcją rolną, a także funkcjonowaniem przemysłu i handlu w regionie. Jak zaznaczył W. Juszcuk, niemal 90% mieszkańców utrzymywało się z szeroko pojętego rolnictwa, co wywierało znaczny wpływ na charakter

⁴ Ibidem, s. 120–121.

powiatu oraz stosunki międzyludzkie. Społeczeństwo w większości było raczej ubogie, stąd też dość powszechnie korzystano z usług różnego rodzaju towarzystw i organizacji pożyczkowych, gdyż tylko w ten sposób można było uzyskać środki finansowe, dające szansę na uprawę ziemi. Dopiero od lat trzydziestych w regionie zaczął rozwijać się handel, w tym także pod postacią cyklicznych objazdowych jarmarków, które z czasem nabrały charakteru niemal masowego. Umożliwiało to nabycie wszelkiego rodzaju towarów bezpośrednio od producentów, po cenach niższych, aniżeli w codziennym obrocie sklepowym. Niemniej, głównym hamulcem dalszego rozwoju było położenie geograficzne, a co za tym idzie, słabe połączenie komunikacyjne powiatu lubomelskiego z większymi ośrodkami miejskimi⁵.

W rozdziale czwartym Autor zaprezentował wyniki własnych badań odnośnie do kwestii kulturalnych, oświatowych, a także tych związanych z ochroną zdrowia i innymi problemami życia codziennego w regionie. Zauważył przy tym systematyczny rozwój sieci szkolnictwa powszechnego, jednakże wyłącznie w języku polskim lub powstających dość często placówek o charakterze dwujęzycznym (polsko-ukraińskich i polsko-rosyjskich). Co intrygujące, w marcu 1923 roku funkcjonowało aż 16 placówek, w których nauczano po polsku i po rosyjsku, choć według spisu powszechnego z 1921 roku w regionie miało zamieszkiwać zaledwie 37 Rosjan⁶. Z pewnością jednak wynikało to ze specyfiki obszaru całego Wołynia, pozostającego przez wiele lat pod silnym wpływem nie tylko Imperium Rosyjskiego, ale przede wszystkim Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej. Nie można przy tym zapominać, że w całym okresie międzywojennym wielu wołyńskich chłopów wciąż nie miało silnego poczucia jakiegokolwiek tożsamości narodowej.

Według W. Juszcuka rozwój sieci placówek oświatowych tylko w ograniczonym stopniu wpłynął na zahamowanie zjawiska analfabetyzmu. W 1930 roku na ponad 40 tys. dzieci w wieku powyżej 10 lat, aż 80% było niepiśmiennych. Nie mogło to jednak dziwić, skoro obowiązkiem szkolnym objęto wówczas jedynie 60% dzieci zamieszkałych w regionie⁷. W przypadku ludności ukraińskiej pewną rolę w procesie kulturotwórczym odgrywała „Proswita”, która jednak na Wołyniu miała dość ograniczone pole działalności. Rozdział zawiera również

⁵ Ibidem, s. 153–154.

⁶ Ibidem, s. 190.

⁷ Ibidem.

wiele informacji na temat sytuacji epidemiologicznej w regionie, a także rozwoju sieci placówek medycznych różnego stopnia. Zdaniem Autora, ówczesna administracja państwowa, mimo podejmowanych wysiłków, nie poradziła sobie w pełni z zapewnieniem całości społeczeństwa dostępu do nauki i ochrony zdrowia w należytym zakresie.

W zamieszczonych na końcu dysertacji wnioskach, W. Juszczyk zauważył, iż przez cały okres międzywojenny powiat lubomelski zachował wyraźnie rolniczy charakter. Taki stan rzeczy determinował poziom rozwoju i funkcjonowania społeczeństwa we wszystkich pozostałych dziedzinach życia. Stąd też, nie można było mówić o daleko idących przemianach w zakresie ochrony zdrowia, produkcji przemysłowej, handlu czy oświaty. Zdaniem Autora, jeśli jakieś zmiany następowały, to nabierały one typowo polskiego charakteru, co w założeniu miało przekonać mieszkańców do zaakceptowania ówczesnych struktur państwowych na tym terenie. Zarówno nauka, jak i kultura, a nawet religia według W. Juszczyka pozostawały pod pełną kontrolą władz II Rzeczypospolitej, prowadzących daleko posuniętą politykę asymilacji miejscowej ludności. Prowadziło to nie tylko do rozmaitych konfliktów na tle narodowościowym czy wyznaniowym, ale także skutecznie hamowało rozwój powiatu lubomelskiego. Stąd też, zdaniem Autora, mimo pewnych sukcesów w rozwoju infrastruktury społecznej, region do końca międzywojnia pozostawał na niskim poziomie rozwoju.

Ochrona dziedzictwa kulturowego w Galicji Wschodniej (sektor państwowy oraz inicjatywy społeczne w latach 1918–1939)

Zagadnienia związane z ochroną dziedzictwa kulturowego, obejmujące zarówno działania struktur państwowych, jak również aktywność obywatelską w tym zakresie, pozostawały dotąd zdecydowanie na uboczu głównych nurtów badań historycznych. Pewną próbą wypełnienia powyższej luki jest dysertacja doktorska autorstwa Swiatosława Iwany, przygotowana i obroniona w 2024 roku na Lwowskim Narodowym Uniwersytecie „Politechnika Lwowska”. Rozprawa przygotowana została jako interdyscyplinarne studium, obejmujące zarówno zagadnienia związane z kwestiami *stricte* historycznymi, ale także konkretnymi przykładami z zakresu ochrony i restauracji zabytków architektury.

Maszynopis pracy liczy 316 stron, zaś jego treść podzielona została na cztery rozdziały, uzupełnione o wstęp, wykaz skrótów, zakończenie, bibliografię oraz liczne dodatki. Szczególne znaczenie poznawcze

mają w tym zakresie fotografie z epoki, których znajdziemy w rozprawie niemal 50. Zostały one zaczerpnięte ze źródeł zarówno polskich, jak i ukraińskich, co w dalszym ciągu jest niestety rzadkością w tego rodzaju zestawieniach.

Pierwszy rozdział dysertacji Autor poświęcił zagadnieniom z zakresu metodologii badawczej, a także kwestiom historiograficznym i charakterystyce wykorzystanej w treści bazy źródłowej. W toku prac nad tekstem, S. Iwano sięgnął do zasobów Centralnego Państwowego Archiwum Historycznego Ukrainy we Lwowie, Państwowego Archiwum Obwodu Lwowskiego, Państwowego Archiwum Obwodu Tarnopolskiego, Państwowego Archiwum Obwodu Iwano-Frankiowskiego, Oddziału Rękopisów Lwowskiej Narodowej Naukowej Biblioteki Ukrainy im. Wasyla Stefanyka, Archiwum Lwowskiego Narodowego Uniwersytetu im. Iwana Franki oraz Archiwum Muzeum Etnografii i Przemysłu Artystycznego Instytutu Narodoznawstwa Narodowej Akademii Nauk Ukrainy we Lwowie. Wykorzystał również kilkadziesiąt aktów normatywnych i wydawnictw źródłowych z epoki, a także liczne zasoby prasowe i wydawnictwa okolicznościowe (przewodniki turystyczne oraz wspomnienia). Całość bibliografii obejmuje ponad 400 publikacji o charakterze monograficznym, przyczynkarskim i popularnonaukowym⁸. Trzeba przyznać, że wykorzystanie tak bogatych zasobów przy pracy nad rozprawą doktorską jest spotykane coraz rzadziej.

Rozdział drugi analizowanej pracy dotyczy kwestii związanych z ochroną szeroko pojętej kultury w kontekście przemian polityczno-społecznych, zachodzących w Galicji Wschodniej po zakończeniu Wielkiej Wojny. Autor podzielił tę część rozprawy na analizę polityki II Rzeczypospolitej wobec kwestii ukraińskiej, a także zaprezentował działania zmierzające do realizacji w terenie uchwalanych wówczas przepisów prawa w przedmiotowym zakresie. Zdaniem S. Iwano już od początku funkcjonowania odrodzonego państwa polskiego, kierownictwo struktur administracyjnych przykładło dużą wagę do kwestii związanych z odrestaurowaniem lokalnego dziedzictwa kulturowego. Działania te trwały przez cały okres międzywojenny, w niektórych zaś przypadkach nigdy nie zostały ukończone. W pierwszej kolejności obejmowały obiekty sakralne, wśród których dominowały kościoły i kaplice rzymskokatolickie. Tego rodzaju inicjatywy najczęściej finansowane

⁸ C.M. Іваньо, *op. cit.*, s. 280 i nast.

były z budżetu państwa, nie zawsze jednak w stopniu dostatecznym. Niemniej, zdaniem Autora, prowadzone wówczas prace restauracyjne przyczyniły się w znacznie mierze do przetrwania dużej liczby obiektów na analizowanym obszarze nawet do dnia dzisiejszego⁹. W treści rozdziału znaleźć można wiele konkretnych przykładów powyższych działań, prowadzonych nie tylko na terenie Lwowa, Tarnopola czy Stanisławowa, ale także na szeroko pojętej prowincji galicyjskiej.

W rozdziale trzecim S. Iwano skupił się na ukazaniu wszelkiego rodzaju inicjatyw obywatelskich w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego na terenie objętym badaniami. Ponadto przedstawił działalność lokalnych muzeów i oddolnych ruchów o charakterze krajoznawczym, zajmujących się propagowaniem aktywnej turystyki historycznej. Co istotne (i dość rzadko spotykane) Autor ukazał w tej części rozprawy powyższe inicjatywy podejmowane zarówno przez ludność polską, jak i ukraińską. Można więc potraktować to jako niezwykle interesujące zestawienie komparatystyczne, pozwalające na wyciągnięcie wniosków o charakterze ogólnym, w zakresie pełnego rozwoju tego rodzaju inicjatyw społecznych.

Identyczny podział S. Iwano zastosował w rozdziale czwartym, który dotyczy roli inteligencji obu narodów w procesie formowania środowiska naukowo-kulturalnego w Galicji Wschodniej. Można więc zapoznać się z wszelkimi inicjatywami o charakterze muzealnym, turystycznym czy wreszcie zmierzającym do zachowania wielu obiektów spuścizny kulturowej w przestrzeni galicyjskich miast i miasteczek. Autor wyraźnie zaznaczył jednak przy tym, iż w latach międzywojennych szeroko pojęta aktywność społeczna miała charakter zdecydowanie uzupełniający w stosunku do działań na tym polu podejmowanych przez instytucje państwowe. Nie mogło być jednak inaczej, przede wszystkim ze względu na kwestie finansowe, gdyż nawet inicjowane zbiórki społeczne zazwyczaj nie osiągały sum wydzielanych na konkretne działania w budżecie państwowym. Rozdział zawiera także analizę wielu inicjatyw podejmowanych przez ówczesnych mecenasów sztuki, dzielących się swoimi pieniędzmi z grupami zajmującymi się ochroną dziedzictwa kulturowego.

W zamieszczonych na końcu rozprawy wnioskach, S. Iwano podkreślił, iż bez względu na sytuację polityczną (także w kontekście współczesnej wojny rosyjsko-ukraińskiej) działalność, mająca na celu

⁹ Ibidem, s. 106–107.

ochronę spuścizny kulturowej, musi być bezwzględnie prowadzona w trybie ciągłym. Realizacja tego rodzaju inicjatyw, zarówno ze strony państwa, jak i oddolnych ruchów społecznych, prowadzi bowiem nie tylko do zachowania licznych przykładów architektury dla przyszłych pokoleń, ale utwierdza również historyczny, wielokulturowy charakter regionu¹⁰.

Trzeba zatem odnotować, że powyższa rozprawa może stać się interesującym studium komparatystycznym, zestawiającym w swej treści wszelkie działania podejmowane w okresie międzywojennym w celu ratowania galicyjskich zabytków. Na jej podstawie można wyciągnąć wnioski, czyja rola była w tym zakresie wiodąca, a także jakim grupom bądź inicjatywom społecznym zawdzięczają swe istnienie konkretne zabytki architektury w regionie.

Podsumowanie

Patrząc na treść przeanalizowanych wyżej dwóch rozpraw naukowych dotyczących okresie międzywojennego, można dojść do wniosku, iż współcześni historycy ukraińscy nadal aktywnie i chętnie podejmują w swych badaniach kwestie związane z okresem II Rzeczypospolitej. W tym kontekście całkowicie zrozumiałą jest fakt, iż wśród tego rodzaju tematów zdecydowanie dominują zagadnienia odnoszące się do ziem dawnej Galicji Wschodniej i Wołynia, albowiem to właśnie te obszary najliczniej zamieszkiwała wówczas mniejszość ukraińska (będąca w istocie w wielu przypadkach większością, szczególnie na głębokiej prowincji). Analizując jednak treść obu powyższych dysertacji, można zauważyć, iż Autorzy nie pomijają aspektów związanych z funkcjonowaniem polskiej administracji czy też wszelkiego rodzaju polskich inicjatyw na badanych terenach. To samo dotyczy wykorzystania w trakcie badań źródeł znajdujących się w polskich archiwach bądź też wytworzonych w języku polskim, a przechowywanych w zasobach współczesnych instytucji ukraińskich. Świadczy to zatem o dobrym przygotowaniu do wykonywanej profesji.

Pozostaje zatem mieć nadzieję, że tego rodzaju narracje i szerokie wykorzystanie bazy źródłowej, będą obecne również w treści innych prac historyków ukraińskich, zajmujących się dziejami II Rzeczypospolitej.

Piotr Olechowski

¹⁰ Ibidem, s. 215–216.

Bibliografia

Niepublikowane maszynopisy rozpraw naukowych

Ющук Володимир Леонідович, *Суспільно-політичні та соціокультурні процеси у волинському воєводстві Другої Речі Посполитої (на прикладі Любомильського повіту)*, кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису, Львів 2025, сс. 247, https://chtyvo.org.ua/authors/Yuschuk_Volodymyr/Suspilno-politychni_ta_sotsiokulturni_protsesty_u_Volynskomu_voievodstvi_Druhoi_Rechi_Pospolytoi_na_p/ [dostęp: 25.03.2025].

Іваньо Святослав Михайлович, *Дисертація «Охорона культурної спадщини у Східній Галичині: державний сектор та громадські ініціативи (1918–1939)»*, Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису, Львів 2024, сс. 316, <https://lpnu.ua/sites/default/files/2024/radaphd/27789/ivano-s-disertaciya.pdf> [dostęp: 25.03.2025].

Review of Contemporary Ukrainian Dissertations on the History of the Second Polish Republic

Key words

dissertations, Second Polish Republic, PhD dissertations, Ukraine, Liuboml, heritage preservation, Volhynia, Eastern Galicia

Abstract

The text is devoted to analysing the content of two dissertations on Polish history, prepared and defended by Ukrainian researchers in recent years. This time the analysis concerns works on the history of Liuboml district in Volhynia province and issues related to the activities of public authorities, as well as private initiatives in the preservation of cultural heritage of former Eastern Galicia. In both cases, the chronological framework is the interwar period, when the territories in question were part of the Second Polish Republic. The publication of such a compilation is primarily aimed at presenting to the Polish reader the latest research results of Ukrainian historians, available in their entirety in online resources.

Пйотр Олеховський

Сілезький університет у Катовицях

Інститут військових втрат ім. Яна Карського у Варшаві

ORCID: 0000-0003-4108-2682

Огляд сучасних українських наукових праць з історії довоєнної Польщі

Ключові слова

дисертації, довоєнна Польща, докторські дисертації, Україна, Любомль, збереження спадщини, Волинь, Східна Галичина

Анотація

Стаття присвячена аналізу змісту двох дисертацій з історії довоєнної Польщі, написаних та захищених українськими дослідниками упродовж останніх років. У цей раз аналізуються статті, присвячені історії Любомльському повіту Волинського воєводства та питань, пов'язаних з діяльністю державних установ, а також приватних ініціатив у сфері збереження культурної спадщини на території колишньої Східної Галичини. Обидві роботи охоплюють міжвоєнний період, коли ці землі входили до складу польської держави. Метою публікації насамперед є ознайомлення польської академічної спільноти з актуальними дослідженнями українських істориків, роботи яких були в повному обсязі викладені на інтернет-ресурсах.

Вступ

Довоєнний період уже багато років залишається одним із ключових хронологічних орієнтирів в українських дослідженнях, присвячених історії Польщі. Такий інтерес зумовлений не лише доброю збереженістю джерельної бази в архівах, розташованих на території сучасної України, але й прагненням висвітлити історію регіонів, які нині є частиною української держави, в контексті їхнього існування у складі довоєнної Польщі. Саме тому в колі тем, що досліджуються молодими українськими істориками під час написання дисертацій, можна відзначити як мікроісторичні студії, так і ширші дослідження, які охоплюють всю територію Волині та колишньої Східної Галичини.

Дві дисертації, проаналізовані в цій статті, є прикладами саме такого підходу. Перша з них стосується історії Любомильського повіту Волинського воєводства в міжвоєнний період¹, натомість друга зосереджується на питаннях діяльності державних установ та приватних ініціатив у галузі збереження культурної спадщини на території колишньої Східної Галичини². Обидві дисертації були підготовлені у львівських наукових установах – Інституті українознавства ім. Івана Крип'якевича НАН України та Львівському національному університеті «Львівська політехніка». Публікація цього аналізу, із наведенням адрес інтернет-ресурсів, де викладені повні тексти обох дисертацій, має на меті полегшити польським історикам ознайомлення з висновками українських колег, без необхідності фізичного доступу до українських бібліотек і архівів. З огляду на тематику відібраних дисертацій, варто підкреслити, що їхній зміст може становити інтерес не лише для істориків, але для і представників інших наукових дисциплін (зокрема, архітекторів, соціологів чи антропологів).

¹ В.Л. Ющук, *Суспільно-політичні та соціокультурні процеси у волинському воєводстві Другої Речі Посполитої (на прикладі любомильського повіту)*, кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису, Львів 2025, сс. 247, https://chtyvo.org.ua/authors/Yuschuk_Volodymyr/Suspilno-politychni_ta_sotsiokulturni_protsepy_u_Volynskomu_voievodstvi_Druhoi_Rechi_Pospolytoi_na_p/ [доступ: 25.03.2025].

² С.М. Іваньо, *Дисертація «Охорона культурної спадщини у Східній Галичині: державний сектор та громадські ініціативи (1918–1939)»*, Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису, Львів 2024, сс. 316, <https://lpnu.ua/sites/default/files/2024/radaphd/27789/ivano-s-disertaciya.pdf> [доступ: 25.03.2025].

Суспільно-політичні та соціокультурні процеси у волинському воєводстві Другої Речі Посполитої (на прикладі Любомиського повіту)

Регіональні дослідження, присвячені історії окремих повітів, містечок, а іноді навіть сіл, усе ще значною мірою залишаються поза увагою науковців, зосереджених на вивченні більших адміністративних одиниць чи регіонів. Проте це не означає, що подібна тематика зовсім не цікавить істориків. Яскравим прикладом є дисертація Володимира Ющука, захищена у 2025 році в Інституті українознавства у Львові. Праця присвячена Любомиському повіту Волинського воєводства у міжвоєнний період. Обсяг машинопису становить майже 250 сторінок, і охоплює широкий спектр питань: від суспільно-політичних процесів до економічного розвитку, сільського господарства та аспектів повсякденного життя населення (як-от охорона здоров'я, освіта і культурне життя). Цю роботу можна охарактеризувати як ґрунтовне регіональне дослідження, водночас її зміст дозволяє зробити загальні висновки щодо особливостей усього волинського регіону в період 1920–1939 рр.

У першому розділі, відповідно до усталеної в українській академічній практиці структури, подано огляд наукової методології, історію вивчення зазначеної проблематики та джерельної бази. Автор проаналізував наукові роботи, опубліковані як в Польщі, так і в Україні, що стосуються історії міжвоєнного періоду. Він зауважив, що за винятком однієї публікації від 1936 року, жодна з доступних праць не була безпосередньо присвячена Любомиському повіту. Однак, беручи до уваги дату публікації вищезгаданої праці, а також факт, що автором цієї роботи був польський урядовець, безпосередньо заангажований у політичне життя того часу, Ющук дійшов висновку про необхідність нового, неупередженого та комплексного дослідження цієї тематики³.

Щодо джерельної бази, автор опрацював матеріали з фондів Центрального державного історичного архіву України у Львові, Державного архіву Волинської області у Луцьку, Державного архіву Львівської області, Державного архіву Тернопільської області та Державного архіву в Любліні. У роботі широко викори-

³ В.Л. Ющук, *op. cit.* с. 54.

стано нормативні документи міжвоєнного періоду, періодичну пресу та першоджерела, опубліковані в різні роки. Вражає список опрацьованих наукових робіт (монографій, статей, конференційних матеріалів), що включає більше 250 позицій. Додаток до дисертації містить багато цікавої інформації, переважно статистичного характеру. Він включає також список інших публікацій автора з даної тематики, а також опис його конференційної діяльності. Це дозволяє простежити еволюцію дослідницького інтересу й науковий доробок В. Ющука у межах обраної проблематики.

Другий розділ дисертації присвячено формуванню адміністративних структур польської держави на Волині загалом і в Любомильському повіті зокрема. У цій частині праці детально розглядається діяльність різних політичних партій та громадських організацій, що діяли на території повіту, з урахуванням серйозних розбіжності, які найчастіше мали міжнаціональний характер. Автор докладно аналізує міжетнічні стосунки в повіті, зокрема співіснування поляків, українців, євреїв та росіян. Те ж саме стосується і змін етнічного та демографічного характеру, що відбулися в повіті між двома світовими війнами. Ющук зазначає, що хоча структура трьох основних конфесій (православ'я, римо-католицизм, юдаїзм) залишалась відносно стабільною протягом міжвоєнного періоду, з кінця 1920-х – початку 1930-х років помітне було зростання кількості осіб, які офіційно ідентифікували себе як поляки за рахунок українців та євреїв. На думку дослідника, це було наслідком асиміляційної політики польської держави, внаслідок чого місцевим жителям було просто вигідно ідентифікувати власну національність як польську⁴.

Третій розділ дисертації присвячено аналізу соціоекономічних відносин у Любомильському повіті. У цьому розділі читач має змогу ознайомитися з проблемами, пов'язаними з сільськогосподарським виробництвом, а також функціонуванням промисловості та торгівлі в регіоні. Як зазначає В. Ющук, близько 90% місцевого населення було залучене до сільського господарства в широкому розумінні, що суттєво впливало як на соціальну структуру повіту, так і на міжособистісні взаємини. Загалом більшість населення перебувала у складному матеріальному

⁴ Там само, с. 120–121.

становищі і була змушена користуватися послугами різних кредитних товариств і фінансових організацій, що часто було єдиною можливістю залучення коштів для обробітки землі. Лише з 1930-х років у регіоні почала активніше розвиватися торгівля, зокрема у формі періодичних мандрівних ярмарків, які поступово набули майже масового характеру. Це дозволяло жителям повіту купувати необхідні товари безпосередньо у виробників, за значно нижчими цінами, ніж у постійних торгових точках. Водночас однією з головних перешкод для стабільного економічного зростання залишалося невигідне географічне розташування а також слабо розвинена транспортна інфраструктура, яка утруднювала зв'язки з більшими міськими центрами⁵.

У четвертому розділі автор представив результати власних досліджень з питань культури, освіти, охорони здоров'я та інших аспектів повсякденного життя жителів регіону. Автор також відзначив поступовий розвиток мережі загальноосвітніх навчальних закладів, де навчання велося польською мовою або все частіше у двомовному форматі (польсько-українському, польсько-російському). Цікавим є факт наявності в березні 1923 року 16 шкіл, де викладання велося польською та російською мовами — попри те, що за переписом 1921 року в повіті проживало лише 37 осіб, які ідентифікували себе як росіяни.⁶ Це, безумовно, відображало специфіку Волині як регіону, що довгий час перебував під впливом не лише Російської імперії, а й Російської православної церкви. Водночас не слід забувати, що значна частина сільського населення Волині впродовж міжвоєнного періоду все ще не мала чітко сформованої національної ідентичності.

На думку В. Ющука, вплив розвитку мережі навчальних закладів на подолання неписьменності був обмеженим. У 1930 році спосеред 40 тис. дітей віком від 10 років понад 80% залишалися неписьменними. Цей факт не дивує, адже лише 60% дітей, які проживали в регіоні, були охоплені обов'язковою освітою⁷. У випадку українського населення, певну роль у культуротворчому процесі відігравала «Просвіта», проте обсяг її діяльності на Волині залишався вкрай обмеженим. У розділі також детально розглянуто епідеміологічну ситуацію в повіті й розвиток мережі

⁵ Там само, с. 153–154.

⁶ Там само, с. 190.

⁷ Там само.

медичних закладів різних рівнів. Автор вважає, що, незважаючи на зусилля польської адміністрації, забезпечити рівний доступ до якісної медичної допомоги та освіти для всього населення не вдалося.

У висновках Володимир Ющук підкреслює, що впродовж усього міжвоєнного періоду Любомильський повіт зберігав переважно аграрний характер. Цей факт визначав рівень і динаміку розвитку всіх інших сфер суспільного життя. З цього приводу важко говорити про наявність суттєвих структурних трансформацій у промисловості, торгівлі, системі охорони здоров'я чи освіти. На думку автора, якщо певні зміни і мали місце, то вони здебільшого мали колонізаційний характер, що мало на меті прийняття місцевими жителями існуючих державних структур, які існували на той час у регіоні. За висновками автора, наука, культура й навіть релігійне життя перебували під суворим контролем влади довоєнної Польщі, що реалізовувала цілеспрямовану політику асиміляції місцевого населення. Це, у свою чергу, не лише призводило до наростання національних і релігійних конфліктів, а також суттєво гальмувало розвиток Любомильського повіту. Таким чином, на думку автора, попри певні успіхи у розвитку соціальної інфраструктури, Любомильський повіт залишався відсталим регіоном аж до початку Другої світової війни.

Охорона культурної спадщини у Східній Галичині: державний сектор та громадські ініціативи (1918–1939),

Проблематика збереження культурної спадщини, яка охоплює як діяльність державних установ, так і громадські ініціативи, донедавна залишалася малодослідженою в межах основного напрямку історичних студій. Спробою частково заповнити цю прогалину стала докторська дисертація Святослава Іваня, захищена у 2024 році у Львівському національному університеті «Львівська політехніка». Дослідження має міждисциплінарний характер, що поєднує історичний аналіз із конкретними прикладами з галузі охорони пам'яток архітектури, їхньої консервації та реставрації.

Обсяг дисертації становить 316 сторінок; робота структурована у чотири основні розділи та супроводжується вступом, переліком скорочень, підсумковими висновками, списком джерел, а також значною кількістю додатків. Особливу джерельну та

ілюстративну цінність становить добірка історичних фотографій — усього майже 50 світлин. Вони походять як з українських, так і з польських архівних фондів, що, на жаль, і досі доволі рідко трапляється в добірках подібного характеру.

Перший розділ дисертації присвячено питанням наукової методології, історіографії та характеристиці джерельної бази. У процесі роботи над текстом С. Іваньо користувався матеріалами з Центрального державного історичного архіву України у Львові, Державного архіву Львівської області, Державного архіву Тернопільської області, Державного архіву Івано-Франківської області, Відділу рукописів Львівської національної наукової бібліотеки України ім. Василя Стефаника, архіву Львівського національного університету ім. Івана Франка та архіву Музею етнографії та художнього промислу Інституту народознавства НАН України у Львові. Він також проаналізував кілька десятків нормативних актів та першоджерел міжвоєнного періоду, а також численні періодичні видання та спеціальні публікації (туристичні путівники та мемуари). Загалом бібліографія налічує понад 400 позицій, охоплюючи монографічні, публіцистичні та науково-популярні джерела⁸. Треба визнати, що використання такого обширного корпусу матеріалів при роботі над дисертацією зустрічається все рідше.

У другому розділі дисертації розглядаються питання збереження культурного надбання в широкому розумінні цього поняття — у контексті політичних та соціальних змін, які відбувалися на території Східної Галичини після завершення Першої світової війни. Автор розділив цю частину дисертації на аналіз політики довоєнної Польщі щодо українського питання, а також описав дії, спрямовані на практичну реалізацію законодавчих рішень у галузі збереження культурної спадщини. На думку С. Іваня, з моменту відродженої польської держави державна адміністрація приділяла значну увагу збереженню й відновленню об'єктів місцевої культурної спадщини. Ця діяльність тривала протягом усього міжвоєнного періоду, хоча в низці випадків заплановані роботи так і не було завершено. Пріоритетними об'єктами стали сакральні споруди, передусім римо-католицькі храми та каплиці. Їхнє відновлення здебільшого фінансува-

⁸ С.М.. Іваньо, *op. cit.* с. 280 і далі.

лося за рахунок державного бюджету, хоча обсяг фінансування нерідко виявлявся недостатнім. Незважаючи на це, автор стверджує, що проведені у міжвоєнний період реставраційні заходи сприяли збереженню значної кількості пам'яток — багато з яких збереглися й донині⁹. В розділі наведено безліч прикладів таких заходів, які було здійснено не лише у великих містах, як-от у Львові, Тернополі чи Станіславові (нині Івано-Франківськ), але й у галицькій провінції.

У третьому розділі науковець зосередився на вивченні громадських ініціатив у сфері збереження культурної спадщини в регіоні. Крім того, він описав діяльність місцевих музеїв та громадських організацій, що займалися країнознавством та популяризацією історичного туризму. Важливою особливістю цієї частини роботи (яка є доволі рідкісним явищем) є намагання автора представити ініціативи обох головних етнічних спільнот Східної Галичини — польської та української. Саме тому цю працю можна розглядати як надзвичайно цікавий приклад компаративного підходу, що дозволяє зробити загальні висновки щодо питання повноцінного розвитку таких громадських ініціатив.

Ідентичний поділ С. Іваньо використав й у четвертому розділі, присвяченому ролі інтелігенції обидвох народів в розбудові наукового та культурного середовища Східної Галичини. Таким чином, можна ознайомитися з усіма ініціативами музейного та туристського характеру чи, зрештою, різними видами діяльності, спрямованими на збереження численних пам'яток культурної спадщини, розташованих у містах та містечках Галичини. Водночас автор підкреслює, що в міжвоєнні роки всі форми громадських ініціатив радше слугували доповненням діяльності, яку у цій сфері здійснювали державні установи. Однак інакше й бути не могло, насамперед з огляду на фінансовий аспект, адже зібрані громадою кошти нерідко були суттєво нижчими за суми, які передбачались у державних бюджетах. Цей розділ також містить аналіз численних ініціатив тогочасних меценатів, які надавали власні кошти спілкам і товариствам, що займалися збереженням питаннями культурного надбання.

У підсумкових висновках С. Іваньо наголошує, що незалежно від політичної кон'юнктури (зокрема в контексті сучасної росій-

⁹ Там само, с. 106–107.

сько-української війни) збереження культурної спадщини має бути безперервним і системним процесом. Діяльність у цій галузі, як з боку держави, так і з боку громадськості, не лише сприяє збереженню матеріальних об'єктів для прийдешніх поколінь, але й укріплює історичний, мультикультурний характер регіону.¹⁰

Тому варто підкреслити, що описувана дисертація є цікавим прикладом компаративної праці, що включає перелік всіх заходів, вжитих у міжвоєнний період для порятунку галицьких культурних пам'яток. Вона дозволяє зробити висновки про те, чия роль у збереженні культурного надбання була провідною та яким групам і громадським ініціативам завдячують своїм існуванням конкретні архітектурні пам'ятки регіону.

Підсумки

Аналіз змісту двох дисертаційних досліджень, присвячених міжвоєнному періоду, дозволяє зробити висновок, що сучасні українські історики й надалі активно та з науковим зацікавленням звертаються до тематики історії довоєнної Польщі. У цьому контексті цілком зрозумілим є факт, що серед таких тем однозначно домінують питання, пов'язані з територіями колишньої Східної Галичини та Волині, адже українська меншина у Польщі здебільшого населяла саме ці терени (а насправді в багатьох випадках українське населення становило там більшість, особливо в глибокій провінції). Водночас обидві дисертації свідчать, що автори не уникають розгляду питань, пов'язаних із роботою польської держадміністрації, а також існуванням будь-яких польських ініціатив, які здійснювали свою діяльність на досліджуваній території. Те саме стосується використання під час досліджень джерел, які зберігаються в польських архівах або були видані польською мовою, а нині знаходяться у сучасних українських архівних фондах. Такий підхід свідчить про глибоку професійну підготовку науковців

Залишається сподіватися, що подібний підхід та джерельна глибина будуть стандартом і в інших роботах українських дослідників історії довоєнної Польщі.

Пйотр Олеховський

¹⁰ Там само, с. 215–216.

Бібліографія

Неопубліковані машинописи наукових праць

Ющук Володимир Леонідович, *Суспільно-політичні та соціокультурні процеси у волинському воєводстві Другої Речі Посполитої (на прикладі любомильського повіту)*, кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису, Львів 2025, сс. 247, https://chtyvo.org.ua/authors/Yuschuk_Volodymyr/Suspilno-politychni_ta_sotsiokulturni_protsepy_u_Volynskomu_voievodstvi_Druhoi_Rechi_Pospolytoi_na_p/ [доступ: 25.03.2025].

Іваньо Святослав Михайлович, *Дисертація «Охорона культурної спадщини у Східній Галичині: державний сектор та громадські ініціативи (1918–1939)»*, Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису, Львів 2024, сс. 316, <https://lpnu.ua/sites/default/files/2024/radaphd/27789/ivano-s-disertaciya.pdf> [доступ: 25.03.2025].

Mateusz Ratyński

Muzeum Historii Polskiego Ruchu Ludowego
ORCID: 0000-0002-8346-5254

Władysław Żukowski (1860–1916). Inżynier, działacz gospodarczy, poseł Dumy Państwowej

Słowa kluczowe

Władysław Żukowski; przemysł górniczy; Petersburg; Duma Państwowa; Centralny Komitet Obywatelski Królestwa Polskiego

Streszczenie

Artykuł prezentuje życie, działalność i dokonania Władysława Żukowskiego (1860–1916). Był inżynierem i ekonomistą, organizatorem przemysłu i górnictwa w Rosji i Królestwie Polskim. Ceniony w Rosji, posiadał liczne kontakty w kręgach gospodarczych i politycznych w Petersburgu. Klasyczny technokrata Żukowski był zdecydowanym niepodległościowcem, pełnił mandat posła w Dumie Państwowej w latach 1907–1912. W trakcie I wojny światowej popierał współpracę z Rosją, zasiadał we władzach Centralnego Komitetu Obywatelskiego Królestwa Polskiego.

Władysław Seweryn Żukowski¹ urodził się 22 października 1860 roku w majątku rodzinnym w Bogdanówce (powiat krzemieniecki, gubernia wołyńska) jako syn Władysława Żukowskiego oraz Olimpii z domu Sagajło. Szlachecka rodzina Żukowskich herbu Prus wywodziła się z Mazowsza. Rodzicami chrzestnymi przyszłego pośła byli Hieronim Sagajło oraz Antonina Talko. Miał starszych braci Stanisława (ur. 1854) i Henryka Wiktora (ur. 1858) oraz młodszą siostrę Marię Teodorę (ur. 1867)².

Początkowo Żukowski uczył się w gimnazjum w Niemirowie na Podolu, interesował się naukami ścisłymi. Maturę uzyskał w 1878 roku. Następnie studiował w latach 1878–1882 na Wydziale Matematycznym Cesarskiego Uniwersytetu Warszawskiego. W 1882 roku przeniósł się do Petersburga, gdzie dzięki rekomendacji władz UW, jako „wzorowy” student został przyjęty do Instytutu Górniczego. Decyzja młodego chłopaka najpewniej wynikała z potrzeby podjęcia dobrej pracy w szybko rozwijającym się przemyśle górniczym Królestwa Polskiego i carskiej Rosji. Sytuacja materialna Żukowskiego nie była wówczas najlepsza. Wielokrotnie był zmuszony wnioskować do władz Instytutu Górniczego o pomoc finansową w postaci zapomóg i stypendiów, w tym na zakup szkolnego munduru. W marcu 1883 roku został nawet na krótko wydalony z powodu nieuczestniczenia w wykładach³.

Po ukończeniu studiów w 1887 roku Żukowski podjął pracę zawodową w rosyjskim przemyśle górniczym. Wyróżniając się umiejętnościami, pracowitością i erudycją, zdobył szerokie uznanie i liczne kontakty w rosyjskich kołach rządowych i przemysłowych⁴. W 1892 roku

¹ Dotychczas Władysław Żukowski niestety nie doczekał się całościowo mu poświęconej monografii naukowej. Można o nim zaledwie przeczytać w słowniku: C. Brzoza, K. Stepan, *Posłowie polscy w parlamencie rosyjskim 1906–1917. Słownik biograficzny*, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 2001, s. 248–249. Ciekawy popularyzatorski artykuł napisała Beata Kinga Nykiel, *Żukowski Władysław*, <https://www.polskipetersburg.pl/hasla/zukowski-wladyslaw> [dostęp: 4.10.2024]. Żukowski był też w centrum zainteresowania rosyjskich badaczy np. Władimira Afanasjewa zob. B. Афанасьев [pol. W. Afanasjew], *Горные инженеры-поляки депутаты Государственной Думы* [pol. *Polscy Inżynierowie Górnictwa w Składzie Dumy Państwowej*], „Rocznik Instytutu Polsko-Rosyjskiego” 2015, nr 2 (5), s. 5–16.

² https://wolyn-metryki.pl/Wolyn/index.php?imie_szuk=W%B3adys%B3aw&nazw_szuk=%AFukowski&miej_szuk=¶_szuk=&rok_start_szuk=&rok_koniec_szuk= [dostęp: 4.10.2024].

³ B. Афанасьев, op. cit., s. 9–10.

⁴ H. Lewestam, *S.p. Władysław Żukowski*, „Głos Polski” 1916, nr 36, s. 1–2.

został inżynierem Briańskich Fabryk Metalurgicznych, znajdujących się na południu Rosji w tzw. malcewskim okręgu przemysłowym. W latach 1896–1905 był członkiem zarządu, w tym dyrektorem instytucji. W 1898 roku Żukowski zwiedził służbowo Niemcy i Austrię, w celu zbadania stosunków między pracodawcami a pracownikami. Podczas podróży był bardzo zainteresowany aktualnymi problemami społeczno-ekonomicznymi, po swoim powrocie doprowadził do podwyższenia pensji pracownikom fabryki. Od 1900 roku był długoletnim petersburskim reprezentantem Rady Zjazdu Przemysłowców Górniczych Królestwa Polskiego. Jednocześnie piastował stanowisko dyrektora II Piotrogradzkiego Towarzystwa Ubezpieczeń, był współtwórcą oraz członkiem Zarządu Banku Azowsko-Dońskiego, a od grudnia 1901 roku członkiem Komisji Celnej przy Biurze Doradczym Hutników i Przemysłowców Żelaznych. W 1904 roku został zastępcą członka Rady ds. Górniczych przy Ministerstwie Rolnictwa i Dóbr Państwowych. Wszedł również do zarządu sosnowieckiego Towarzystwa Kopalń Węgla Kamiennego, a w 1909 roku znalazł się w składzie komitetu Wystawy Przemysłu i Rolnictwa w Częstochowie⁵.

Wraz z pracą zawodową Żukowski podejmował działalność polityczną w duchu niepodległościowym. Jeszcze w okresie nauki akademickiej około 1896 roku przygotował dwie ciekawe i nigdy niewydane broszury – *Z niedoświadczonych rozmyślań* oraz *Papierowe ideały*. Odrzucał w nich pozytywizm, zarzucając mu słabość oraz bierność „obniżając siłę polityczną narodu”⁶. Przyszły poseł w kolejnych latach wspierał materialnie organizacje społeczne i polityczne o profilu narodowym. Późniejszy dwukrotny premier i ekonomista Władysław Grabski tak ocenił jego postawę: „Człowiek cyfr, kalkulacji, interesów Władysław Żukowski był idealistą, niezmiernie trzeźwo patrzącym na sposób realizowania ideałów narodowych. (...) Dla Żukowskiego pomaganie do realizacji różnych spraw społecznych i ekonomicznych nie było wynikiem osobistego interesu, a wynikiem jego polityki, jego programu życiowego, było spełnieniem pewnego powołania, do którego się poczuwał”⁷. Zdaniem działacza

⁵ Zob. chociażby: D. Złotkowski, *Wystawa Przemysłu i Rolnictwa w Częstochowie 1909 roku w świetle prasy polskiej*, Muzeum Częstochowskie, Częstochowa 2009.

⁶ W. Grabski, *Władysław Żukowski jako polityk polski*, „Myśl Narodowa” 1917, t. 3, nr 1, s. 37–38.

⁷ Ibidem, s. 38–39.

narodowego i gospodarczego, wieloletniego prezesa Centralnego Związku Polskiego Przemysłu, Górnictwa, Handlu i Finansów „Lewiatan” Andrzeja Wierzbickiego, Żukowski był jednak technokratą: „Wszechstronnie wykształcony, ogromnie czytany, doskonale władający piórem (...) umysł żywy, z dużym nerwem politycznym i społecznym, o poglądach postępowych, łączył zamiłowanie intelektualne z czynnym, wyteżonym życiem”⁸.

Żukowski miał realistyczny stosunek do carskiej Rosji, w ocenie Władysława Studnickiego był „jednym z najzdolniejszych ludzi epoki”⁹. Popierał koncepcję protekcjonizmu państwowego, należał do zdecydowanych zwolenników uprzemysłowienia Królestwa Polskiego oraz współpracy z Rosjanami na polu gospodarczym. W dużej mierze nawiązywał do idei Franciszka Ksawerego Druckiego-Lubckiego, ministra skarbu Królestwa Polskiego sprzed Powstania Listopadowego. Jeszcze w trakcie studiów Żukowski rozpoczął współpracę z tygodnikiem petersburskiej Polonii – „Krajem”, założonym przez Erazma Piltza oraz Włodzimierza Spasowicza. Pismo miało charakter konserwatywny oraz forsowało ideologię ugody z caratem. W latach 1887–1895 Żukowski był członkiem zespołu redakcyjnego „Kraju” jako kierownik działu ekonomicznego¹⁰. Szczególny rozgłos przyniosły mu artykuły poświęcone deficytowi budżetowemu w Imperium Rosyjskim, które ściągnęły na tygodnik represję. Przyszły poseł Dumy Państwowej pisał teksty z zakresu ekonomii, polityki i historiografii na łamach wspomnianego już „Kraju”, ale również „Głosu Polskiego” oraz „Kuriera Warszawskiego”. Opracował trzy tomy rozprawy pt. *Bilans handlowy guberni Królestwa Polskiego* (Warszawa 1901, 1902, 1904), a także broszurę – *Przesilenie w przemyśle żelaznym* (Warszawa 1903). W styczniu 1899 roku Żukowski uczestniczył, wraz z innymi członkami redakcji, w zorganizowanej przez Związek Pisarzy Rosyjskich uroczystości w stulecie urodzin Adama Mickiewicza¹¹.

Szczególną publikacją Żukowskiego była rozprawa *Polityka interesów* (Kraków 1905). Omawiał w niej położenie gospodarcze

⁸ A. Wierzbicki, *Żywy Lewiatan. Wspomnienia*, wstęp i oprac. P. Wierzbicki, Krajowa Agencja Wydawnicza, Warszawa 2001, s. 106–107.

⁹ W. Studnicki, *Pisma wybrane*, t. 1, *Z przeżyć i walk*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2002, s. 363.

¹⁰ Szerzej zob. Z. Kmiecik, „Kraj” za czasów redaktorstwa Erazma Piltza, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1969.

¹¹ *Uczczenie pamięci Mickiewicza przez Związek Pisarzy Rosyjskich*, „Kraj” 1899, nr 1–2, s. 32–33.

i polityczne Królestwa Polskiego oraz stosunki z Rosją, zwracał uwagę na potrzebę przeprowadzenia reform ekonomicznych i społecznych w duchu postępowym. Podkreślał zagrożenie ze strony bismarckowskich Niemiec, a także skomplikowane stosunki wewnątrz Rosji. Przedstawiał wizję polskiego przedstawicielstwa w Petersburgu, które skupiałoby wyłącznie fachowców:

Niesiemy nasze palladium dziejowe, naszą prastarą jagiellońską ideę, pod hasłem, „wolni z wolnymi, równi z równymi”. To jest nasza służba dziejowa, to nasze zadanie nie tylko wobec swojego narodu, ale i wobec ludzkości. (...) Reprezentacja ta wobec konieczności reform społecznych, musi być zorientowana w duchu raczej postępowym, musi obok ludzi znających potrzeby i sprawy krajowe (którzy zawsze liczną większość stanowić winni), liczyć i fachowców biegłych w kwestiach społecznych, finansowych i administracyjnych i znawców życia rosyjskiego we wszelkich onego dziedzinach i wreszcie mężów z umysłem szerokim, z talentem literackim i krasomówczym którzy by godny wyraz naszym aspiracjom dać mogli. A przede wszystkim reprezentacja nasza musi się składać z ludzi pojmujących wysoko swoje zadanie i swoją odpowiedzialność. Nie prowadzić kraj, ale służyć, nie szukać osobistej sławy i widoków, ale podlegać wyraźnej woli zorganizowanej opinii narodowej, nie uważać się jednym słowem za niezależną reprezentację, jeno za delegację kraju, oto jest konieczna taktyka w tak śliskiej i trudnej sytuacji¹².

Ciesząc się dużym autorytetem w kołach gospodarczych, Żukowski po rewolucji 1905 roku i zmianach w systemie politycznym Rosji rozpoczął szeroką działalność polityczną. Ze względu na wyznawaną orientację prorosyjską współpracował z Stronnictwem Narodowo-Demokratycznym, pozostał jednak osobą bezpartyjną. Pomagał chociażby Romanowi Dmowskiemu w nawiązywaniu kontaktu z wpływowymi Rosjanami w Petersburgu¹³. Mimo związków politycznych z finansjerą i ziemiaństwem, Żukowski dążył do kooperacji robotników z przemysłowcami, podkreślając potrzebę współpracy ogólnonarodowej. Jak wspominał Wierzbicki: „Był człowiekiem w najwyższym stopniu bezinteresownym. Przedziwnie łącząc teorię z praktyką,

¹² W. Żukowski, *Polityka interesów*, Gebethner i Wolff, Kraków 1905, s. 77–78.

¹³ S. Kozicki, *Historia Ligi Narodowej (okres 1887–1907)*, „Myśl Polska”, Warszawa 1964, s. 291; B. Prus, *Kroniki*, t. 19, oprac. Z. Szweykowski, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1969, s. 366; W. Studnicki, op. cit., s. 194, 225–226 i 277.

z łatwością ogarniał najtrudniejsze problemy, najzawilsze sytuacje, najsprzeczniesze poglądy, gdy dochodziło do sporu, potrafił zawsze wyłuskać ziarno prawdy i doprowadzić do wspólnej decyzji”¹⁴.

Żukowski jako polityk aktywnie działał na rzecz przyznania Polsce szerokiej autonomii kulturalno-gospodarczej w ramach Cesarstwa Rosyjskiego, wielokrotnie prowadził kuluarowe negocjacje z przedstawicielami ugrupowań rosyjskich. W lutym 1907 roku uzyskał jako kandydat przemysłowców, wspierany przez endecję, mandat posła II Dumy Państwowej z guberni piotrkowskiej, naturalnie wszedł w skład Koła Polskiego¹⁵. W ramach rosyjskiego ustawodawstwa pracował w Komisji w Sprawie Wykonania Budżetu oraz Komisji Finansowej (jako jej przewodniczący). Wielokrotnie przemawiał na forum Dumy w sprawach gospodarczych, podnosił chociażby rolę Królestwa Polskiego jako ważnego i przyszłościowego centrum ekonomicznego czy potrzebę decentralizacji Rosji. Zdaniem piszącego wówczas na łamach „Tygodnika Ilustrowanego” Bolesława Prusa, Żukowski imponował wszystkim przede wszystkim „doskonałą ruszczyzną”. W jeszcze innym artykule ocenił, że: „zaprezentował się jako gruntowny znawca rządowej gospodarki, a inni jego koledzy podobno wzięli się do książek, rozumiejąc że w dumie nie można deklamować, ale trzeba coś wiedzieć i wiedzą wpływać na innych, może na losy państwa...”¹⁶.

Józefat Błyskosz, działacz unicki i ówczesny poseł w Dumie Państwowej, w taki sposób relacjonował wystąpienie Żukowskiego: „Ze strony Koła Polskiego przemawiał w sprawie budżetu poseł inżynier Żukowski. Mówił koło dwóch godzin, bowiem w czasie przemówienia Żukowskiego był charakterystyczny okrzyk z prawicy »Czto by wy Żukowskij nie byli Polakom, zawtra by byli ministrem finansów«. Żeby pan nie był Polakiem panie Żukowski, jutro by był ministrem skarbu państwa”¹⁷. Podobnie oceniał go Grabski: „Ze wszystkich

¹⁴ A. Wierzbicki, op. cit., s. 107.

¹⁵ *Nowo wybrani posłowie. Z ziemi piotrkowskiej*, „Kurier Warszawski” 1907, nr 51, s. 9–10; М.М. Боиович [pol. M.M. Boiovich], Члены Государственной думы (Портреты и биографии). Второй созыв [pol. Członkowie Dumy Państwowej (Portrety i biografie). Drugie zwołanie], тип. Т-ва И. Д. Сытина (pol. Typ. T-va I. D. Sytin), Moskwa 1907, s. 435.

¹⁶ B. Prus, op. cit., s. 88–91 i 373–375.

¹⁷ J. Błyskosz, *Pamiętnik Podlasiaka z minionych dni od roku 1904 do roku 1918*, wstęp i oprac. F. Gryciuk, Muzeum Historii Polskiego Ruchu Ludowego, Warszawa 2017, s. 164.

posłów polskich Władysław Żukowski był najlepiej przygotowany i najbardziej uzdolniony do pracy pozytywnej parlamentarnej. (...) Żukowski miał temperament znakomicie nadający się do walki parlamentarnej. Potrafił od razu podchwycić u przeciwnika najsłabsze miejsce i, nie zaniehbując rzeczowej obrony stanowiska własnego, nie wahał się nigdy i nie cofał przed taktyką napadającą¹⁸.

Po rozwiązaniu II Dumy w październiku 1907 roku, Żukowski został ponownie wybrany do III Dumy Państwowej z guberni piotrowskiej ze wsparciem Narodowej Demokracji¹⁹. W kolejnych latach wyróżniał się dużą aktywnością jako członek Komisji Handlowo-Przemysłowej, Komisji Finansowej oraz Komisji Budżetowej. Na forum Dumy przemawiał wielokrotnie, m.in. w sprawach ekonomicznych i ubezpieczeniowych. Cieszył się powszechnie opinią najlepszego mówcy Koła Polskiego, jego pomysły, ze względu na upór ze strony władz rosyjskich, nie były jednak wprowadzane. Zapisał się w historii jako jeden z najzdolniejszych posłów polskich, o silnej indywidualności, z darem przekonywania oponentów. Związany z socjalistami Michał Sokolnicki tak wspominał Żukowskiego: „z europejską swobodą i pełną sceptycyzmu bezstronnością wysłuchiwał zdań krańcowych, wywoływał kontrowersje, dorzucał swe wątpliwości jak oliwę do ognia”²⁰. W podobny sposób pisał prawnik

¹⁸ W. Grabski, op. cit., s. 47 i 50.

¹⁹ Боиович [pol. M.M. Boioovich], Члены Государственной думы (Портреты и биографии). Третий созыв [pol. Członkowie Dumy Państwowej (Portrety i biografie). Trzecie zwołanie], тип. Т-ва И. Д. Сытина (pol. Тип. Т-ва I. D. Sytin), Moskwa 1909, s. 412. Więcej na temat Polaków w Dumie Państwowej i Petersburgu, zob. Z. Łukawski, *Koło Polskie w rosyjskiej Dumie Państwowej*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław–Warszawa–Kraków 1967; M. Wierchowski, *Sprawy polskie w III i IV Dumie Państwowej*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1966; W. Bułhak, *Dmowski – Rosja a kwestia polska. U źródeł orientacji rosyjskiej obozu narodowego 1886–1908*, Wydawnictwo Neriton, Instytut Historii PAN, Warszawa 1996; L. Bazyłow, *Polacy w Petersburgu*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław–Warszawa–Kraków 1984; A. Chwalba, *Imperium korupcji. Korupcja w Rosji i Królestwie Polskim w latach 1861–1917*, „Volumen”, Warszawa 2001; M. Ratyński, *Koło Polskie w Dumie Państwowej*, [w:] *Encyklopedia ruchu narodowego. Organizacje, wydarzenia, pojęcia*, t. 1, pod red. K. Kawęckiego, Instytut Dziedzictwa Myśli Narodowej im. Romana Dmowskiego i Ignacego Paderewskiego, Wydawnictwo Neriton, Warszawa 2022, s. 30–37.

²⁰ M. Sokolnicki, *Czternaście lat*, Instytut Badania Najnowszej Historii Polski, Warszawa 1936, s. 185–186. Zob. też: P. Mańkowski, *Pamiętniki*, Wydawnic-

i wydawca „Głosu Polskiego” Henryk Lewestam: „Był bezpartyjny, nie chcąc na gruncie obcym, gdzie los mu kazał pracować, przyczyniać się do swarów i niesnasek. Należał do Koła Polskiego, jak wszyscy posłowie polscy, lecz nie zawsze się z nim solidaryzował. Zbyt wybitna indywidualność, dar przekonywania oponentów i narzucania swojego zdania nie zawsze zjednywały mu przyjaciół”²¹. Z drugiej strony Żukowski, jak relacjonowała Zofia Stulgińska, „Miał w kolonii polskiej w Petersburgu wielu przyjaciół, ale i wielu wrogów. Nie lubiano go, ponieważ górował nad innymi wykształceniem i inteligencją, mówiono że jest pyszałkiem, zazdrozczono mu popularności, stosunków, dochodów, zarzucano mu że brata się z Moskalami, nazywano go ugodowcem”²².

Pod koniec kadencji doszło do konfliktu Żukowskiego z władzami SDN. W wyniku sporu polityk bezskutecznie ubiegał się w 1912 roku o reelekcję do IV Dumy Państwowej z guberni piotrowskiej, przegrywając rywalizację z kandydatem endecji Michałem Łempickim. Mimo zaangażowania w pracę zawodową i działalność polityczną, Żukowski nie zaniechał aktywności naukowej i publicystycznej. Poprowadził cykl wykładów o ustroju finansowym Rosji w utworzonej w 1911 roku w Krakowie Szkole Nauk Politycznych. Wydał również szereg prac: *Dochody i wydatki państwowe w Królestwie Polskim* (Warszawa 1907); *Polityka parlamentarna* (Warszawa 1910). Redagował trzypięciotomowy wybór tekstów – *Промышленность и торговля в законодательных учреждениях* [pol. *Przemysł i handel w świetle przepisów prawa*] (Petersburg 1912–1914), stanowiących efekt kolejnych konferencji Rady Zjazdów Przedstawicieli Przemysłu i Handlu. Napisał też przedmowę do publikacji statystyczno-ekonomicznej Henryka Tannenbauma pt. *Znaczenie przemysłu włóknistego w bilansie handlowym Królestwa Polskiego* (Warszawa 1913).

Żukowski podobno nie wierzył w możliwość wybuchu Wielkiej Wojny, licząc na rozsądek władców Rosji oraz Austro-Węgier. Po rozpoczęciu światowego konfliktu w lipcu 1914 roku ponownie czynnie zaangażował się w działalność polityczną, popierając orientację prorosyjską. Decyzja miała wynikać z jego „chłodnego realizmu”, był jednakże od początku przekonany o bardzo słabej

two DiG, Warszawa 2002, s. 250–255.

²¹ H. Lewestam, op. cit., s. 1–2.

²² Z. Stulgińska, *Gruszki na wierzbie. Wspomnienia*, Czytelnik, Warszawa 1972, s. 89.

kondycji politycznej i militarnej Rosji²³. Na początku sierpnia znalazł się na stałe w Petersburgu, nigdy już nie wrócił do Polski. Wykazywał się ogromną energią i pracowitością²⁴. Został wiceprezesem Centralnego Komitetu Wojskowo-Przemysłowego, następnie był członkiem Komitetu Niesienia Pomocy Ofiarom Działań Wojennych im. Wielkiej Księżnej Tatiany, Narady w Sprawie Uregulowania Pomocy dla Wysiedleńców i Tułaczy przy Ministerstwie Spraw Wewnętrznych oraz specjalnej komisji przy Ministerstwie Finansów, której celem było rozpatrywanie wszelkich spraw ekonomicznych Królestwa Polskiego przed ich wniesieniem do Rady Ministrów. Żukowski należał do grona współautorów telegramu dziękczynnego polityków narodowych i konserwatywnych w odpowiedzi na deklarację z 14 sierpnia 1914 roku głównodowodzącego wojsk rosyjskich wielkiego księcia Mikołaja Nikołajewicza, która zakładała zjednoczenie wszystkich ziem Polski pod berłem cara. Był też współzałożycielem 29 sierpnia 1914 roku Polskiego Towarzystwa Pomocy Ofiarom Wojny, w którym pełnił do końca życia funkcję prezesa Komitetu Głównego. 1 października 1915 roku znalazł się we władzach Centralnego Komitetu Obywatelskiego Królestwa Polskiego. Jako przedstawiciel CKO był w tym samym roku współinicjatorem zwołania Zjazdu Polskiego, zajmował stanowiska członka i wiceprezesa Rady Zjazdów Organizacji Pomocy Ofiarom Wojny. W latach 1914–1915 wydawał tygodnik „Głos Polski”, stanowiący naczelny organ Polonii w Rosji. Udzielał się również na forum Towarzystwa Miłośników Historii i Literatury, był udziałowcem Księgarni Polskiej w Petersburgu oraz członkiem władz Polskiego Towarzystwa Prawników i Ekonomistów²⁵.

Zmarł nieoczekiwanie, po krótkiej chorobie 12 września 1916 roku w Piotrogradzie. Pod koniec życia wyrażał się krytycznie na temat

²³ W. Studnicki, op. cit., s. 233 i 363.

²⁴ *Pamiętnik Księżnej Marii Zdzisławowej Lubomirskiej 1914–1918*, do druku przygotował J. Pajewski, oprac. A. Kosicka-Pajewska, Wydawnictwo Poznańskie, Poznań 1997, s. 158.

²⁵ Więcej, zob. M. Mądzik, *Polskie Towarzystwo Pomocy Ofiarom Wojny w Rosji w latach I wojny światowej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2011; I. Spustek, *Polacy w Piotrogradzie 1914–1917*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1966; M. Korzeniowski, *Struktura organizacyjna i początki działalności Centralnego Komitetu Obywatelskiego Królestwa Polskiego w Rosji w 1915 r.*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio F, Historia” 1991/1992, Vol. 46/47, s. 343–368.

Rosji, nie widząc szans na odzyskanie przez Polskę niepodległości pod berłem cara²⁶. Jak celnie stwierdziła w nekrologu redakcja „Przeglądu Technicznego”:

W osobie zmarłego kraj nasz mógłby mieć jednego z najwybitniejszych mężów stanu. To też jest dla nas niepowetowaną szkodą, że zmarły żył i pracował w Rosji; że tam stosował swoją rozległą wiedzę i pierwszorzędną intuicję polityczno-gospodarczą. Należy jednak ze smutkiem stwierdzić, że w kraju zmarły nie miałby dość szerokiej areny, nie mógłby swoich zdolności tak rozwinąć, jak tego dokonał w Piotrogradzie – w bliskości ośrodka państwowej. Tragizm tego faktu jest odbiciem tragedii kraju, którego warunki polityczne zmuszały niejednokrotnie do emigracji ludzi najwybitniejszych, gdyż zastosowania dla ich zdolności w Ojczyźnie nie było²⁷.

W grudniu 1916 roku Polskie Towarzystwo Pomocy Ofiarom zwołało w siedzibie Domu Polskiego „Ognisko” nadzwyczajne posiedzenie dla uczczenia jego pamięci, podczas którego głos zabierali m.in. gen. Aleksander Babiński, Hipolit Gliwic, Władysław Grabski i Aleksander Lednicki²⁸. Początkowo Żukowski spoczął na rzymskokatolickim cmentarzu Wyborskim w Petersburgu, w 1925 roku, po sprowadzeniu jego zwłok do Polski, został pochowany w grobowcu rodzinnym na cmentarzu Powązkowskim w Warszawie (kwatery 190-1-28).

Żukowski był bardzo rodzinną osobą. Jak wspominał Andrzej Wierzbicki: „Odwiedziłem go kiedyś wieczorem na Ligowskiej, żeby się porozumieć w jakiejś sprawie. Dzwonię, służąca prosi, żebym chwilę poczekał w gabinecie. Słyszę w sąsiednim pokoju wesole głosy córeczek i pana Władysława, a także dźwięk rytmicznie uginających się sprężyn. To tatuś dopiero co wrócił do domu, a córeczki opowiadają mu zdarzenia dnia i trzymając się za ręce, huśtają się jednocześnie na wielkiej sprężynowej kanapie”²⁹.

Jego żoną była Jadwiga z domu Jałowiecka (1875–1951), córka nestora petersburskiej Polonii gen. Bolesława Jałowieckiego (1846–1918) oraz Anieli z Witkiewiczów (1854–1918) (siostry literata Stanisława

²⁶ S. Dzierzbicki, *Pamiętnik z lat wojny 1915–1918*, wstęp J. Pajewski, przypisy D. Płygawko, tekst przygotował do druku z rękopisu T. Jodełka-Burzecki, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1983, s. 128.

²⁷ Ś.P. Władysław Żukowski, „Przegląd Techniczny” 1916, nr 49–50, s. 462.

²⁸ *Uczczenie pamięci Żukowskiego*, „Głos Polski” 1916, nr 48, s. 13.

²⁹ A. Wierzbicki, op. cit., s. 108 i 144.

Witkiewicza). Rodzina Żukowskich, należała do „towarzystwa” z „kontaktami światowymi i rodowymi”³⁰ oraz miała charakter „do pewnego stopnia kosmopolityczny”³¹. Posiadała niewielki majątek w guberni piotrkowskiej oraz dobra Łazy w Jurze Krakowsko-Częstochowskiej, gdzie spędzała wakacje. Gościli tam przedstawiciele sztuki i wojska, m.in. pisarz, przyszły noblista Władysław Stanisław Reymont³². Małżonkowie mieli dwie córki: Jadwigę (1901–1993) – żonę wieloletniego ministra spraw wojskowych, naczelnego wodza Polski Sił Zbrojnych w czasie II wojny światowej gen. Kazimierza Sosnkowskiego (1885–1969) oraz Teresę (1905–1968) – żonę inżyniera, polityka chadecko-ludowego Ryszarda Świętochowskiego (1882–1941), którego ojciec Aleksander Świętochowski (1849–1938) był pisarzem, historykiem, filozofem i liderem środowiska warszawskich pozytywistów w okresie zaborów.

Mateusz Ratyński

Bibliografia

Wspomnienia

Błyskosz Józefat, *Pamiętnik Podlasiaka z minionych dni od roku 1904 do roku 1918*, wstęp i oprac. F. Gryciuk, Muzeum Historii Polskiego Ruchu Ludowego, Warszawa 2017.

Dąbska z Woyniłłowiczów Zofia, *Dziennik 1912–1927*, wstęp, oprac. i przypisy M. Ratyński, Muzeum Historii Polskiego Ruchu Ludowego, Warszawa 2021.

³⁰ Z. Dąbska z Woyniłłowiczów, *Dziennik 1912–1927*, wstęp, oprac. i przypisy M. Ratyński, Muzeum Historii Polskiego Ruchu Ludowego, Warszawa 2021, s. 120–121.

³¹ Z. Stulgińska, op. cit., s. 89.

³² W.S. Reymont, *Korespondencja 1890–1925*, oprac. i wstęp B. Koc, Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, Warszawa 2002, s. 721, 751, 757 i 765.

- Dzierzbicki Stanisław, *Pamiętnik z lat wojny 1915–1918*, wstęp J. Pajewski, przypisy D. Płygawko, tekst przygotował do druku z rękopisu T. Jodełka-Burzecki, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1983.
- Grabski Władysław, *Władysław Żukowski jako polityk polski*, „Myśl Narodowa” 1917, t. 3, nr 1.
- Kozicki Stanisław, *Historia Ligi Narodowej (okres 1887–1907)*, „Myśl Polska”, Warszawa 1964.
- Lewestam Henryk, *Ś.p. Władysław Żukowski*, „Głos Polski” 1916, nr 36.
- Mańkowski Piotr, *Pamiętniki*, Wydawnictwo DiG, Warszawa 2002.
- Pamiętnik Księżnej Marii Zdzisławowej Lubomirskiej 1914–1918*, do druku przygotował J. Pajewski, oprac. A. Kosicka-Pajewska, Wydawnictwo Poznańskie, Poznań 1997.
- Sokolnicki Michał, *Czternaście lat*, Instytut Badania Najnowszej Historii Polski, Warszawa 1936.
- Stulgińska Zofia, *Gruszki na wierzbie. Wspomnienia*, Czytelnik, Warszawa 1972.
- Wierzbicki Andrzej, *Żywy Lewiatan. Wspomnienia*, wstęp i oprac. P. Wierzbicki, Krajowa Agencja Wydawnicza, Warszawa 2001.

Dokumenty

- Prus Bolesław, *Kroniki*, t. 19, oprac. Z. Szweykowski, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1969.
- Reymont Władysław Stanisław, *Korespondencja 1890–1925*, oprac. i wstęp B. Koc, Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, Warszawa 2002.
- Studnicki Władysław, *Pisma wybrane*, t. 1, *Z przeżyć i walk*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2002.
- Żukowski Władysław, *Polityka interesów*, Gebethner i Wolff, Kraków 1905.
- Боиович Милан Михайлович [pol. Milan Mihajlovic Boiovich], *Члены Государственной думы (Портреты и биографии). Третий созыв* [pol. Członkowie Dumy Państwowej (Portrety i biografie). Trzecie zwołanie], тип. Т-ва И. Д. Сытина (pol. Typ. T-va I. D. Sytin), Moskwa 1909.
- Боиович Милан Михайлович [pol. Milan Mihajlovic Boiovich], *Члены Государственной думы (Портреты и биографии). Второй созыв* [pol. Członkowie Dumy Państwowej (Portrety i biografie). Drugie zwołanie], тип. Т-ва И. Д. Сытина (pol. Тип. T-va I. D. Sytin), Moskwa 1907.

Prasa

„Głos Polski” 1916.

„Kraj” 1899.

„Kurier Warszawski” 1907.

„Przegląd Techniczny” 1916.

Opracowania

Афанасьев Владимир [pol. Władimir Afanasjew], *Горные инженеры-поляки депутаты Государственной Думы* [pol. *Polscy Inżynierowie Górnictwa w Składzie Dumy Państwowej*], „Rocznik Instytutu Polsko-Rosyjskiego” 2015, nr 2 (5).

Bazyłow Ludwik, *Polacy w Petersburgu*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław–Warszawa–Kraków 1984.

Brzoza Czesław, Stepan Kamil, *Posłowie polscy w parlamencie rosyjskim 1906–1917. Słownik biograficzny*, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 2001.

Bułhak Władysław, Dmowski – Rosja a kwestia polska. *U źródeł orientacji rosyjskiej obozu narodowego 1886–1908*, Wydawnictwo Neriton, Instytut Historii PAN, Warszawa 1996.

Chwalba Andrzej, *Imperium korupcji. Korupcja w Rosji i Królestwie Polskim w latach 1861–1917*, „Volumen”, Warszawa 2001.

Kmieciak Zenon, „Kraj” za czasów redaktorstwa Erazma Piłki, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1969.

Korzeniowski Mariusz, *Struktura organizacyjna i początki działalności Centralnego Komitetu Obywatelskiego Królestwa Polskiego w Rosji w 1915 r.*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio F, Historia” 1991/1992, Vol. 46/47.

Łukawski Zygmunt, *Koło Polskie w rosyjskiej Dumie Państwowej*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław–Warszawa–Kraków 1967.

Mądzik Marek, *Polskie Towarzystwo Pomocy Ofiarom Wojny w Rosji w latach I wojny światowej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2011.

Ratyński Mateusz, *Koło Polskie w Dumie Państwowej*, [w:] *Encyklopedia ruchu narodowego. Organizacje, wydarzenia, pojęcia*, t. 1, pod red. K. Kawęckiego, Instytut Dziedzictwa Myśli Narodowej im. Romana Dmowskiego i Ignacego Paderewskiego, Wydawnictwo Neriton, Warszawa 2022.

Spustek Irena, *Polacy w Piotrogradzie 1914–1917*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1966.

Wierzchowski Mirosław, *Sprawy polskie w III i IV Dumie Państwowej*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1966.

Złotkowski Dariusz, *Wystawa Przemysłu i Rolnictwa w Częstochowie 1909 roku w świetle prasy polskiej*, Muzeum Częstochowskie, Częstochowa 2009.

Źródła internetowe

https://wolyn-metryki.pl/Wolyn/index.php?imie_szuk=W%B3adys%B3aw&nazw_szuk=%AFukowski&miej_szuk=¶_szuk=&rok_start_szuk=&rok_koniec_szuk= [dostęp: 4.10.2024].

Beata Kinga Nykiel, *Żukowski Władysław*, <https://www.polskipetersburg.pl/hasla/zukowski-wladyslaw> [dostęp: 4.10.2024].

Władysław Żukowski, domena publiczna

Władysław Żukowski (1860–1916). Engineer, Economic Activist, Member of the State Duma

Key words

Władysław Żukowski; mining industry; St. Petersburg; State Duma; Central Civic Committee of the Kingdom of Poland

Summary

The article presents the life, activities and achievements of Władysław Żukowski (1860–1916). He was an engineer and economist, an organiser of industry and mining in Russia and the Kingdom of Poland. Revered in Russia, he had numerous contacts in economic and political circles in St. Petersburg. A classic technocrat, Żukowski was a determined independence activist, serving as a member of the State Duma from 1907 to 1912. During World War I, he supported cooperation with Russia and was on the board of the Central Civic Committee of the Kingdom of Poland.

Leszek Opyrchal

Wojskowa Akademia Techniczna, Wydział Inżynierii Lądowej i Geodezji
ORCID: 0000-0001-7585-843X

Szymon Krawczyk

XXX LO im. Jana Śniadeckiego w Warszawie
ORCID: 0009-0009-9582-7222

Janusz Opyrchal-Bojarski

Instytut Ekspertyz Sądowych, emeryt
ORCID: 0009-0002-9021-9171

Maria Myszkowska

Uniwersytet Śląski, emeryt
ORCID: 0009-0006-8535-5549

Pean na cześć Augusta II Mocnego

Słowa kluczowe

August II Mocny, kampania podhajecka, Kamieniec Podolski

Streszczenie

Elektor saksoński August II Mocny po wyborze na króla Rzeczypospolitej zobowiązał się do odzyskania Kamieńca Podolskiego, który od 1672 znajdował się pod okupacją turecką. Poprowadzona przez niego wyprawa wojenna, zwana wyprawą podhajecką, nie doprowadziła do odzyskania twierdzy. Nie jest jasne, czy August II rzeczywiście miał zamiar odzyskać Kamieniec, czy też były to tylko obietnice przedwyborcze, których król nie zamierzał dotrzymać. Zachowały się dwa zabytki gloryfikujące Augusta II jako wyzwolicieła Kamieńca Podolskiego – pamiątkowy medal oraz pean na cześć króla. Zostały one omówione w niniejszym artykule. Można przypuszczać, że miały być wykorzystywane w celach propagandowych po udanej wyprawie wojennej. Ponieważ wyprawa nie była udana, materiały propagandowe zostały zniszczone. Zachował się tylko rysunek rewersu

medalu i jeden drukowany egzemplarz peanu. Przygotowanie tych materiałów sugeruje, że August II rzeczywiście zamierzał odzyskać twierdzę Kamieniec Podolski.

Wstęp

Zdobycie Kamieńca Podolskiego przez Turków w 1672 roku było szokiem dla polskiego społeczeństwa¹, dlatego oczekiwało ono od króla Jana III Sobieskiego, aby twierdzę kamieniecką jak najszybciej odzyskał. Niestety, nie udało się ta sztuka triumfatorowi spod Wiednia, mimo jego wcześniejszych wypowiedzi, że twierdza kamieniecka jest słaba i łatwa do zdobycia. W swoim *votum* na pierwszy sejm w 1672 roku Jan Sobieski o twierdzy tej tak pisał: „Jako tam, około tego miejsca, żadnej, prócz samej natury, nie masz fortyfikacji, i owszem, cokolwiek jest w naturze poprawionego, zda się to być tej fortecy szkodliwym, a niżeli pomocnym”². Prawda okazała się inna. Królowi Janowi III Kamieńca Podolskiego nie udało się odzyskać. Twierdza okazała się zbyt silna. Po jego śmierci oczekiwania polskiego społeczeństwa zostały przeniesione na kolejnego władcę, którym był elektor saksoński August II Mocny³. Zobowiązał się on jeszcze przed elekcją na własny koszt oblegać Kamieniec⁴. Obietnica ta została potwierdzona w *pacta conventa*⁵. Po elekcji, która odbyła się w czerwcu 1697 roku, nowo obrany król przystąpił do przygotowania wyprawy wojennej. W zamiśle Polaków miała ona służyć odzyskaniu Kamieńca Podolskiego, natomiast August II chciał raczej

¹ Znany pamiętnikarz tejże epoki Jan Chryzostom Pasek wypowiada się na ten temat bardzo lakonicznie, pisząc „Turcy (...) wzięli Kamieniec, ale versus dicam [łac. tłum.: prawdę mówiąc], nie wzięli, ale go sobie kupili u zdrajców ojczyzny naszej” (J.Ch. Pasek, *Pamiętniki*, t. 2, Wrocław 2003, s. 457). Wielu innych pamiętnikarzy, przerywało w tym miejscu pisanie swoich wspomnień (J. Stoliński, *Sprawa kamieniecka – upadek twierdzy w opinii szlacheckiej*, „*Studia Historyczne*” 1993, r. 26, s. 23–37).

² *Pisma do wieku i spraw Jana Sobieskiego zebrał i wydał Franciszek Kluczycki, członek Komisji historycznej Akademii Umiejętności w Krakowie*, t. 1, cz. 2, Kraków 1881, s. 860.

³ W historii niemieckiej występuje jako Friedrich August I der Starke (12 maja 1670–1 lutego 1733).

⁴ K. Jarochoński, *Dzieje panowania Augusta II. Od śmierci Jana III do chwili Wstąpienia Karola XII na ziemię polską*, Poznań 1856, s. 72.

⁵ *Prawa, konstytucje y przywileje Królestwa Polskiego y Wielkiego Xięstwa Litewskiego...*, Warszawa 1739, s. 30–31.

opanować Mołdawię, co miało być pierwszym krokiem w realizacji jego planów dynastycznych. Docelowo planował zająć całe Bałkany⁶.

Przebieg kampanii, znanej jako „kampania podhajecka”, został szczegółowo opisany przez Janusza Wojtasika⁷. Niestety, oprócz mało znaczącego zwycięstwa nad Tatarami, nie osiągnięto innych celów militarnych. Król, wiedząc już o rokowaniach z Turkami, zrezygnował ze zdobywania Kamieńca Podolskiego. Twierdza powróciła do Polski na mocy warunków pokoju karłowickiego. Nie jest jasne, czy August II nie zamierzał zdobywać twierdzy kamienieckiej, czy też może zmienił zdanie na skutek całkowitej klęski wojsk osmańskich pod Zentą⁸ 11 listopada 1697 roku, co dawało możliwość odzyskania forticy bez konieczności jej oblężenia. Niestety, dokładne poznanie zamysłów królewskich utrudnia brak źródeł⁹. W niniejszym artykule omówiono dwa zabytki wskazujące na przygotowania propagandowe, jakie miały być prowadzone po odbiciu Kamieńca Podolskiego z rąk tureckich, a ukazujące Augusta II jako wielkiego zdobywcę. Jednym jest pamiątkowy medal, drugim peań na cześć króla. Świadczą one, że August II Mocny poważnie traktował swoją predelekcijną obietnicę odzyskania kamienieckiej twierdzy. Pamiątkowy medal był już przedmiotem analiz w polskiej literaturze¹⁰, natomiast peań omawiany jest po raz pierwszy.

Medal

Edward Raczyński¹¹ w *Gabinecie medalów polskich...* opisuje medal (ryc. 1), który miał być wybity z okazji odzyskania Kamieńca Podolskiego.

⁶ J. Wojtasik, *W przededniu traktatu karłowickiego. Stosunek Rzeczypospolitej i Augusta II do pokoju z Turkami*, „Kwartalnik Historyczny” 1970, t. 77, z. 2, s. 297.

⁷ Są trzy pozycje tego autora omawiające kampanię podhajecką: J. Wojtasik, *Ostatnia rozprawa zbrojna z Turkami i Tatarami*, cz. 1, „Studia i Materiały do Historii Wojskowości” 1967, t. 12, cz. 1, s. 63–127; idem, *Ostatnia rozprawa zbrojna z Turkami i Tatarami*, cz. 2, „Studia i Materiały do Historii Wojskowości” 1967, t. 12, cz. 2, s. 111–183; idem, *Podhaje 1698*, Bellona, Warszawa 1990 oraz popularnonaukowa: idem, *Kampania podhajecka 1698*, MON, Warszawa 1971.

⁸ Idem, *W przededniu traktatu karłowickiego...*, op. cit., s. 293.

⁹ Idem, *Podhaje 1698*, op. cit., s. 198.

¹⁰ E. Raczyński, *Gabinet medalów polskich (1697–1763)*, t. 3, Poznań 1841, s. 48–54.

¹¹ Ibidem.

Ryc 1. Medal – August II, próba odzyskania Kamieńca Podolskiego, W. Tentzel, *Saxonia Numismatica Lineae Ernestina*, Frankfurt 1714, t. 2, s. 717–718; t. 3, tab. 77, poz. 717

Na awersie medalu znajduje się głowa w wienku laurowym skierowana w prawo. Dokoła napis: AUGUSTUS II.D.G.REX POL.&EL. SAX. (August II z Łaski Bożej Król Polski i Elektor Saski). U dołu inicjały medaliera: o.f., wskazujące, że autorem medalu jest Martin Heinrich Omeis¹². Natomiast według Edwarda Raczyńskiego¹³ są to litery C.F. Rewers: glob ziemski z napisem w dwóch rzędach: POLO/NIA. Nad nim słońce w promieniach, wypierające, znajdujący się po prawej stronie półksiężyc, dookoła napis: ILLUSTRAT – ET ARCET (uświetnia i odpiera). Relief rewersu symbolizuje słońce Augusta II wypierające ze świata pokonany półksiężyc turecki.

Edward Raczyński, powołując się na opracowanie Wilhelma Tenzela, twierdzi, że „medal jest niezmiernie rzadki, z tego, jak twierdzi Tentzel powodu, że gdy wyprawa, na którą go przysposobiono nie powiodła się, mało wybito egzemplarzy”. Natomiast Tentzel¹⁴ podaje, że prawdopodobnie medal nie istnieje, gdyż z powodu braku zainteresowania nabywców, zniszczony został nawet jego stempel. Rysunek awersu został przygotowany na podstawie innego medalu, wykonanego przez Martina Omeisa, a rewers na podstawie odcisku oryginału. Jest oczywiste, że medal nie mógł wejść do obiegu, gdyż byłby dowodem niepowodzenia wyprawy wojennej dowodzonej przez Augusta II, a nie jego sukcesu.

¹² Medalier urodzony w Norymberdze (1650–1703), pracował w drezdeńskiej mennicy Augusta II (*Wielka Powszechna Encyklopedia Ilustrowana*, Serya II, t. 5–6, s. 225).

¹³ E. Raczyński, op. cit., s. 48.

¹⁴ W. Tentzel, *Saxonia Numismatica Lineae Ernestinae...*, Frankfurt 1714, t. 2, s. 717–718; t. 3, tab. 77, poz. 717.

Pean

Jest to trzystronicowy druk ulotny znajdujący się w Bibliotece Jagiellońskiej (sygn. 3673 III). Jego pierwsza strona przedstawia fantazyjny widok Kamieńca Podolskiego jako położonej na wysokiej skale twierdzy, która jest bombardowana przez oblegające wojska (ryc. 2). Na pozostałych dwóch stronach znajduje się wiersz napisany w języku niemieckim. Druk jest prawie nieznan w literaturze naukowej. Wprawdzie jest wyszczególniony w bibliografii Karola Estreichera¹⁵, jednakże brak o nim wzmianki w wykazie druków ulotnych Konrada Zawadzkiego¹⁶. Także poszukiwania w katalogach internetowych innych znanych europejskich bibliotek¹⁷ nie przyniosły pozytywnego rezultatu. O istnieniu druku oraz rysunku Kamieńca wspomina Jarosław Daszkiewicz¹⁸, a widok bombardowanej twierdzy zamieściła w swojej książce Renata Król-Mazur¹⁹. Na druku nie ma podanej daty, jednakże jej ustalenie nie jest trudne, bowiem w tekście autor peanu zwraca się do późniejszego Augusta III – syna Augusta II Mocnego – słowami: „A tobie, kolejny Fryderyku Auguście, dzierzący elektorat i koronę/ Dziś dwuletni dziedzicu”. August III, późniejszy król Rzeczypospolitej, urodził się w 1696 roku, zatem miał dwa lata w 1698 roku. Nieudana wyprawa wojenna, której celem miało być odzyskanie Kamieńca Podolskiego, także odbyła się w tym roku. Oznacza to, że pean został napisany i wydany drukiem w 1698 roku. Na skutek braku sukcesu w odzyskaniu Kamieńca Podolskiego z rąk tureckich, całość wydania omawianego druku ulotnego została najprawdopodobniej zniszczona, podobnie jak wcześniej omawiany medal. Można przypuszczać, że egzemplarz znajdujący się w Bibliotece Jagiellońskiej jest jedynym, który się zachował.

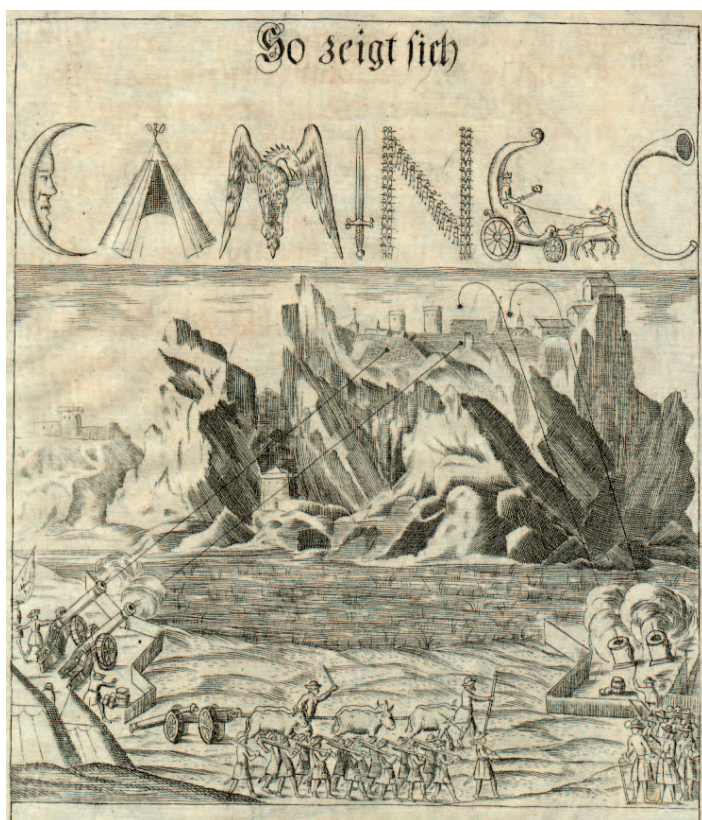
¹⁵ K. Estreicher, *Bibliografia Polska*, cz. 3, t. 7, Akademia Umiejętności, Kraków 1903, s. 73.

¹⁶ K. Zawadzki, *Gazety ulotne polskie i Polski dotyczące XVI–XVIII wieku. Bibliografia, 1662–1728*, Wrocław 1984.

¹⁷ Bayerische Staatsbibliothek, Biblioteca Nacional de España, Biblioteca Nazionale Marciana, Bibliothèque nationale de France, British Library, Koninklijke Bibliotheek, Österreichische Nationalbibliothek, Российская национальная библиотека, Staatsbibliothek zu Berlin.

¹⁸ Я. Дашкевич, *Зображення Кам'янця-Подільського 70-х років XVII–XVIII ст. як історико-топографічне джерело* *Zobrazhenija Kamjancja Podil'skovo 70. lat XVII–XVIII w jak istoriko-topograficzne dzerielo*, [w:] *Проблеми історичної географії України. Збірник наукових праць*, Накова Думка, Київ 1991, s. 45.

¹⁹ R. Król-Mazur, *Miasto trzech nacji. Studia z dziejów Kamieńca Podolskiego w XVIII*, Avalon, Kraków 2008, wklejka między s. 48 i 49.

Ryc. 2. Fragment strony tytułowej druku ulotnego *So zeigt sich Caminec*, Biblioteka Jagiellońska, sygn. 3673 III

Miedzioryt zamieszczony na stronie tytułowej peanu, ukazujący twierdę na szczycie stromej, skalistej góry nie jest realnym obrazem twierdzy kamienieckiej. W rzeczywistości Kamieniec Podolski, zbudowany na półwyspie, jaki tworzy meander rzeki Smotrycz, położony jest poniżej otaczających go wzgórz. Prawdopodobnie rytownik nigdy nie widział tej twierdzy, a jego wyobraźnię kształtował saksoński zamek Königstein²⁰, który ulokowany jest właśnie na wysokiej, dominującej nad doliną Łaby, skale. Fantazyjny wizerunek twierdzy kamienieckiej ugruntowany był wcześniej w niemieckojęzycznej literaturze. Bardzo podobne przedstawienie Kamieńca Podolskiego

²⁰ 50°55'08"N 14°03'24"E.

zamieścili Jakob Koppmayer²¹, Johan Wagner²², Jakob Enerlin²³, Jakob Sandrart²⁴ czy Christoph Boetius²⁵. Najprawdopodobniej na którymś z nich wzorował się nieznany autor grafiki zamieszczonej w peań. Podobny wygląd twierdzy ponawiany był i sto lat później przez Augusta Sadebecka²⁶ oraz w anonimowym druku *Geschichte der polnischen Staatsumänderung*²⁷.

Omawiany peań jest to utwór pochwalny, który wpisuje się swoim charakterem w okres literatury w dziejach kultury zwany barokiem. Wiek XVII przyniósł jej bujny rozkwit na ziemiach Rzeczypospolitej Obojga Narodów. Badacze literatury i historycy mają wiele do odkrycia w zakresie pełnego oglądu bogatego zasobu peań i panegiryków tego okresu. Pobieżna analiza omawianego utworu uświadamia potrzebę kontynuowania tych badań²⁸.

Utwory pochwalne, a z takim mamy tu do czynienia, popularnie określano panegirykami. Samo zjawisko panegiryzmu sięga antyku, kiedy ustalono zasady tworzenia tego rodzaju utworów²⁹. Nie znamy autora tekstu, jednak można domniemywać, że znajdował się on w bliskim otoczeniu władcy, którego na króla wybrał sejm elekcyjny w 1697 roku. Trudno określić, czy był to szlachcic polski popierający nowego króla, czy ktoś przybyły z władcą z Saksonii. Utwór napisany jest w języku niemieckim. Ma formę wersyfikacyjną z pojedynczymi rymami. Jego budowa wskazuje na podobieństwo z licznymi panegirykami oraz peańmi powstałymi w tym czasie w polskiej

²¹ J. Koppmayer J. (wyd.), *Theatrum cosmographico historicum secundum*, Augsburg 1686, pomiędzy s. 42–43.

²² J.Ch.Wagner, *Delineatio provinciarum Pannoniae*, Augsburg 1687, pomiędzy s. 120–121.

²³ J. Enderlin, *Cyanaeae Oder Die am Bosphoro Thracico*, Augsburg 1687, pomiędzy s. 60–61,

²⁴ J. Sandrart, *Des Königsreich Pohlen*, Saltzbach 1687, pomiędzy s. 126–127

²⁵ Ch. Boetius, *Ruhm-belorberter Kriegs-Helm*, cz. 3, Norymberga 1688, pomiędzy s. 360–361.

²⁶ A. Sadebeck, *Polens Ende*, Warszawa 1797, pomiędzy s. 288–299.

²⁷ *Geschichte der polnischen Staatsumänderung*, Zittau 1793.

²⁸ *Panegiryk jako element życia literackiego doby staropolskiej i oświeceniowej*, red. M. Sulejewicz-Nowicka, Z. Gruszka, wstęp M. Wichowa, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2013.

²⁹ M. Czerenkiewicz, *Czy barok był epoką panegiryków?*, http://www.wilanow-palac.pl/czy_barok_byl_epoka_panegirykow.html [dostęp: 17.11.2023].

literaturze barokowej³⁰. Autor z pewnością je znał³¹. Wszystko wskazuje na to, że stworzył swoje dzieło w nadziei pozyskania wymiernych korzyści od osoby chwalonej, czyli Augusta II Mocnego. Mogło być jednak inaczej i utwór powstał na zlecenie samego władcy lub kogoś z jego otoczenia, by pozyskać przychyłność polskiej szlachty, która niezbyt chętnie widziała nowego króla z dynastii Wettynów. Pisanie utworów pochwalnych na zamówienie było wówczas bardzo powszechne. Już pierwsze słowa tekstu opisują Kamieniec jako „wysokie gniazdo Turków”, odwołując się równocześnie do bolesnej straty Rzeczypospolitej i nawiązując do osoby panującego Sasa, nazywając go pomazańcem Bożym, który postanowił odbić tak ważną twierdzę dla polskiej korony. Końcowe słowo „amen” stanowi przysięgę podjętego zobowiązania, co z pewnością miało mieć wpływ na polską szlachtę. Dopiero w następnych wersach, poprzez apostrofy i powtórzenia, narrator zwraca się do narodu, opiewając walecznego władcę i ponownie nawiązując do jego panowania z woli Boga. Ciekawym zabiegiem jest bezpośrednie zwrócenie się, poprzez szereg porównań podmiotu lirycznego, do wroga, czyli Turków: „dumny księżycu”, mające na celu ostrzeżenie ich przed przegraną w obliczu tak bohaterskiego władcy, jakim jest August II Sas. Czytając te strofy, nie można się oprzeć wrażeniu, że ich twórca wyraża mimowolny podziw dla wroga. Autor opisuje twierdzę: „Wysokie gniazdo Turków”, „Tkwisz trzymając wachłę na szczytach wież”, jak również wojska obleźnicze: „Obóz jest uformowany; namioty rozbite,/ Armaty czuwają; moździerze gotowe”.

W kolejnych wersach autor zadziwia swoją erudycją i dość udziwnionymi porównaniami walecznego wodza do postaci chrześcijańskich: Gedeona i Goliata. Bardzo ekspresyjny i plastyczny jest opis starć. Poprzez amplifikację, powiększanie istniejących przymiotów i zasług chwalonego władcy, wskazuje na jego dokonania bitewne na czele wojsk polskich i saskich. W utworze narrator sugeruje zwycięstwo i zażegnanie niebezpieczeństwa tureckiego. Wiemy jednak, że ta kampania nie zakończyła się sukcesem. Kamieniec Podolski powrócił do Polski w roku 1699 na mocy traktatu pokojowego zawartego w Karłowicach. Czyżby tekst powstał przed zakończeniem kam-

³⁰ E. Miodońska-Brookes, A. Kulawik, M. Tatara, *Zarys poetyki*, PWN, Warszawa 1980, s. 211, 214.

³¹ A. Wróbel, *Kochanowski i literatura niemiecka*, „Pamiętnik Literacki” 1952, t. 43, z. 1–2, s. 488–501.

panii? W utworze konwencja peanu służyć miała nie tylko laudacji nowego monarchy, ale także, poprzez przywołanie osoby następcy tronu: „A tobie, kolejny Fryderyku Auguście, dzierżący elektorat i koronę,/ Dziś dwuletni dziedzicu z serca powiadam:/ Rośnij jak cedr! Rośnij! Bądź słońcem naszego kraju!”, eksponowaniu trwałości władzy dynastycznej.

Na drukowane w XVII wieku panegiryki i peany obok tekstu składały się często ilustracje, które stanowiły integralną całość wraz z pochwałą słowną³². Z takim drukiem mamy tu do czynienia.

Pean – tłumaczenie

Tako się jawi

KAMIENIEC

Wysokie gniazdo Turków,

Któremu mocne podwaliny dali: sam Bóg, natura i sztuka [budowlana].

Król Fryderyk August, mocarny bohater z Saksonii

Jako król Polaków od samego Boga się wywodząc,

Pragnie, by go zająć i dzięki mocy Sasów

Opanować i z Polską ponownie połączyć,

Powiększając królestwo jako i imieniem,

Tako i samym czynem, a Bóg rzeknie jeno: Amen.

Raduj się Boży świecie! Korono Polski i Elektoracie Saski.

Uradujcie się wszyscy, podczas gdy wielki bohater

Panujący Fryderyk August, co sam z niebios wyrósł,

Mimo wystrzałów i wycia rusza dzielnie w pole!

Ty jednak, dumny księżycu, który między planetami

Niczym koziorożec stajesz ufny w siłę swych rogów,

Jednak nie pojmujesz, w jakim niebezpieczeństwie i w jakiej potrzebie

Tkwisz, trzymając wachtę na szczytach wież.

Ty (wołam!) zniż się, gdyż sam Bóg cię straci,

Ty, który jedynie przez tyranów się wzniosłeś.

Dlategoż prędko skróci żywot twego władztwa

Poprzez upadek, zgubę i przemożny ciężar!

Obóz jest uformowany; namioty rozbite,

³² C. Hernas, *Barok*, PWN, Warszawa 1978.

Armaty czuwają; moździerze gotowe!
I szykuje się wkrótce szturm na Kamieniec,
Gdzie nie ma zgody w tym czasie.
Wieść głosi, że aż do słońca orzeł się wzbija,
A ty od najniższego z niebieskich ciał pragniesz wyższym widzieć się,
Gdy on aż dwa ze sobą przywiódł miecze
Z Polski, najpotężniejszy, by przyćmić twój blask.
Naciera na ciebie szybkimi wojsk hufcami,
Pewny, że go będzie prawdziwy Bóg chrześcijan
(W którego walczy sprawie) przed tobą chronił
I wzmocni jego ramię, lecz nie twe drwiny!
A dzielny saski miecz już nie tkwi w pochwie
I baczy na służbę muzułmańskiej zgrai,
I (ku Boskiej chwale) z wielką radością i ochotą
Chce, by wziąć Kamieniec jeszcze w tym roku!
Bębnymi batalionami, świetny lud maszeruje,
Podobnego końca nikt nigdy nie widział;
A to właśnie to, co Turków drażni najmocniej,
Co wszystkie ich rady i czyny strachem i trwogą przepełnia!
I niemało znaczy osobiste króla pojawienie.
Obecnie to wielki czas dzielnego Gedeona,
Który kiedyś budził radość i odwagę u swoich
Lecz nic nie przestrasza tak wroga jak kpina i szyderstwo.
Więc Mocny Fryderyku Auguście i pomnożycielu królestwa:
Boga miej po swojej stronie i ruszaj z Bogiem w bój
Na Turków Goliata, czcicielu chrześcijaństwa,
Zwycięstwo będzie Twoje i nic go nie powstrzyma!
Widzę to duchem i słyszę jakby brzmienie
Sławy krzywego rogu z północy, wschodu, południa, zachodu,
Najbardziej Bogu się twój odwagi czyn spodobał,
Dlategoż musi wyjść tobie na najlepsze!
A tobie, kolejny Fryderyku Auguście, dzierzący elektorat i koronę,
Dziś dwuletni dziedzicu z serca powiadam:
Rośnij jak cedr! Rośnij! Bądź słońcem naszego kraju!
I rozsiewaj światło w zgodzie z planem Niebios!
A ty osadzony na tronie z elektorskiego i książęcego rodu,
Nadobny panie, odrzuć troski,
Razem wszystkie kraje, Sasi i wszyscy razem:

Zapomnijcie o całym żalu! Porzućcie smutek!
Tak Bóg waszego Pana jak i przedtem, w czasach pokoju,
Tako dzisiaj i po wsze czasy po jego stronie stanie,
By z lwią odwagą zwycięsko wojował,
A co tylko zacznie, skończy się szczęśliwie!
Wołajcie zatem wszyscy wierni ze mną jego imię,
I tak będą nasze prośby dziś i zawsze
Wysłuchane we wszystkim, co jest pewne niczym Amen.
Króla, kraj i ludzi nie dotknie niebezpieczeństwo.

Pean – oryginalny tekst

So zeigt sich
CAMINEC
Das hohe Turcken Nest,
Dass Gott, Natur und Kunst gegründet haben vest,
Dem Friedrich August, der starke Held aus Sachsen
Als Pohler-König wird mit Gott nechst sein gewachsen,
Zuübersteigen es, und durch der Sachsen Macht
Zu meistern, dass es wird zu Polen wieder bracht;
Und Er ein Mehrer sey des Reiches, Wie mit Namen:
So auch in selbster That, Gott spreche nur sein Amen.
Freu dich O Christenheit! Tron -Polen, und
Kuhr –Sachsen
Erfreut sämptlich Euch, dieweil der Starcke Held
Herr Friedrich August, vom Himmel selbst
erwachsen,
Sich Euch zu Schuss und Heul nun waget in das Feld!
Du aber stolzer Mond, der unterst Planenten,
Der gleich dem Bocke trotz auff seiner Hörner Macht,
Und dannoch nicht wahrnimt, in welcher G'fahr und Nöthen
Er stecke, ob er hält auff Thürmer-Spitzen Wacht.
Du (sag ich!) must herab, denn Gott wird selbst dich stürzen,
Der du durch Tyrannen dich nur erhöhet hast.
Darum wird Er schleunig dir dein Reiches-Lauff verkürzen
Mit Untergang, Verlust, und allzuschwerer Last!
Das Lager ist formiert; Die Zelten auffgeschlagen,

Carthaunen passen auff; Feuer-Moerser seind bereit!
Und wird man einen Sturm auff Kamieniec bald wagen,
Wo es nicht ein Accord eingeht in der Zeit.
Kund ist: dass biss zur Sonn der Adler sich erschwinget,
Und du, das nidrigst G'stirn glaub'st hoeher dich zu seyn
Als dass Er, wenn er gleich 2. Scherter mit sich bringet
Aus Pohlen, maechtig sey, zunehmen deinen Schein,
Nun fluegt Er auf dich zu, mit schnellen Heeres-Schaaren,
Versichert, dass Ihn werd der Christen wahrer Gott
(Als dessen Sach Er fñhrt,) vor dir noch wohl bewahren,
Und staercken Seinen Arm, nicht sonder deinen Spott!
Das tapffer Sachsen-Schwert ist auch schon aus der Scheiden,
Und passet auf den Dienst der Muselmennen Schaar,
Umb (Gott zu seiner Ehr) mit lauter Lust iund Freuden
Zumeistern Caminiec, annoch in diesem Jahr!
Drum in Batallion solch schönes Volk marchiert,
Dergleichen niemand hat der Enden ie erblickt;
Und das ists eben, was die Turcken meist vexiert,
Auch all ihr Raht und Taht mit Sorg und Furcht verstrickt'!
Die nun nicht wenig mehrt, des Konigs selbst erscheinen
Und hohe Gegenwart des tapferen Gideon;
Dann wie Sie Freud und Muth erweckt bey den Seinen;
So schreckt Sie den Feind nicht sonder Spott und Hohn;
Nun Starcker Friedrich August und Reichs Vermehrer:
Hab Gott auf deiner Seit und greiff mit Ihme an
Der Türken Goliath, und Christenheit vereehrer;
So bleibet dir der Sieg, den nichts verhindern kann!
Ich seh' es vor im Geist, und hör schon gleichsam schallen
der Famae krummes Horn von Nord, Ost, Sud und West,
Solch Deine Heldentat hab bestens Gott gefallen,
Darum auch müssen Dir gerathen auf das best!
Dich Andren Friedrich August den Chur und Krone
heut 2 Jahr Erben, red ich herzerwünschlich an:
Wachs wie ein Cedern! Wachs! Seh unseres Landes Sonne!
Darvon es habe Liecht am Kirchen Himmels Plan!
und Du getrontes Haus Ihr Kur und Fürstenstammen
hoch Anverwandte last fern alle Sorgen sehn,
Ihr Länder einverleibt, ihr Sachsen all zusammen:

vergesst allen Harm! stellt alles Trauern ein!
Gott wird mit Eurem Haupt wie vor, in Friedenszeiten:
so jetzt und immerdar auf seiner Seite stehn.
Das Löwenmutig er und siegreich sollte streiten,
und was er fanget an, von stattem glücklich gehn!
Rufft alle gläubig an mit mir nur seinen Namen,
So wird all unser Bitt von jetzt und immerdar
Erhöhet aller Ding, und so gewiss als Amen
den König, Land, und Leut, berühren kein Gefahr!

Leszek Opyrchal, Szymon Krawczyk,
Janusz Opyrchal-Bojarski, Maria Myszkowska

Bibliografia

Starodruki

Boetius Christoph, *Ruhm-Belorberter und Triumph-leuchtender Kriegs-Helm Dero Röm. Kaiserl. auch zu Hungarn und Böhmen Kön. Maj. und Dero sämtlichen Hohen Bunds-Verwandten wider den blut-besprengten Türckischen Tulband. Das ist: Warhafftiger Historischer Grund-Bericht aller derer Gott-gesegneten Kriegs-Actionen, welche so wol wider die Ungarische Malcontanten, zeitwährender derselben Empörung als wider den allgemeinen Erbfeind, den Türcken, beydes vor und nach dem denckwürdigsten Entsatz der Käyserlichen Residentz-Stadt Wien vorgenommen, und zu allerhöchstgedachter Römisch-Käyserlichen Majestät, wie auch Dero hohen Alliirten, unsterblichen Glori bishero, Gott Lob! sieghafft, nicht weniger in Belägerungen, als grossen und kleinen Treffen und Scharmützeln fortgeführt worden. Nebst einer kurtzen Vor-Erzehlung derer von unterschiedlichen Türckischen Sultanen erlittenen Anfechtungen des Königreichs Ungarn und einem doppelten Anhang von der Halb-Insel Morea: ans Liecht gesetzt von Christophoro Boethio. Wobey auch veil Kupfer fürnehmer Herren Conterfeyte und Wappen zu schauen* cz. 3: *Des Glantz-erhöheten und Triumph-leuchtenden Kriegs Helms Römisch-Käiserl. Maiestät und Dero Hohen Bunds-Verwandten wider den Mahometischen Tulbant. Dritter theil: Darinn die Sieg-reiche Streiche Länder Städte und Vestungen so im Jahr 1687. und 1688.*

- von den sieghafften Römisch-Kaiserlichen und Venetianischen Waffen erstritten worden; Nebst solcher Oerter ausführlichen Beschreibung entworffen und mit läuffiger doch wahrhafter Feder erzehlt Von Christophoro Boethio Mit vielen Kupffern gezieret, Norymberga 1688.*
- Geschichte der polnischen Staatsumänderung wobey zugleich von der Lage, den Produkten, den Provinzen und vornehmsten Städten, den Einwohnern, den Regenten, der Religion u.s. w. Nachricht ertheilet wird, Zittau 1792.*
- Enderlin Jacob, Cyanaeae: Oder Die am Bosphoro Thracico, Ligende hohe Stein-Klippen. Von Welchen zu sehen seyn, gegen Mittag Das Vor-Meer Propontis Mitternachts aber Das Schwartz-e-Meer, Pontus Euxinus, Mit denenselben umbligenden Ländern, wie auch denen beeden Königlichen Insulen Cypern und Candien, Darinnen befindtlichen Stätten, Vestungen, Bergen, Wasserflüssen, Thieren, Vöglen, Fischen, Früchten, Antiqutden und Raritäten ec. Dem Curiosen Leser zur Nachricht und Belustigung, Historisch und in vilen schönen Wappen und Kupffer-Figuren vorgestellt, Augsburg 1687.*
- Koppmayer Jacob (wyd.), Theatrum Cosmographico historicum secundum. Anderer Schau-Platz. Der historischen Welt Beschreibung. In sich haltend etliche sonderbarliche neue traurig- und fröhliche Begebenheiten, mit eigentlicher Vorstellung der Wallachey, Moldau, Ukraine, Wohlin, Podolien, und deß starcken ohnfern Caminieck vorbeý, zu Bialogrod ins schwarze Meer lauffenden Niester-Fluß; dem curiosen Leser zur Nachricht und Belustigung, mit schönen wahren Original-Mappen und Kupffer-Figuren außgezieret, zu Lesung der Zeitungen sonderlich dienlich, Augsburg 1686.*
- Prawa, konstytucye y przywileje Królestwa Polskiego y Wielkiego Xięstwa Litewskiego y wszystkich Prowincyi należących, Na Walnych Seymiech Koronnych. Od Seymu Wiślickiego Roku Pańskiego 1347 aż do Ostatniego Seymu Uchwalone. Vol. VI, 1679–1733. Drukarnia J. K. Mści., Warszawa 1739.*
- Sadebeck August Friedrich, Polens Ende, historisch, statistisch und geographisch beschrieben von Sirisa mit vier Kupfern und einer Landcharte. Warschau, im Jahr 1773, 1793 und 1795. Öffentlich bekannt gemacht 1797, Warszawa 1797.*
- Sandart Jakob von, Des Königreichs Pohlen Lands- Staats- und Zeit-Beschreibung, aus den besten und newesten Scribenten, auch desselben Königreichs eignen Land-Rechten alles gründlich und tůrtzlich biss auf*

diese Zeit, nebenst des jetzigen Königs Joannis III. Verrichtungen und grossen Thaten, mit Fleiss zusammen getragen Sambt vielen ungemeynen grossen und kleinen Land-Charten Schlachten, Städten, Vestungen und andern Kupfern sehr curios verfasst und heraus gegeben von Jacob Sandrart / Kupferstechern und Kunst-Händlern in Kürnberg. Salzbach Gebrudt den Ubraham Lichtenthalern Im jahr 1687, Saltzbach 1687.

So zeigt sich Caminec, 1697 lub 1698.

Tentzel Wilhelm Ernst, *Wilhelmi Ernesti Tentzelii Reg. Pol. Et Elector. Sax. Consiliar Et Histor. Saxonia Numismatica Lineae Ernestinae Et Albertinae in duas partes divisa simul vero duobus indicibus et supplementis adornata Per Christianum Jonckervm, Dresdensem, Ser. Ducum Saxon. Histor. Frankfurt, Lips, Gotha 1714.*

Wagner Johann Christoph, *Johann Christoph Wagners Norimberg. Delinationis Provinciarum Pannoniae et Imperii Turcici in Oriente: Oder Grundrichtigen Beschreibung deß ganzen Aufgangs sonderlich aber deß Hochlöblichen Königreichs Ungarn und der ganzen Türckey etc. Anderer Theil. Inhaltend ein historische Beschreibung deß Ottomannischen oder Türckischen Reichs Ursprung und Wachsthum desselben gegen vielen Ländern sonderlichen aber gegen ermeldtem Königreich Ungarn bißhero außgeübten Tyrannischen Feind- und Gewaltthätigkeiten. Mit Beyfügung was zu solchen Zeiten in der Welt denckwürdiges sich zugetragen, wie auch Vorstellung der jenigen Städten, deren in obgedachter historischer Beschreibung Meldung geschehen. Dem curiosen Leser zu lieb und Nachricht Belustigung und Nutzen, aus den bewährtesten historienschreibern solcher Länder durchgereisten eigener Erfahrung und in offenen Druck gegebenen Reiß-Beschreibungen besten Fleisses zusammen getragen und mit Landkarten Kupfer-Figuren der vornehmsten Städten Schlössern Früchten und Raritäten etc. außgezieret daß solches nicht allein zur Betrachtung der Welt-Händeln sondern auch bey Lesung der Novellen und Zeitungen sehr bequem- und dienlich seyn wird indeme die vornehmste Städt von denen etwas denckwürdiges in denselben fürkommen möchte in diesem Tractat beschrieben und in Kupffern vorstellig gemacht werden. Anjezo aufs neue übersehen corrigirt und vermehrt mit einem außführlichen Bericht von dem Anfang, Fortgang und heutigen Beschaffenheit der Mahometischen Religion und denen Türckischen Secten wie solche von Busbekio Della Valle und Ricaut beschrieben werden, Augsburg 1687.*

Opracowania

- Дашкевич Ярослав Романович, *Зображення Кам'янець-Подільського 70-х років XVII–XVIII ст. як історико-топонімічне джерело* [w:] *Проблеми історичної географії України. Збірник наукових праць*, Накова Думка, Київ 1991, s. 43–54.
- Hernas Czesław, *Barok*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1978.
- Jarochoński Kazimierz, *Dzieje Panowania Augusta II. Od śmierci Jana III do chwili wstąpienia Karola XII na ziemię polską*, Poznań 1856.
- Król-Mazur Renata, *Miasto trzech nacji. Studia z dziejów Kamieńca Podolskiego w XVIII w.*, Avalon, Kraków 2008.
- Miodońska-Brookes Ewa, Kulawik Adam, Tatara Marian, *Zarys poetyki*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1980.
- Panegiryk jako element życia literackiego doby staropolskiej i oświeceniowej*, red. M. Sulejewicz-Nowicka, Z. Gruszka, wstęp M. Wichowa, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2013.
- Pasek Jan Chryzostom, *Pamiętniki*, t. 2, Ossolineum, Wrocław 2003.
- Pisma do wieku i spraw Jana Sobieskiego*, zebrał i wydał Franciszek Klużycki, członek Komisji historycznej Akademii Umiejętności w Krakowie, t. 1, cz. 2, Akademia Umiejętności, Kraków 1881.
- Raczyński Edward, *Gabinet medalów polskich, które się dziejów polskich dotyczą poczynszy od wstąpienia na tron Augusta II. Aż do zgonu syna jego Augusta III. (1697.–1763.)* przez Edwarda Hr. Raczyńskiego, t. 3, Poznań 1841.
- Stolicki Jarosław, *Sprawa kamieniecka – upadek twierdzy w opinii szlacheckiej*, „*Studia Historyczne*” 1993, r. 26, s. 23–37.
- Wielka Powszechna Encyklopedia Ilustrowana*, Serya II, t. 5–6, Warszawa 1903.
- Wojtasik Janusz, *Kampania podhajecka 1698*, MON, Warszawa 1971.
- Wojtasik Janusz, *Ostatnia rozprawa zbrojna z Turkami i Tatarami*, cz. 1, „*Studia i Materiały do Historii Wojskowości*” 1967, t. 12, cz. 1, s. 63–127.
- Wojtasik Janusz, *Ostatnia rozprawa zbrojna z Turkami i Tatarami*, cz. 2, „*Studia i Materiały do Historii Wojskowości*” 1967, t. 12, cz. 2, s. 111–183.
- Wojtasik Janusz, *Podhajce 1698*, Wydawnictwo Bellona, Warszawa 1990.

Wojtasik Janusz, *W przededniu traktatu karłowickiego. Stosunek Rzeczypospolitej i Augusta II do pokoju z Turkami*, „Kwartalnik Historyczny” 1970, t. 77, z. 2, s. 293–307.

Wróbel Anna, *Kochanowski i literatura niemiecka*, „Pamiętnik Literacki” 1952, t. 43, z. 1–2, s. 488–501.

Zawadzki Konrad, *Gazety ulotne polskie i Polski dotyczące XVI–XVIII wieku. Bibliografia, 1662–1728*, Wrocław 1984.

Źródła internetowe

Czerenkiewicz Michał, *Czy barok był epoką panegiryków?*, http://www.wilanow-palac.pl/czy_barok_byl_epoka_panegirykow.html [dostęp: 17.11.2023].

A Paean in Honour of Augustus II the Strong

Key words

August II the Strong, Pidhaitsi campaign, Kamieniec Podolski

Abstract

After his election as king of the Republic, Elector of Saxony August II the Strong pledged to regain Kamieniec Podolski, which had been under Turkish occupation since 1672. The military expedition he led, known as the Pidhaitsi expedition, did not lead to the recovery of the fortress. It is unclear whether August II actually intended to reclaim Kamieniec, or whether these were just pre-election promises that the king did not intend to keep. Two monuments glorifying August II as the liberator of Kamieniec Podolski have survived – a commemorative medal and a paean to the king. They are discussed in this article. It can be assumed that they were to be used for propaganda purposes after a successful war expedition. Since the expedition was not successful, the propaganda materials were destroyed. Only a drawing of the reverse of the medal and one printed copy of the paean have survived. The preparation of these materials suggests that August II did indeed intend to recapture Kamieniec Podolski.

Janusz M. Paluch
Cracovia Leopoldis

Kwartalnik „Cracovia Leopoldis” na przestrzeni 30 lat

Rok 2025 dla wydawanego przez Krakowski Oddział Towarzystwa Miłośników Lwowa i Kresów Południowo-Wschodnich kwartalnika „Cracovia Leopoldis” jest rokiem jubileuszowym. Trzydzieści lat temu, w 1995 roku, w Krakowie ukazał się pierwszy numer pisma. Towarzyszę temu projektowi od samego początku. Pamiętam niezwykle entuzjazm i radość, redakcji i czytelników, stęsknionych wtedy wszystkiego, co miało związek z Kresami. Po trzydziestu latach wciąż nasze pismo istnieje i choć nasz entuzjazm i chęć do pracy pozostały niezmiennie, to opowieści o Kresach nie cieszą się już wśród społeczeństwa tak wielką jak przed laty popularnością. Przez trzy dekady zmieniała się nasza redakcja, zmienili czytelnicy... Przez lata zmagamy się też z trudnościami finansowymi. I coraz trudniej pozyskać dotację. Gdy dodać do tego informację, że w 2023 roku konto bankowe Oddziału Krakowskiego TMLiKP-W zostało skutecznie okradzione, to trudno być optymistą. W takiej właśnie atmosferze „Cracovia Leopoldis” wkracza w rok swego jubileuszu 30-lecia.

Był rok 1989. Późna jesień. Akademicki Chór Organum pod dyktando prof. Bogusława Grzybka¹ pojechał do Lwowa, odwiedzając po drodze Żółkiew, Sambor i Rudki. I choć był to jeszcze czas adwentu, chór zaśpiewał Polakom w lwowskiej katedrze kolędy. To był niezwykle wzruszający koncert.

¹ Bogusław Grzybek – ur. w 1938 r. Muzyk, organista, pedagog. W 1969 r. założył Akademicki Chór Organum.

Prof. Bogusław Grzybek w wywiadzie opublikowanym na łamach kwartalnika „Cracovia Leopoli” tak wspominał tamten wyjazd:

To była nasza modlitwa pod pomnikami, nad grobami wielkich Polaków, Marii Konopnickiej, Seweryna Goszczyńskiego, Ordona, i oczywiście Polska Nekropolia Cmentarz Orląt Lwowskich. (...) Czekaliśmy na ten moment, żeby na tej ziemi stanąć. Przecież nigdy tam nie byliśmy. Zналиśmy też wielu wspaniałych Polaków ze Lwowa, Wilna i innych miast, mieszkających wśród nas w Krakowie, wielu też, którzy do Ojczyzny przyjeżdżali i opowiadali nam tak koszmarnie rzeczy, że przecież nie dało się wierzyć. Marzyliśmy, by dotknąć tego miejsca, gdzie tworzył Moniuszko, gdzie król Jan Kazimierz ślubował Ojczyźnie, gdzie był wspaniały teatr, tak bliski i podobny do krakowskiego, który ozdobiony był również kurtyną namalowaną przez Henryka Siemiradzkiego, a na deskach którego pierwszy raz prezentowano *Halke*, gdzie była tak wspaniała Politechnika i Uniwersytet, które wykształciły wielu znanych Polaków, gdzie po raz pierwszy zabłysła lampka naftowa, gdzie w końcu tworzyli tacy artyści, jak Sołtysowie. Mieczysław Sołtys napisał oratorium *Śluby Jana Kazimierza i Jasna Góra*. Marzy mi się, aby kiedyś wykonać ten utwór².

I marzenie to prof. Grzybek z czasem zrealizował.

Oprócz zespołu, do uczestnictwa w wyjeździe zaproszonych zostało kilka osób, które Lwów odwiedziły po raz pierwszy od czasów dzieciństwa, kiedy wraz z rodzicami wypędzone zostały z rodzinnych domów i mieszkań. Miałem zaszczyt i przyjemność uczestniczyć w tym wyjeździe, jako pracownik ówczesnego Wydziału Kultury Urzędu Miasta Krakowa, ale nie zdawałem sobie sprawy, że te kilka intensywnych dni wpłynę i to bardzo na moje życie. Wśród uczestników był też – wówczas zastępca dyrektora Wydziału Kultury UMK – Stanisław Dziedzic³ i Andrzej Chlipalski⁴, współzałożyciel

² Z profesorem Bogusławem Grzybkiem rozmawia Janusz M. Paluch, „Cracovia Leopoli” 1996, nr 4 (8), s. 13, 14.

³ Stanisław Dziedzic (1953–2021), historyk literatury, publicysta, doktor nauk humanistycznych. Wieloletni dyrektor Wydziału Kultury i Dziedzictwa Narodowego Urzędu Miasta Krakowa, założyciel i pierwszy dyrektor – od 2017 r. – Biblioteki Kraków. Znamca poezji Karola Wojtyły. Zauroczony Kresami. Autor kilkudziesięciu książek m.in. *Archipeląg pięknych ludzi. Portrety i studia* (2017), *Teatr 38* (2018), *Antynomie ładu i niezgody. Krakowskie studia do portretów* (2019). Ostatnia, wydana pośmiertnie książka, to *Kresy wciąż bliskie* (2023).

⁴ Andrzej Chlipalski, ur. 10 maja 1931 r. we Lwowie, zm. 15 sierpnia 2019 r.

powstającego w tamtym czasie w Krakowie Towarzystwa Miłośników Lwowa i Kresów Południowo-Wschodnich⁵. Dyrektor Stanisław Dziedzic, jako przedstawiciel Miasta Krakowa, nawiązywał wtedy pierwsze kontakty z władzami miasta Lwowa, wchodzącego w nową rzeczywistość społeczno-polityczną. To był czas kompletnej politycznej dezorientacji – ZSRR się waliło, a państwo ukraińskie się tworzyło, choć *de jure* powstało dopiero w 1991 roku. Kontakty te zaowocowały w przyszłości Dniami Lwowa w Krakowie i Dniami Krakowa we Lwowie oraz wieloma innymi przedsięwzięciami kulturalnymi.

Zdarzyło się, iż przy jednym z posiłków – w stołówce Politechniki Lwowskiej – usiedliśmy razem przy stoliku: Andrzej Chlipalski, Stanisław Dziedzic, Bogusław Grzybek i ja. To wówczas padły słowa o piśmie poświęconym Kresom, jakie mogłoby powstać w Krakowie. Ich materializacja trwała kilka lat, bowiem pierwszy numer „Cracovia Leopoldis” ukazał się dopiero w 1995 roku. Ten rok przyniósł tylko – a może raczej aż – trzy numery. Odbiór pisma od samego początku był nadspodziewanie dobry. Rozpierała nas radość i duma, aczkolwiek byliśmy zaskoczeni tym, że idea pisma się zmaterializowała, ale i trochę przestraszeni, że teraz trzeba pracować systematycznie. Myślę, że nikt nie spodziewał się wówczas, iż pismo będzie obecne na rynku czytelnickim i wydawniczym tak długo. 30 lat... Tak wspominał ten czas Andrzej Chlipalski:

(...) siedzieliśmy przy obiedzie w stołówce studenckiej na Politechnice Lwowskiej. Ty, Stanisław Dziedzic – dyrektor ówczesnego Wydziału Kultury i Sztuki Urzędu Miasta Krakowa, Bogusław Grzybek – dyrygent Akademickiego Chóru „Organum”, i ja. I wtedy padło z waszej strony pytanie, czy nie podjąłbym się realizacji powołania takiego pisma? Rzeczywiście taki pomysł nosiłem w sobie od dawna, ale nie było przecież takich możliwości, nie tylko finansowych. Kiedy z waszej strony padła ta propozycja, zaczęło się to krystalizować. Pierwszy numer kwartalnika ukazał się jednak dopiero w sierpniu 1995 roku. Przez ten czas byliśmy zajęci tworzeniem w Krakowie oddziału Towarzystwa. To były bardzo owocne lata. Po długim okresie, kiedy oficjalnie nic nie można było

w Krakowie. Architekt, działacz kresowy, inicjator i współzałożyciel TMLiKP-W w Krakowie w 1989 r. oraz kwartalnika „Cracovia Leopoldis”, którego redaktorem naczelnym był do 2016 r. Pochowany został na krakowskim cmentarzu na Salwatorze.

⁵ Krakowski Oddział TMLiKP-W powstał w Krakowie w 1989 r.

zrobić dla Kresów, nagle można było mówić, pisać, organizować spotkania, wystawy, a nawet posiadać własne pismo⁶.

Interesująca jest też geneza tytułu kwartalnika. Było wiele różnych propozycji. Przyjęta została ta, którą oczywiście wymyślił Andrzej Chlipalski. Czyli „Cracovia Leopoldis”... Dlaczego po łacinie? Dlaczego nie np. „Kraków Lwów” albo „Kraków i Lwów” czy „Lwowski Pamiętnik”? Tłumaczenie było proste i logiczne: tytułów niby się nie tłumaczy, a już brzmiących w języku łacińskim podmieścić się nie da... Tak – to brak zaufania i obserwowanie jak zacierało się i przywłaszczało wówczas ślady polskości we Lwowie. Ta nieufność – pewnie uzasadniona – trwała u Andrzeja do końca życia.

W pierwszym tekście wstępnym, w 1995 roku, redaktor naczelny Andrzej Chlipalski pisał:

CRACOVIA – LEOPOLIS, Kraków i Lwów – sześć i pół wieku (a może więcej?) wzajemnych stosunków, wpływów, współpracy oraz niezwykle intensywnego przepływu ludzi i ich spraw, twórczości, aktywności na różnych polach, powiązań rodzinnych i towarzyskich – oto treści, które proponujemy Czytelnikom, oddając dziś w ich ręce nasze nowe pismo.

Kraków i Lwów współtworzyły bieg historii Polski, podobnie jak Warszawa, Wilno lub Poznań – punkt ciężkości kładł się raz tu, raz tam. Były zarazem wielkimi ośrodkami polskiej kultury – nauki, literatury, sztuki i cywilizacji. Nie ma wątpliwości, że Kraków jest nim nadal, a Lwów? Czytelnik sam udzieli sobie odpowiedzi na te kwestie, jeżeli zechce zapoznać się z życiorysami wielu współczesnych, wybitnych Polaków żyjących w Polsce i w diasporze⁷.

O tym, jak ważną ideą było powołanie w Krakowie kwartalnika „Cracovia Leopoldis” świadczy list Prezydenta Miasta Krakowa Józefa Lassoty⁸ skierowany do czytelników naszego pisma, który przyjął zaproszenie redakcji do „podzielenia się z czytelnikami kwartalnika »Cracovia Leopoldis« kilkoma myślami dotyczącymi związków

⁶ Z Andrzejem Chlipalskim rozmawia Janusz M. Paluch, „Cracovia Leopoldis” 2017, nr 2 (87), s. 39.

⁷ Andrzej Chlipalski, *Od redakcji*, „Cracovia Leopoldis” 1995, nr 1, s. 1.

⁸ Józef Lassota (ur. 1943 r.), polityk, samorządowiec, z wykształcenia inżynier mechanik. Poseł do Sejmu RP III, VII i VIII kadencji. W latach 1992–1998 prezydent miasta Krakowa.

Krakowa i Lwowa”. Prowadząc rozważania na temat działań samorządu na rzecz rozwoju nowoczesnego miasta, jako centrum kultury, nauki, turystyki i gospodarki, pisał:

Ważnym elementem takich działań jest współpraca zagraniczna, a szczególnie współpraca z miastami partnerskimi. Chcielibyśmy, aby jednym z takich miast stał się dla Krakowa Lwów, z którym umowa o współpracy została ostatnio podpisana. Jestem przekonany, że ta współpraca będzie się rozwijać, również dzięki bezpośrednim kontaktom obywateli Krakowa i Lwowa. Kwartalnik Cracovia Leopoldis służy właśnie nawiązywaniu i podtrzymywaniu takich kontaktów (...) ⁹.

Przede wszystkim w Krakowie wyszukiwaliśmy ludzi – Kresowian, szczególnie zasłużonych, zwracając się do nich z prośbą o pisanie wspomnień, artykułów tematycznych. Z tymi, którzy niechętnie sięgali po pióro, przeprowadzaliśmy wywiady. Zorganizowaliśmy też konkurs pod nazwą *Moja ulica*, na który spłynęło kilkadziesiąt prac z całej Polski. Nie wiem, co się stało z tymi wspomnieniami. Mam nadzieję, że tkwią w archiwach Andrzeja Chłipalskiego, nad którymi pieczę sprawuje jego syn Karol. Jestem pewien, że ten materiał może być kopalnią wiedzy o Lwowie i nie tylko, wszak autorami prac były osoby urodzone na Kresach, które przed ekspatriacją spędziły tam dzieciństwo.

Utrzymywaliśmy w piśmie stałe rubryki, co bardzo się czytelnikom podobało. Na przykład *Słownik geograficzno-historyczny*, redagowany przez panią dr Marię Taszycką ¹⁰, którego założeniem było przybliżanie czytelnikom historii miast lub miejsc – choćby krain geograficznych, o których w danym numerze publikowane były materiały. Powstał nawet zamysł uzupełnienia tego słownika o hasła, które nie znalazły się na łamach „Cracovia Leopoldis” i wydania go w wersji książkowej. Zabrakło nam siły i determinacji, a nade wszystko środków finansowych.

⁹ List Prezydenta Miasta Krakowa Józefa Lassoty do redakcji i Czytelników kwartalnika „Cracovia Leopoldis”, „Cracovia Leopoldis” 1996, nr 1 (5), s. 1.

¹⁰ Maria Taszycka (1934–2015), urodzona we Lwowie. Córką prof. Witolda Taszyckiego (1898–1979), wybitnego językoznawcy. Absolwentka historii sztuki UJ (1955). Tamże, w 1969 r., obroniła doktorat. Pracowała jako kustosz i wieloletni kierownik Działu Tkanin w Muzeum Narodowym w Krakowie. Wybitna znawczyni dawnych polskich tkanin, autorka wystaw i katalogów oraz opracowania *Polskie pasy kontuszarowe* (1985).

Do stałych kolumn należały też *Sylwetki*. W formie krótkich biogramów przypominaliśmy postaci, te znane, choć częściej zapomniane, ale niezwykle znaczące dla polskiej historii i nauki, wywodzące się z Kresów. Ważnym i stałym działem kwartalnika są *Rozmowy z ludźmi Kresów*. Znamienitą większość tych rozmów przeprowadzałem osobiście, choć znajdziemy też rozmowy przeprowadzane choćby przez Andrzeja Chlipalskiego, np. z Januszem Wasylkowskim¹¹ czy Stanisława Dziedzica z prof. Janem Ostrowskim¹² – ówczesnym dyrektorem Zamku Królewskiego na Wawelu oraz inicjatorem badań, których wyniki publikowano w serii wydawniczej *Materiały do dziejów sztuki sakralnej na ziemiach wschodnich dawnej Rzeczypospolitej*. Po latach przeprowadzone przeze mnie wywiady zaowocowały zbiorami rozmów zamieszczonych w książkach *Polacy na Kresach i nie tylko*¹³ oraz *Wczoraj i dziś. Rozmowy nie tylko o Kresach*¹⁴.

Wśród stałych rubryk wymienić należy także te poświęcone poezji (drukowaliśmy wiersze m.in. Zbigniewa Herberta, Adama Zagajewskiego, Leszka Długosza, Franciszka Habera czy Mariusza Olbromskiego) i prozie (m.in. Mieczysława Orłowicza, Kornela Ujejskiego, Karoliny Lanckorońskiej, Wiesława Helaka czy Adama Chodackiego), gdzie przypominaliśmy autorów piszących w przeszłości o Lwowie i Kresach. Zauważaliśmy też współczesnych twórców żyjących i tworzących we Lwowie czy na Kresach, ale i tych mieszkających w Polsce, dla których Lwów i Kresy stały się inspiracją dla ich twórczości. Warto wspomnieć, że w tamtych czasach, we współpracy z Krakowskim Oddziałem Stowarzyszenia „Wspólnota Polska”¹⁵, odbyły się warsztaty literackie dla polskich poetów mieszkających we Lwowie. Ich organizatorami byli kwartalnik „Cracovia Leopoldis”

¹¹ Z Januszem Wasylkowskim rozmawia Andrzej Chlipalski, „Cracovia Leopoldis” 2005, nr 2 (42), s. 15–19.

¹² *Odnawianie pamięci. Z prof. Janem Ostrowskim rozmawia Stanisław Dziedzic*, „Cracovia Leopoldis” 1996, nr 1 (5), s. 9–13.

¹³ Janusz M. Paluch, *Rozmowy o Kresach i nie tylko*, Małe Wydawnictwo, Kraków 2010.

¹⁴ Idem, *Wczoraj i dziś. Polacy na Kresach*, Małe Wydawnictwo, Kraków 2013.

¹⁵ Dyrektorką biura Oddziału Krakowskiego Stowarzyszenia „Wspólnota Polska” była w latach 1990–2006 Krystyna Gąsowska, która nie tylko zaakceptowała przedstawiony przez ŚOK i „Cracovia Leopoldis” projekt, ale też z niezwykle dużym zainteresowaniem śledziła jego przebieg. O swej pracy opowiada w wywiadzie, który ukazał się na łamach „Cracovia Leopoldis”, a później w książce Janusz M. Paluch, *Wczoraj i dziś...*, op. cit., s. 15–20.

i – nieistniejący już dzisiaj – Śródmiejski Ośrodek Kultury w Krakowie. Niezwykłą pomocą w organizacji tego przedsięwzięcia służyła nieżyjąca już pani Teresa Dutkiewicz¹⁶ – animatorka życia kulturalnego wśród Polaków żyjących we Lwowie. Te poetyckie warsztaty były zwieńczeniem wyjazdów poetów krakowskich na Kresy, gdzie spotykali się z Polakami we Lwowie, Stryju i Medyce. Wśród nich byli Józef Baran¹⁷, Stanisław Stabro¹⁸ i Adam Ziemianin¹⁹.

Nie można nie wspomnieć kolumn *W Krakowie i dalej, Wertując wydawnictwa, Nowe książki, Polacy z Polakami, Kultura – Nauka, Z tamtej strony* czy *Wydarzenia*, na których przedstawialiśmy informacje o najważniejszych wydarzeniach, artykułach prasowych i wydawnictwach, zarówno w Polsce, jak i na Ukrainie. Najczęściej autorem tekstów zamieszczanych na tych kolumnach był także Andrzej Chlipalski, który nie tylko na bieżąco wyłapywał w prasie wszelkie informacje o współczesnych wydarzeniach we Lwowie i na Kresach, ale był też w nieustającym osobistym kontakcie korespondencyjnym i telefonicznym z ludźmi Kresów rozsianymi po całej Polsce i świecie, a przede wszystkim we Lwowie. Nie byliśmy w stanie podjąć kontynuacji czy to ze względów czasowych, czy braku kontaktów, zainicjowanych przez Andrzeja Chlipalskiego kolumn na łamach „Cracovia Leopoldis”.

Naszym celem było też tworzenie wokół pisma kręgu autorów piszących na tematy kresowe, a nade wszystko kręgu wiernych czytelników, na których w chwilach zagrożeń – a takie przewidywaliśmy od początku istnienia – będziemy mogli liczyć.

¹⁶ Teresa Dutkiewicz (1941–2022), działaczka polskiej mniejszości narodowej we Lwowie i na Ukrainie (zastępczyni prezesa Federacji Organizacji Polskich na Ukrainie), w 2006 r. opracowała i wydała *My, ludzie Lwowa. Antologia współczesnej poezji lwowskiej*. W związku z napaścią Rosji na Ukrainę wyjechała ze Lwowa. Zmarła w Warszawie, gdzie została pochowana.

¹⁷ Józef Baran, urodzony w 1948 r. w Borzęcinie. Poeta i dziennikarz.

¹⁸ Stanisław Stabro, urodzony w 1948 r. w Świdnicy, młodość spędził w Makowie Podhalańskim. Poeta, krytyk literacki, historyk literatury, emerytowany profesor nauk humanistycznych związany z Uniwersytetem Jagiellońskim.

¹⁹ Adam Ziemianin, urodzony w 1948 r. w Muszynie. Poeta i dziennikarz. Wspomniany pobyt we Lwowie zaowocował zorganizowanym przez Konsulat RP we Lwowie tournée znanego zespołu Stare Dobre Małżeństwo, w repertuarze którego w tamtym czasie znajdowały się teksty autorstwa Adama Ziemianina. Zespół koncertował w Nowym Samborze, Stanisławowie, Czerniowcach, Kołomyi, Lwowie, a także gdzieś w górach.

Kilka razy, gdy pismu zagroził kryzys finansowy, czyli brak dotacji, to się sprawdziło. Kwartalnik „Cracovia Leopolis” nigdy nie był pismem komercyjnym. Od zawsze bazowaliśmy na dotacjach, które płynęły od przychylnych zazwyczaj krakowskich władz samorządowych, zarówno ze strony Gminy Kraków, ale spotykaliśmy się też z przychylnością małopolskiego samorządu wojewódzkiego. Należy zaznaczyć, że koszty związane z pismem dotyczyły i dotyczą tylko procesu przygotowawczego – czyli składu, łamania i druku pisma. Skład komputerowy wymaga posiadania specjalistycznych edytor-skich programów komputerowych, ale i fachowego ich wykorzystania. Przez wszystkie lata nie płaciliśmy autorom honorariów za teksty. Praca całej redakcji oparta była i jest na wolontariacie. Towarzyszący przez lata entuzjazm trwa właściwie do dzisiaj, choć został pewnie przez lata pracy przekuty na odpowiedzialność i poczucie obowiązku wobec czytelników wciąż oczekujących na nasz kwartalnik. Kryzysy finansowe następowały zazwyczaj w okresach powyborczych, przy zmianach władz samorządowych. W takich przypadkach ratowała nas pomoc finansowa płynąca z Senatu RP²⁰ lub ze strony Rady Ochrony Pamięci Walk i Męczeństwa²¹, gdzie doskonale rozumiano sprawy kresowe i wiadano, jak ważne są dla Kresowian takie pisma, jak „Cracovia Leopolis” czy wrocławski periodyk „Semper Fidelis”. Najbardziej wzruszające były i są do tej pory wpłaty naszych czytelników.

Pracując przez lata przy redagowaniu pisma, obserwowaliśmy narastające wraz z wiekiem zmęczenie ogarniające redaktora naczelnego. Próby odciążenia go od spraw merytorycznych nie przynosiły

²⁰ Jednorazowe wsparcie finansowe ze strony Senatu RP miało miejsce w okresie, gdy marszałkinią w latach 1997–2001 była Alicja Grześkowiak, która urodziła się w Świrzu.

²¹ Kwartalnik „Cracovia Leopolis” cieszył się sympatią Andrzeja Przewoźnika (1963–2010), który, zanim został Sekretarzem Generalnym Rady Ochrony Pamięci Walk i Męczeństwa (funkcję pełnił w latach 1992–2010), w latach 90. XX wieku pracował w Urzędzie Wojewódzkim w Krakowie. Jako Sekretarz Generalny ROPWiM przez lata toczył skuteczną batalię o odbudowę i kształt polskiego *Campo Santo* – Cmentarza Orłąt Lwowskich, otwartego uroczyscie 24 czerwca 2005 r. W czasie powolnej finalizacji prac, będąc we Lwowie wraz z Andrzejem Chlipalskim, odwiedziliśmy Cmentarz Orłąt Lwowskich. Spotkaliśmy tam wówczas Andrzeja Przewoźnika, który dość długo – wędrując z nami po cmentarzu – opowiadał o problemach, jakie musiał pokonywać, by prace mogły być kontynuowane. Spotkanie to zaowocowało rozmową Andrzeja Chlipalskiego z Andrzejem Przewoźnikiem, która opublikowana została na łamach kwartalnika „Cracovia Leopolis”.

efektu, bowiem należał do ludzi skażonych pracoholizmem, którzy muszą wszystko – i najlepiej sami – dopinać na ostatni guzik. W którymś momencie prace związane z pozyskiwaniem i rozliczaniem środków finansowych przekazał Krystynie Stafińskiej. Aż przyszedł jubileuszowy dla pisma rok 2015. W numerze czwartym, w artykule wstępnym *Finis coronat opus*, Andrzej Chlipalski pisał:

(...) Czytelnicy pamiętają zapewne, że już parokrotnie zapowiadaliśmy kres wydawnictwa naszego kwartalnika, który powołaliśmy do życia w 1995 roku z niepowtarzalnym tytułem, stworzyliśmy jego układ rzeczowy i szatę graficzną. Dotąd do tego zakończenia nie doszło, bo czytelnicy protestowali i chwalili pismo w licznych listach, w rozmowach telefonicznych i na spotkaniach.

Tym razem bezskutecznie. Po 21 latach niełatwych zajęć w parooosobowym zespole, związanych z każdorazowym tworzeniem koncepcji, poszukiwaniem materiałów, szeroką i czasochłonną korespondencją, poprzez dobieranie ilustracji, redagowanie tekstów, udział w składzie komputerowym – to wszystko w niełatwych warunkach życia, bo przecież pracę tę podejmowaliśmy całkiem bezinteresownie – przyszło naturalne zmęczenie (...) ²².

W 2016 roku ukazał się jednak kolejny, rzeczywiście wymuszony przez czytelników i redaktorów pisma, ale tylko jeden numer kwartalnika oznaczony symbolem „S” ²³. Kiedy już po licznych, niełatwych, rozmowach udało się przekonać Andrzeja Chlipalskiego, że pismo powinno trwać, pomimo że on nie będzie redaktorem naczelnym, prosił, by wyraźnie – kolorystycznie – zaznaczyć różnicę między numerami redagowanymi przez niego, a numerami kiedy on już nie kierował pismem.

Definitywnie żegnając się z czytelnikami, Andrzej Chlipalski, pisał:

(...) Dochodzą nas jednak słuchy, że podobne czasopismo o tym samym tytule będzie się ukazywać pod innym kierownictwem, z nowym zespołem, jednak zapewne w części złożonym z członków dotychczasowego zespołu redakcyjnego. Tu mielibyśmy uprzejme życzenie: skoro pozostaje ten sam tytuł – prosilibyśmy nowych redaktorów o zmianę przynajmniej koloru okładek, co zaakceptowałyby zaszłą zmianę. Liczymy na lojalność ²⁴.

²² A. Chlipalski, *Finis coronat opus*, „Cracovia Leopoldis” 2015, nr 4 (84), okładka, s. 2.

²³ „Cracovia Leopoldis” 2016, nr S (85).

²⁴ A. Chlipalski, *Pożegnanie*, „Cracovia Leopoldis” 2016, nr S (85), okładka, s. 2.

To były obawy, czy ten kto pisze i będzie pisał do kwartalnika nie wypaczy idei polskości Kresów, czy nie spróbuje niewłaściwymi tematami i autorami tekstów zawłaszczyć łamów tak przez niego wypieszczonego pisma...

Założenia i cele programowe kwartalnika „Cracovia Leopoliś” w chwili jego powstania były jasne, przejrzyste i oczywiste. Ten podstawowy, to było uświadamianie Polakom, że kilkadziesiąt lat temu we Lwowie, na Kresach, była Polska. Tam biło serce Polski. Mielśmy przypominać, jak wiele Polska zawdzięcza Polakom właśnie stamtąd pochodzącym. Nie zdawałem sobie wówczas sprawy, że kilkadziesiąt lat przeinaczania historii spowoduje takie pokłady niewiedzy o przeszłości własnego kraju.

Niełatwe rozmowy z Andrzejem Chlipalskim dotyczące kwartalnika „Cracovia Leopoliś”, by zechciał mimo wszystko zaakceptować dalsze istnienie pisma oraz by nadal pisał i był w zespole redakcyjnym, trwały długo. Prowadził je ze strony oddziału krakowskiego TMLiKP-W ówczesny prezes zarządu Adam Guyrkowich²⁵. W numerze pierwszym „Cracovia Leopoliś” z 2017 roku dziękował Andrzejowi Chlipalskiemu:

Szanowny Redaktorze, Drogi Andrzeju, 21 lat byłeś redaktorem naczelnym kwartalnika *Cracovia-Leopoliś*. To Ty stworzyłeś to czasopismo, nadałeś mu, dzięki swojej pracy i zaangażowaniu, rangę jednego z najważniejszych ogólnopolskich wydawnictw poświęconych tematyce kresowej. Nie była to tylko rola redaktora. Opracowując każdy kolejny numer kwartalnika, oddałeś swój talent, swoją wielką wiedzę, a przede wszystkim swoje serce na rzecz upamiętnienia dziedzictwa kulturowego utraconych ziem Kresów Południowo-Wschodnich II Rzeczypospolitej wraz z pięknym, nieodżałowanym Lwowem. Twoja niezwykła wyobraźnia znalazła także wyraz w układzie graficznym każdego z numerów kwartalnika. Ale wśród wielu innych Twoich zasług trzeba podkreślić jeszcze jedną. W każdym zakątku naszego kraju można spotkać osoby, które kiedyś mieszkały we Lwowie i innych miejscowościach wschodniej Małopolski. Dla nich kontakt z czasopismem *Cracovia-Leopoliś* był nie do przecenienia. Ci starsi ludzie czekali co kwartał na nowe teksty historyczne, wspomnienia, prozę, poezję, a także na świąteczne

²⁵ Adam Guyrkowich, ur. 31 stycznia 1926 r. we Lwowie, zm. 12 stycznia 2019 r. W latach 2000–2019 był prezesem krakowskiego oddziału TMLiKP-W; Stanisław Czerny, *Pożegnanie Adama Gyurkowicha*, „Cracovia Leopoliś” 2019, nr 1 (94), s. 2–3.

życzenia od redakcji, która pracowała dla nich. Pragniemy wyrazić wielkie podziękowania za wieloletnią, wspaniałomyślną i bezinteresowną pracę, którą niosłeś radość innym i utrwalając pamięć o naszych stronach. W imieniu Krakowskiego Oddziału Towarzystwa Miłośników Lwowa i Kresów Południowo-Wschodnich łączę serdeczne wyrazy wdzięczności²⁶.

Na łamach pisma przez lata gościło kilkuset autorów, których trudno byłoby w tym miejscu wymieniać, a były i są to znaczne i niezwykle ważne osoby. Przez naszą, dość stabilną, redakcję przez trzydzieści lat przewinęło się kilkanaście osób, których nie można w tym miejscu nie wspomnieć. Byli to ludzie związani ze Lwowem lub z Kresami, często z kręgu przyjaciół i znajomych redaktora naczelnego. Do nich zaliczał się pochodzący z Warszawy, choć na stałe związany z Krakowem, Bohdan Prądzyński²⁷, który opracował szatę graficzną pisma, aktualną do tej pory. W redakcji znalazła się pisarka i tłumaczka z języka francuskiego, pochodząca ze Lwowa, pani Barbara Czałczyńska²⁸. Niezwykle wrażliwa osobowość. Od samego początku związana była z naszym pismem, na łamach którego przez lata zamieszczała wstępne felietony. W 2015 roku wydaliśmy je w formie zbioru, który stanowił załącznik do jednego z numerów kwartalnika²⁹. Pani Barbara blisko zaprzyjaźniona była z Wisławą Szymborską. W latach 1995–2006 pełniła też funkcję prezesa krakowskiego Klubu Inteligencji Katolickiej. Do redakcji wszedł też znany wówczas dziennikarz krakowski związany z popołudniówką „Echo Krakowa” red. Adam Żarnowski³⁰. Od 1992 roku wydawał niewielkie książeczki, cieszące

²⁶ Adam Guyrkowich, *A jednak kontynuacja*, „Cracovia Leopoldis” 2017, nr 1 (86), s. 2, okładka.

²⁷ Bohdan Prądzyński (1930–2000), artysta plastyk, grafik przez lata związany z Wydawnictwem Literackim.

²⁸ Barbara Czałczyńska (1929–2015), urodzona we Lwowie pisarka i tłumaczka literatury francuskiej. Po wojnie zamieszkała w Krakowie. Do 1981 r. związana ze Związkiem Literatów Polskich. Od 1989 r. należała do Stowarzyszenia Pisarzy Polskich. Od 1992 r. pełniła funkcję wiceprezesa, a w latach 1995–2006 prezesa krakowskiego Klubu Inteligencji Krakowskiej.

²⁹ Barbara Czałczyńska, *Felietony: publikowane w „Cracovia Leopoldis” 1997–2007 (wybór)*, Oddział Krakowski TMLiKP-W, Kraków 2015.

³⁰ Adam Żarnowski (1925–1997) dziennikarz krakowski, związany z redakcją gazety popołudniowej „Echo Krakowa”. W latach 90. XX w. Kresowianie rozczytywali się w jego książkach, swoistych wizytówkach miast kresowych. Wydał wówczas broszury m.in. *Buczacz* (1992), *Podhorcie* (1992), *Kuty*

się wówczas wśród czytelników dużą popularnością, zatytułowane *Wizytówki miast kresowych*. Udało mu się wydać ponad trzydzieści tomików! Współpracował z nami bardzo krótko, odszedł niespodziewanie i cicho w 1997 roku. W gronie redakcyjnym był też prof. Andrzej Olszewski³¹, pochodzący ze Lwowa, historyk sztuki, znawca sztuki sakralnej wieków średnich. Współpracowała z nami także, wspomniana wcześniej, dr Maria Taszycka, urodzona we Lwowie. Córką wybitnego historyka języka polskiego, badacza onomastyki i dialektologii historycznej, prof. Witolda Taszyckiego. Była historykiem sztuki, wybitną znawczynią tkanin, swe życie zawodowe związała z Muzeum Narodowym w Krakowie. Od początku istnienia pisma jest z nami Krystyna Stafińska³² pochodząca ze Stanisławowa, nieco później dołączyła dr Anna Stengl³³ urodzona we Lwowie. Współpracowała też z nami Barbara Kościak, kierowniczka nieistniejącego już Klubu „Zaulek”³⁴, gdzie odbywały się zebrania redakcji „Cracovia Leopoldis”. Mądrą poradą wspierał nas też do-

(1992), *Zaleszczyki* (1992), *Na bezdrożach Czarnohory* (1992), *Brzeżany* (1993), *Stryj* (1993), *Monasterzyska* (1993), *Żółkiew* (1993), *Brody* (1994), *Drohobycz* (1994), *Jazłowiec* (1994), *Dolina* (1994), *Truskawiec* (1994), *Sambor* (1994), *Zbaraż* (1994), *Borszczów* (1995), *Turka* (1995), *Skole* (1995), *Jaremcze* (1995), *Worochta* (1995), *Sokal* (1996), *Brzuchowice* (1996), *Podkamień* (1996), *Łuck* (1996), *Kosów* (1996), *Kołomyja* (1996).

³¹ Prof. Andrzej Olszewski (1930–2005), urodzony we Lwowie. Absolwent Historii Sztuki Uniwersytetu Jagiellońskiego. Wybitny znawca sztuki sakralnej średniowiecza. Od 1958 r. pracownik naukowy Katedry Historii Architektury Polskiej Politechniki Krakowskiej, a od 1986 r. pracownik naukowy Akademii Pedagogicznej im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie.

³² Krystyna Stafińska – członek redakcji (od pierwszego numeru) i zarządu Oddziału Krakowskiego TMLiKP-W, przewodnicząca Koła Stanisławowian w Krakowie przy TMLiKP-W. Inicjatorka i organizatorka patriotycznych akcji poświęconych pamięci Stanisławowa i jego mieszkańców. Autorka licznych tekstów dotyczących związków Krakowa i Stanisławowa.

³³ Anna Stengl – botanik, urodzona we Lwowie, pomysłodawczyni i realizatorka cyklicznych spotkań lwowskich w Krakowie. Autorka opracowań *Mogiły Lwowian i Kresowian na cmentarzach Krakowa*. *Cmentarz Rakowicki*. Cz. 1 oraz *Cmentarz Salvatorski: Cmentarz parafialny, Rzymskokatolicka Parafia Najświętszego Salvatora*.

³⁴ Klub „Zaulek” przez dziesięciolecia istniał przy ul. Poselskiej 9, najpierw w strukturach Wydziału Kultury Dzielnicy Śródmieście, po 1990 r. do likwidacji w czerwcu 2010 r. wchodził w struktury nieistniejącego już Śródmiejskiego Ośrodka Kultury. Likwidacja nastąpiła po znacznym podniesieniu czynszu przez administratora, działającego w imieniu prywatnego właściciela kamienicy.

świadczony dziennikarz Ireneusz Kasprzysiak³⁵ – pochodzący z Sambora. Przez lata organizacyjnie wspierała naszą redakcję pani Romana Link-Machowska³⁶ (1925–2015) urodzona w Przemyślanach. Były też z nami nieżyjąca już Anna Madej³⁷ związana z Tarnopolem, Danuta Siekańska-Trylska³⁸ rodem z Krzemieńca, Barbara Szumska³⁹, także

³⁵ Ireneusz Kasprzysiak – ur. 4 maja 1933 r. w Samborze, zm. 31 sierpnia 2024 r. w Krakowie. Historyk sztuki, dziennikarz tygodnika „Przekrój” i Radia Kraków.

³⁶ Romana Link-Machowska – ur. 6 lutego 1925 r. w Przemyślanach k. Lwowa, zm. 11 marca 2015 r. w Krakowie. Aktywna członkini i oddana działaczka krakowskiego oddziału TMLiKP-W, a także członkini redakcji kwartalnika „Cracovia Leopoldis”. Zajmowała się rozprawdaniem książek oraz czasopism kresowych i patriotycznych w Polsce i za granicą. Działała też w Stowarzyszeniu „Wspólnota Polska”. Brała czynny udział w organizowaniu transportów z żywnością, odzieżą, książkami do wielu miejscowości Małopolski Wschodniej. W tej działalności, z niezwykle oddaniem pomagał jej mąż – Zdzisław Machowski, bardzo oddany sprawom Towarzystwa Miłośników Lwowa. Oboje spoczywają na cmentarzu Rakowickim.

³⁷ Anna Madej – ur. 26 listopada 1948 r. w Michałkowie, zm. 10 listopada 2021 r. w Krakowie. Od 2002 r. pełniła funkcję prezesa Klubu Tarnopolan w oddziale krakowskim TMLiKP-W. Zaangażowana w pomoc Tarnopolanom, współpracowała z tamtejszym Towarzystwem Kulturalno-Oświatowym. Dbała o kontakt z nauczycielami języka polskiego w szkołach, dostarczając książki i podręczniki dla młodzieży. Brała czynny udział w organizacji Tarnopolskich Zjazdów Kresowian, a po ich zakończeniu, jako członkini redakcji, udostępniała relacje na łamach „Cracovia Leopoldis”. Dbała o kontakt ze sławnym tarnopolaninem – Czesławem Blicharskim. Organizowała kwesty na renowację cmentarza w Tarnopolu. Pół roku przed śmiercią została wybrana na wiceprezesa zarządu krakowskiego oddziału TMLiKP-W.

³⁸ Danuta Trylska-Siekańska – ur. 21 lutego 1936 r. w Białokrynicy k. Krzemieńca w nauczycielskiej rodzinie, zm. 8 września 2018 r. w Krakowie. Harcerka, do ostatnich chwil życia aktywnie działała w Kręgu Seniorów Starszyny Harcerskiej przy Komendzie Hufca ZHP Kraków-Podgórze. Wychowywała się w rodzinie nauczycielskiej o silnych tradycjach harcerskich, która zesłana została na Syberię. Była aktywną działaczką i członkinią zarządu Związku Sybiraków w Krakowie, przewodniczącą Sekcji Kresowian. Była też przewodniczącą Krakowskiego Koła Towarzystwa Miłośników Krzemieńca i Ziemi Krzemienieckiej im. Juliusza Słowackiego. W ramach pomocy polskim drużynom harcerskim na Ukrainie organizowała zbiórki książek, map, pieniędzy. Przez wiele lat uczestniczyła w pracach redakcji kwartalnika „Cracovia Leopoldis”, dzieląc się opowieściami o Syberii, a także recenzując ukazujące się książki o Krzemieńcu i losach Polaków na Syberii.

³⁹ Barbara Szumska – ur. 23 marca 1939 r. we Lwowie, zm. 12 czerwca 2019 r.

związana ze Lwowem. Często radą i tekstami wspierała pismo Marta Walczewska⁴⁰, współpraca z którą ustała po okresie pandemii.

Obecnie redakcję stanowią zaproszeni do współpracy młodzi autorzy z Krakowa: Natalia Tarkowska⁴¹ – historyczka, autorka znanej książki *Lecznica Narodu. Kulturotwórcza rola Zakładu Przyrodoleczniczego doktora Apolinarego Tarnawskiego w Kosowie na Pokuciu (1893–1939)*, dr Paweł Brzegowy⁴² – historyk nauki oraz geograf, który dał się poznać jako doskonały prelegent i organizator kresowych sesji naukowych oraz Piotr Boroń⁴³ – historyk; z Warszawy: dr Michał Piekarski⁴⁴

w Krakowie. Przez ponad dwadzieścia lat aktywnie związana była ze środowiskiem krakowskich lwowian i kresowian. Przez wiele lat była członkinią zarządu oddziału krakowskiego TMLiKP-W oraz redakcji kwartalnika „Cracovia Leopoliis”. Działała także w Polskim Towarzystwie Gimnastycznym „Sokół – Macierz”. Po śmierci Romy Link-Machowskiej zajmowała się dystrybucją wydawnictw TMLiKP-W zarówno w Polsce, jak i za granicą. Zaangażowana w pomoc Polakom na wschodzie, szczególnie we Lwowie, organizowała pomoc osobom chorym, dostarczając im wielokrotnie osobiście niezbędne leki. Pod koniec życia, z okazji jubileuszu XXX-lecia TMLiKP-W została uhonorowana odznaką Zasłużonego Działacza Towarzystwa. Wspomnienie o Barbarze Szumskiej opublikowano w „Cracovia Leopoliis” 2019, nr 2 (95), s. 66.

⁴⁰ Marta Walczewska, urodzona we Lwowie. W Krakowie związana z duszpasterstwem akademickim prowadzonym przez ks. Karola Wojtyłę, późniejszego papieża św. Jana Pawła II (http://www.wikijp2.pl/index.php?title=Marta_Walczewska).

⁴¹ Natalia Tarkowska – doktorantka kulturoznawstwa na Wydziale Filozoficznym Akademii Ignatianum w Krakowie. Autorka książki pt. *Lecznica narodu. Kulturotwórcza rola Zakładu Przyrodoleczniczego doktora Apolinarego Tarnawskiego w Kosowie na Pokuciu (1893–1939)* oraz licznych artykułów w periodykach naukowych poświęconych głównie różnorodnym aspektom kulturowym związanym z działalnością doktora Tarnawskiego, elitom intelektualnym leczącym się w Kosowie oraz przedwojennym dziejom Kosowa i jego mieszkańcom. Współorganizatorka festiwalu kuchni jarskiej doktora Apolinarego Tarnawskiego.

⁴² Paweł Brzegowy – biolog i historyk zainteresowany dziejami botaniki i nauk o Ziemi w szkołach wyższych Lwowa i Wilna do 1945 r. oraz historią wybranych uzdrowisk galicyjskich. Współredaktor serii wydawniczej „Kultura uzdrowiskowa w Europie” oraz kilku monografii dotyczących Lwowa.

⁴³ Piotr Boroń – historyk, nauczyciel historii w V LO im. Augusta Witkowskiego w Krakowie, autor licznych tekstów publikowanych w prasie ogólnopolskiej, z doświadczeniem politycznym (radny miasta Krakowa oraz Sejmiku Małopolskiego, senator RP, minister), redaktor naczelny „Tygodnika Salwatorskiego”, autor książki *Konfederacja Barska* oraz opracowań licznych śpiewników.

⁴⁴ Michał Piekarski – muzykolog, pracownik naukowy Instytutu Historii

– muzykolog i dr Jarosław Krasnodębski⁴⁵ – historyk; dr Aleksandra Solarewicz⁴⁶ z Wrocławia oraz nieco starszy Antoni Wilgusiewicz⁴⁷ z Katowic.

Trudno powiedzieć, jakim sposobem udało mi się przez te lata przetrwać w redakcji, a w końcu stanąć, w 2017 roku, na jej czele. Jestem osobą spoza kręgu Kresowian. Być może fakt, iż byłem w gronie „ojców założycieli” pisma, stał się przepustką do tego, że miałem zaszczyt pracować do 2016 roku pod kierunkiem Andrzeja Chlipalskiego, a potem pod bacznym jego okiem. Andrzej Chlipalski uchodził w Krakowie za prawdziwą skarbnicę wiedzy o Lwowie i Kresach – kto wie czy niejedyną. Był jednym z ważniejszych Ojców Założycieli TMLiKP-W w Krakowie, inicjatorem konferencji, wystaw, koncertów organizowanych w latach 90. XX wieku przez krakowski TML. W końcu to on podjął trud redagowania jednego z ważniejszych w Polsce pism poświęconych Kresom „Cracovia Leopoldis” o jakże szerokiej tematyce, którego autorzy cytowani są w wielu ważnych wydawnictwach dotyczących Lwowa i Kresów. Oddał się tej pracy bez opamiętania. Redagował teksty, zamawiał je u autorów, w końcu sam wielu z nich był autorem. Nie chcąc pokazywać, jak wiele jego tekstów ukazuje się w jednym numerze, podpisywał je pseudonimami. Podejmował odważnie, choć z wielką rozważą, tematy trudne. Starał się stąpać ścieżkami odległymi od polityki, a właściwie politykierstwa uprawianego przez lata w Polsce, zwłaszcza w sprawach

Nauki Polskiej Akademii Nauk w Warszawie. Autor m.in. książek *Przerwany kontrapunkt. Adolf Chybiński i początki polskiej muzykologii we Lwowie 1912–1944* (Warszawa 2017), *Muzyka we Lwowie. Od Mozarta do Majerskiego. Kompozytorzy, muzycy, instytucje* (Warszawa 2018).

⁴⁵ Jarosław Krasnodębski – doktor nauk humanistycznych, historyk specjalizujący się w problematyce Kresów Wschodnich, pracuje w Wydziale Kresowym Biura Poszukiwań i Identyfikacji Instytutu Pamięci Narodowej w Warszawie. Autor książek, m.in. *Z Wilna nad Wilą do „Wilna nad Wisłą”. Ekspatriacja i osiedlenie się mieszkańców Wileńszczyzny w Toruniu (1944–1948)*, *Stanisławów na dobre i na złe. Wspomnienia i relacje Polaków, Nie tylko Mickiewicz... Wybrane pomniki i tablice pamiątkowe Stanisławowa*.

⁴⁶ Aleksandra Solarewicz – wrocławska polonistka, dziennikarka, autorka tekstów dotyczących historii i współczesności dawnych polskich Kresów.

⁴⁷ Antoni Wilgusiewicz – emerytowany nauczyciel historii, popularyzator dziejów Lwowa i Kresów Wschodnich oraz ich związków z Górnym Śląskiem. Autor licznych artykułów poświęconych Kresom. Aktywny w mediach społecznościowych, na Facebooku prowadzi grupę Śląski Klub Miłośników Historii i Kultury Lwowa.

Kresów i Polaków żyjących na wschodzie. Nie chował głowy w piasek w bolesnych sprawach eksterminacji Polaków na Wołyniu i w innych rejonach Kresów, podnosił temat obecności języka polskiego w kościołach rzymskokatolickich na Kresach, dostrzegał zagrożenia dla polskich zabytków architektonicznych na Wschodzie, uczestniczył aktywnie w ratowaniu polskości cmentarza Łyczakowskiego we Lwowie. Jednocześnie nie ulegał pokusom upolityczniania pisma, ale i sam strzegł się przed oficjalnymi kontaktami, które mogły go – mogły nas – wciągnąć w wir politykierstwa. Zmarł w 2019 roku, spoczął na krakowskim cmentarzu Salwatorskim. W ostatnich numerach pisma, pojawiły się teksty Karola Chlipalskiego – syna i Tadeusza Chlipalskiego – wnuka. To niezwyklej objaw sztafety pokoleń, choć chyba raczej nieczęsty...

Po latach wspominała Andrzeja Chlipalskiego jego lwowska koleżanka, mieszkająca we Wrocławiu, Danuta Nespiak⁴⁸. We Lwowie mieszkała „bliźniutko, naprzeciw, przy ul. Zofii Chrzanowskiej”. Uczęszczała do szkoły im. S. Konarskiego, która położona była nieco „dalej, przy ul. Leona Sapiehy i wieńczyła róg ul. W. Kętrzyńskiego”.

Odejście Andrzeja jest dalszym ciągiem kresowego „zmięchu bogów”, bo tytu znakomitych ludzi Kresów nie ma już wśród nas żyjących – pisze Danuta Nespiak. – Andrzej był przedstawicielem kilkupokoleniowej lwowskiej inteligencji, z dobrą przedwojenną kindersztubą, co znajdowało swoje odbicie w atmosferze jego domu w Krakowie, w którym kresowość łączyła się z ujmującym sposobem bycia jego żony, pani Hanny, rodowitej warszawianki. Dla Andrzeja polskość Lwowa i Kresów Wschodnich miała swój fundament w wielowiekowych związkach z kulturą zachodniej Europy, wyrosłej na grecko-rzymskich korzeniach. Andrzej nie był łatwym partnerem w dyskusjach. Bywał uparty, miał swoje „prawdy”, których uparcie bronił. Dotyczyło to np. lędziańskiej prapolskości i związków Krakowa w repolonizacji obszaru zasiedlonego przez Lędzian, których owa prapolskość była uzasadnieniem nazwy Małopolska Wschodnia. Jego koronny projekt, by powołać Instytut Polskiego Dziedzictwa Historii i Kultury Kresów Wschodnich,

⁴⁸ Danuta Nespiak – lwowianka. Historyk sztuki, pracowała w Muzeum Narodowym we Wrocławiu, Polskiej Akademii Nauk oraz Akademii Wychowania Fizycznego. Współzałożycielka Towarzystwa Miłośników Lwowa i Kresów Południowo-Wschodnich we Wrocławiu, autorka licznych tekstów o tematyce kresowej. Rozmowa z Danutą Nespiak znajduje się w książce: Janusz M. Paluch, *Wczoraj i dziś...*, op. cit., s. 219–228.

był popierany przez organizacje kresowe, a także metodą ankiet przez wielu przedstawicieli życia społecznego, naukowego i kulturalnego, ale zakończył się na tym wstępnym etapie i nie nabrał ani w Krakowie, ani we Wrocławiu oficjalnego „rozpędu”, a tematem tym zainteresowano nawet wrocławskie Ossolineum⁴⁹.

Od 2018 roku nad poczynaniami redakcji czuwa też Rada Programowa Kwartalnika „Cracovia Leopoldis”, do uczestnictwa w której zaprosiłem kilku znawców problematyki Kresowej w różnych aspektach, są to: dr Karolina Grodziska – emerytowana dyrektorka Biblioteki PAN/PAU, autorka książek, opracowań i artykułów związanych z Kresami m.in. książek *Zapomniana rzeźbiarka: Janina Reichert-Toth (1895–1986) i jej twórczość, Listy, liście, wspomnienia... Z dziejów lwowskich rodzin Reichertów, Peterów i Negruszów* czy *Miasto jak brylant... Księga cytatów o Lwowie*, dr Tadeusz Skoczek – dyrektor Muzeum Niepodległości w Warszawie – inicjator i organizator wielu naukowych sesji, konferencji zwieńczonych ważnymi, zazwyczaj bogato ilustrowanymi – co dla wydawnictw o Kresach ma niebagatelne znaczenie – publikacjami książkowymi i ks. prof. Józef Wołczański związany z Uniwersytetem Papieskim Jana Pawła II w Krakowie – wybitny znawca historii i współczesności Kościoła rzymskokatolickiego na Kresach. W gronie Rady Programowej znaleźli się także członkowie zarządu OK TMLiKPW: Kamil S. Woźniak – prezes zarządu oraz Stanisław Czerny – honorowy prezes oddziału.

„Cracovia Leopoldis” to nie tylko kwartalnik w wersji papierowej. Na przestrzeni lat, w ramach powołanej Biblioteki „Cracovia Leopoldis” ukazało się jedenaście ważnych książek. Niektóre były wydawane przez nas, inne, edytowane przez komercyjne wydawnictwa, ze względu na znaczenie książki dla naszego środowiska, w porozumieniu z wydawcami wprowadzaliśmy do naszej serii wydawniczej. W serii Biblioteki „Cracovia Leopoldis” ukazały się między innymi książki: Kornela Makuszyńskiego *Listy ze Lwowa* (1998), Stanisława S. Niciei *Zadwórze – Termopile Polskie* (2000), Tadeusza Kamińskiego *Tajemnica Czarnego Lasu* (2001), *Lwów u siebie i pod Wawelem. Wybór tekstów o polskiej historii i kulturze Lwowa i Małopolski Wschodniej z kwartalnika „Cracovia-Leopoldis” 1995–2003* (2004), *Lwów wśród nas. Wybór tekstów o polskiej historii i kulturze Lwowa i Małopolski Wschodniej*

⁴⁹ Danuta Nespiak, *Epitafium dla Andrzeja*, „Cracovia Leopoldis” 2019, nr 3 (96), s. 63.

z kwartalnika „Cracovia-Leopolis” 1995–2005 (2006), Marty Woźniak *Reportaż z pamięci – Lwów – Zadwórze* (2008), *Leopolis ubique praesens. Wybór tekstów o polskiej historii i kulturze Lwowa i Małopolski Wschodniej z kwartalnika „Cracovia-Leopolis” 1995–2008*, cz. 3 (2009), Tadeusza Ceypka *Lwów w czasach trudnych. Notatki naocznego świadka* (2011), Janusza M. Palucha, *Wczoraj i dziś. Polacy na Kresach* (2013) oraz *Rozmowy o Kresach i nie tylko* (2010), a także *Małopolska wschodnia: nasza historia, nasza pamięć. Wybór tekstów o polskiej historii i kulturze Lwowa i Małopolski Wschodniej z kwartalnika „Cracovia-Leopolis” 1995–2014* (2014)

Od wielu też lat kwartalnik, dzięki prowadzonej stronie internetowej www.cracovia-leopolis.pl, był dostępny w całym świecie. Na stronie internetowej, dzięki wyszukiwarce, w prosty sposób można było znaleźć potrzebne materiały, a także pobrać całe numery kwartalnika w formie PDF-ów. Przez kilka lat nie byliśmy w stanie odtworzyć strony internetowej, co było spowodowane lekceważącym traktowaniem i niekompetencją ówczesnego prezesa zarządu, a w efekcie jego dalszych poczynań w okresie późniejszym, brakiem finansów⁵⁰. Od roku 2025 strona internetowa kwartalnika „Cracovia Leopolis” funkcjonuje w końcu prawidłowo.

Należy też wspomnieć, że w wydanej w 2023 roku nowej *Encyklopedii Krakowa* znajdziemy hasło poświęcone naszemu kwartalnikowi⁵¹. Nasze pismo znajdziemy też w zbiorach Małopolskiej Biblioteki Cyfrowej⁵², a także w Bibliotece Cyfrowej Biblioteki Kraków⁵³.

Dotychczasowa formuła pisma jednak powoli się wyczerpuje. Wykrusza się w całej Polsce grono autorów i czytelników oczekują-

⁵⁰ Od września 2021 do marca 2024 r. prezesem zarządu oddziału krakowskiego TMLiKP-W był Lesław Popławski. W czasie jego prezesury pojawiły się problemy ze stroną internetową kwartalnika. Przez lata uniemożliwiało unowocześnienie strony, co w efekcie spowodowało jej zawieszenie i konieczność budowy nowej. Za jego kadencji w niewyjaśnionych wciąż do końca okolicznościach z konta bankowego OK TMLiKP-W wyprowadzono ok. 70 tys. zł. Dochodzenie w tej sprawie wciąż prowadzone jest przez organa ścigania. W wyniku nadzwyczajnego walnego zebrania krakowskiego TMLiKP-W Lesław Popławski został pozbawiony stanowiska prezesa zarządu. Dopiero od roku 2025 strona www.cracovia-leopolis.pl funkcjonuje, choć nadal trwają prace nad przywróceniem całego archiwum naszego kwartalnika.

⁵¹ *Encyklopedia Krakowa*, t. 1, Kraków 2023, s. 226.

⁵² www.mbcmałopolska.pl

⁵³ www.cyfrowa.biblioteka.krakow.pl

cych sentymentalnych wspomnieniowych tekstów. Jeśli nasze pismo ma przetrwać, musimy docierać do nowych odbiorców, poruszać nowe – nie tylko historyczne, wspomnieniowe – tematy. Nowa tematyka, to nowi autorzy. Na takich przemianach można jednak też dużo stracić, a nie wiadomo, czy się pozyska ten najważniejszy dla pisma i jego autorów skarb – czytelników.

Od samego początku istnienia pisma obserwowałem niebezpieczne tendencje obecne w łonie samej redakcji, ale i w TMLiKP-W, które doprowadzały do destrukcji tych organizmów. Pierwsza to izolacjonizm. Nie potrafiłem tego kompletnie zrozumieć, kiedy organizowane ciekawe spotkania miały odbywać się w zamkniętym gronie. Wzbraniano się przed szerszym informowaniem o spotkaniach poświęconych Kresom. Druga – to lekceważenie młodego pokolenia. Twórcy TMLiKP-W nie zadbali, by do towarzystwa przyłączali się ich potomkowie. Często zadawałem i zadaję im pytanie – gdzie są wasze dzieci, wasze wnuki?... Odpowiedzią zazwyczaj jest milczenie. Do czego to doprowadziło? Wystarczy przytoczyć przykład Rzeszowskiego Oddziału TMLiKP-W, który przestał istnieć, gdy jego założyciel i prezes Mieczysław Opalek zachorował i nikt nie był w stanie go zastąpić. Do podobnej sytuacji doszedł też nasz kwartalnik. Gdy w roku 2016 ukazał się tylko jeden numer – pożegnalny, pismo uratowała stanowcza decyzja zarządu OK TMLiKP-W o zmianie redaktora naczelnego i kontynuacji wydawania kwartalnika. „Reanimacja” pisma na razie udała się. Wciąż trwamy, zagrzewani do tego przez naszych Czytelników. Trudno powiedzieć kiedy minęły te trzy dekady. Pisząc ten tekst, odnosiłem wrażenie, że przecież to było wczoraj... A jak długo jeszcze istnieć będzie „Cracovia Leopoldis”? To zależy od Czytelników pisma i zrozumienia oraz hojności mecenasów.

Ze swej strony zapraszam wszystkich do lektury kwartalnika „Cracovia Leopoldis”! Zostańcie naszymi stałymi czytelnikami, a może także autorami?! Może jednak uda się przetrwać kolejny kryzys...

Janusz M. Paluch

Andrzej Chlipalski w Radio Kraków, 2014 r.
Fot. Janusz M. Paluch

Kolegium redakcyjne „Cracovia Leopolis”, 2007 r. Od lewej: Danuta Siekańska-Trylska, Ireneusz Kasprzysiak, Roma Link-Machowska – stoi, Krystyna Stafińska, Barbara Szumska – stoi, Andrzej Chlipalski.
Fot. Janusz M. Paluch

Kolegium redakcji kwartalnika „Cracovia Leopoldis”, 1999 r. Od lewej: Janusz M. Paluch, Barbara Czałczyńska, Maria Taszycka, Andrzej Olszewski, Andrzej Chlipalski, Barbara Kościk – stoi, Krystyna Stafińska. Fot. Archiwum „Cracovia Leopoldis”

ISSN 1234-8600

CRACOVIA LEOPOLDIS

KWARTALNIK

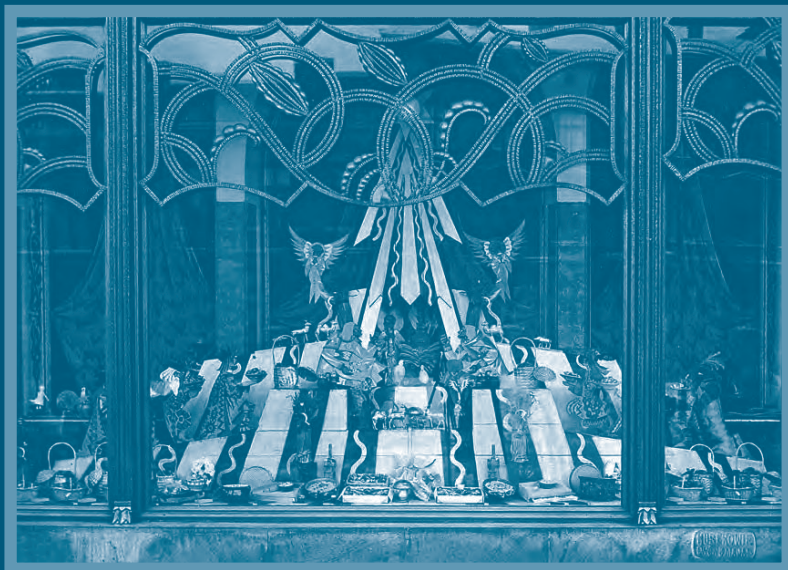
1
1995

L. Podhorodecki – Sześć wieków razem
Ks. F. Płaczek – O Arcybiskupie Bilczewskim
Rozmowa z Tadeuszem Noworolskim
Proza Barbary Czałczyńskiej ♦ Wiersze
Słownik geograficzno-historyczny
Sylwetki ♦ Wiadomości ♦ Omówienia ♦ Kronika

CRACOVIA LEOPOLIS

KWARTALNIK

ISSN 1234-8600

3-4
(116-117) 2024

Karol Chlipalski o muzeach lwowskich ♦ Antoni Wilgusiewicz o kolekcji Edwarda Chwałewika ♦ Maria Ohanowicz-Tarasiuk o Skarbnicy Polskich Ormian ♦ Franciszek Haber o ulicy Zyblikiewicza ♦ Poezja Mariusza Olbromskiego ♦ Andrzej Chodacki o zbrodni w Ponarach

Andrzej Kotecki

Ostrowiec Świętokrzyski

ORCID: 0000-0003-1145-5441

Bibliografia zawartości „Rocznika/ Kwartalnika Kresowego” (2015–2024)

Rok 2015 zaznaczył się ważnym wydarzeniem edytorskim w działalności Muzeum Niepodległości w Warszawie. Stało się to za sprawą wydania pierwszego numeru nowego periodyku – „Rocznika Kresowego”. Stanowił on zwieńczenie dotychczasowej działalności Muzeum w zakresie pracy na rzecz historii Kresów Wschodnich II Rzeczypospolitej.

Warszawskie muzeum, które powstało na początku lat 90. XX wieku, stało się placówką konsolidującą ludzi – uczestników wydarzeń historycznych na polskich Kresach Wschodnich – sybiraków, byłych zesłańców, osoby wywiezione z Polski po 1945 w głąb ZSRR, było ważnym miejscem dla tych wszystkich, których udziałem stała się owa trudna, niejednokrotnie tragiczna historia naszego narodu. Znalazły tu również swoje godne miejsce pamiątki po tych ludziach, dokumentujące ich losy i miejsca, z którymi byli związani. Stały się one punktem wyjścia dla twórców wystaw i publikacji o tematyce kresowej.

Jedną z form działalności Muzeum Niepodległości są wydawnictwa poświęcone Kresom Wschodnim. W tej grupie znalazły się katalogi i informatory związane z organizowanymi wystawami. Wśród 28 wydawnictw zwartych i 105 artykułów poświęconych zagadnieniom kresowym, które ukazały się na łamach wydawanego przez placówkę kwartalnika „Niepodległość i Pamięć”, 18 dotyczy wystaw, 15 odnosi się do zbiorów związanych z Kresami Wschodnimi.

Zostały w nich zaprezentowane zarówno pojedyncze obiekty, jak i katalogi czy opisy całych kolekcji. Przykładem może tu być Kolekcja Leopoldis.

Ten element naszej historii znalazł również swoje odzwierciedlenie w publikowanych przez Muzeum opracowaniach o charakterze wspomnieniowym oraz historycznym. Niektóre z nich są samodzielnymi wydawnictwami książkowymi. Inne to artykuły opublikowane na łamach muzealnego periodyku „Niepodległość i Pamięć”. Są to wspomnienia ludzi, którzy byli świadkami i uczestnikami opisanych i przedstawianych przez siebie wydarzeń, jak też opracowania, których twórcami są historycy. Autorami prac naukowych, obejmujących zagadnienia kresowe, są nie tylko Polacy, nie tylko osoby związane z warszawskim ośrodkiem naukowo-badawczym, ale również autorzy z zagranicy, głównie z ukraińskich ośrodków badawczych.

Ta trzydziestoletnia działalność Muzeum Niepodległości w Warszawie zaowocowała 236 publikacjami na tematy kresowe, trudno się zatem dziwić, iż na tej bazie została podjęta decyzja o powołaniu nowego periodyku, wyspecjalizowanego w tematyce kresowej – „Rocznika Kresowego”. Każdy miał prawo zadać sobie wówczas pytanie: czy nie spowoduje to zubożenia treści kwartalnika „Niepodległość i Pamięć”. Z punktu widzenia autorów i zgromadzonych materiałów w muzeum, nie ma takiego problemu. Niemal 50 lat milczenia na temat tej części historii naszego narodu, spowodowało, że zagadnień, które wymagają opracowania jest niewątpliwie na tyle dużo, by zapełnić łamy obu periodyków¹.

Twórcy nowego czasopisma nakreślili bardzo wyraźnie zadania, jakie miało ono realizować. Zostały one zaakcentowane w artykule wstępnym do pierwszego numeru „Rocznika Kresowego”. Punktem wyjścia dla ich prezentacji jest szkicowo zapisany wywód historyczny na temat dziejów polskich ziem wschodnich i ich mieszkańców na przestrzeni minionych wieków. Ale szczególną uwagę pomyślnicy postanowili zwrócić na historię tych ziem i ludzi w XIX i XX wieku.

Zainicjowanie tego periodyku stanowiło również swego rodzaju odzew na dwa dokumenty państwowe najwyższej rangi – Uchwały

¹ Czytelników zainteresowanych publikacjami kresowymi Muzeum Niepodległości w Warszawie odsyłam do: A. Kotecki, *Publikacje Kresowe Muzeum Niepodległości w Warszawie. Przegląd wydawnictw (1994–2017)*, „Rocznik Kresowy” 2017, r. 3, nr 3, s. 195–224.

Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej. Pierwsza została przyjęta przez Sejm Rzeczypospolitej Polskiej w dniu 14 lipca 2009 roku. Jej celem było upamiętnienie ofiar zbrodni dokonanych w latach 1937–1939 na Polakach zamieszkałych w ZSRR². Trzy lata później, 31 sierpnia 2012 roku, została uchwalona kolejna, która oddaje hołd wszystkim zamordowanym i represjonowanym na terenach Związku Radzieckiego w ramach tzw. Operacji Polskiej w latach 1937–1938³.

W założeniach inicjatorów łamy „Rocznika Kresowego” zostały otwarte dla polskich autorów, również dla osób spoza krajowych środowisk naukowych i muzealnych. Dotyczy to zwłaszcza badaczy i pracowników naukowych uczelni ukraińskich⁴.

W kręgu zainteresowań Redakcji znalazło się bardzo szerokie spektrum tematów. Uważny czytelnik poniższego zestawienia bibliograficznego z łatwością może się przekonać, że założenia programowe „Rocznika” w opublikowanych dotychczas numerach zostały spełnione z nawiązką. Zakres tematyczny jest bardzo szeroki.

Nie potwierdziły się obawy o wyczerpanie tematów do publikowania na łamach obu czasopism wydawanych przez Muzeum. Doskonałym dowodem jest zmiana, jaka nastąpiła w roku 2021. Wówczas „Rocznik Kresowy” przekształcił się w „Kwartalnik Kresowy”. Motywacja tej zmiany została zapisana w artykule wstępnym pierwszego numeru nowej wersji periodyku:

Prezentujemy Państwu pierwszy numer „Kwartalnika Kresowego”. Jest to kontynuacja „Rocznika Kresowego” wydawanego przez Muzeum Niepodległości od 2015 roku. W ostatnim czasie liczba nadsyłanych artykułów, ważkich i interesujących, była tak duża, że wydawaliśmy faktycznie półrocznik. W ten sposób oddaliśmy środowisku naukowemu i czytelnikom, w ciągu 6 lat, osiem numerów pisma. Zaczynamy więc numer pierwszy „Kwartalnika Kresowego”, pozostawiając w numeracji ciągłej cyfrę 9⁵.

² Uchwała Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 14 lipca 2009 r. upamiętniająca ofiary zbrodni dokonanych w latach 1937–1939 na Polakach zamieszkałych w ZSRR, „Monitor Polski” 2009, nr 46, poz. 675.

³ Uchwała Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 31 sierpnia 2012 r. w sprawie hołdu wszystkim zamordowanym, represjonowanym na terenach Związku Radzieckiego w ramach tzw. operacji polskiej w latach 1937–1938, „Monitor Polski” 2012, poz. 676.

⁴ T. Skoczek, *Zamiast wstępu*, „Rocznik Kresowy” 2015, r. 1, nr 1, s. 5–6.

⁵ Idem, „Kwartalnik Kresowy”. *Stare pismo w nowej odsłonie*, „Kwartalnik Kresowy” 2021, r. 7, nr 1 (9), s. 5.

W 24 numerach czasopisma, które ukazały się w latach 2015–2024, opublikowano 234 artykuły i recenzje. Autorzy to 96 historyków, 11 spośród nich wywodzi się z grona pracowników Muzeum Niepodległości w Warszawie. W tym miejscu ważną informacją staje się również zestawienie instytucji macierzystych autorów. W przygotowanym wykazie znajdujemy uczelnie i ośrodki z całej Polski, jak również z terenu Ukrainy.

Wszystkie artykuły w poszczególnych działach zostały uszeregowane w układzie alfabetycznym wg autorów. W sporadycznych przypadkach, przy braku takowych, został uwzględniony tytuł. Wyjątek stanowią dwa działy: VII.1 *Postaci A-Z* oraz X. *Recenzje*. W pierwszym przypadku o kolejności umieszczenia w *Bibliografii* decydowało nazwisko osoby, której dotyczy odnośny artykuł, dlatego też te nazwiska zostały wyróżnione poprzez pogrubienie czcionki. W przypadku działu *Recenzje*, o kolejności zadecydowało nazwisko autora omawianej publikacji lub jej tytuł.

Schemat bibliografii zawartości „Rocznika/Kwartalnika Kresowego” za lata 2015–2024

- I. Historia do XIX wieku
- II. Wiek XIX (łącznie z I wojną światową)
 - II.1. Galicja
 - II.2. Litwa
- III. Lata 1918–1939. Polacy na Wschodzie
 - III.1. Zesłania
- IV. II wojna światowa
- V. Kresy po 1944/1945
- VI. Zagadnienia religijne
- VII. Biogramy zbiorowe
 - VII.1. Postaci A-Z
- VIII. Upamiętnienia
- IX. Organizacje społeczne
- X. Recenzje
- XI. Zagadnienia bibliologiczne
- XII. Zabytki i muzealnictwo. Zbiory. Kolekcje. Wystawy
- XIII. Konferencje
- XIV. Varia

- XV. Indeksy
- XV.1. Wizerunki postaci A/Z
- XV.2. Autorzy i źródła materiału ilustracyjnego
- XV.3. Indeks autorów
- XV.4. Instytucje macierzyste autorów
- XVI. Indeksy redakcyjne
- XVI.1. Recenzenci
- XVI.2. Rada Naukowa
- XVI.3. Kolegium Redakcyjne
- XVI.4. Rada Wydawnicza
- XVI.5. Redakcja
- XVI.6. Redaktorzy Tematyczni
- XVI.7. Projekt Okładki

I. Historia do XIX wieku

1. Banaś Agnieszka: *Krajobraz Kamieńca Podolskiego w dziele Michała Rollego z 1926 roku*; R. 10, 2024, nr 2 (22), s. 85–43.
2. Bąkała Krzysztof: „Okolo uniiy Wielkiego Xięstwa Litewskiego z Koroną...”, *czyli w 450. rocznicę*; R. 5, 2019, nr 5, z. 2, s. 127–183.
3. Dziedzic Stanisław: *Podkamień. Lata świetności i zagłada kresowej Częstochowy*; R. 5, 2019, nr 5, z. 2, s. 7–52.
4. Franz Maciej, Michliński Rafał: *Zaginiona historia Pińska pióra Jerzego Ordy*; R. 9, 2023, nr 2 (18), s. 9–41.
5. Gaj Jacek: *Pradzieje powstania Lwowa*; R. 1, 2015, nr 1, s. 79–100.
6. Majewski Marcin Łukasz: *List arcybiskupa ormiańskiego Lwowa Mikołaja Torosowicza do podkanclerzego wielkiego koronnego Tomasza Zamoyckiego z 1631 roku*; R. 9, 2023, nr 4 (20), s. 209–217.
7. Majewski Marcin Łukasz: *Spółka handlowa ormiańskiej rodziny Nikorowiczów ze Lwowa i jej udział w handlu Rzeczypospolitej z Orientem w drugiej połowie XVIII wieku*; R. 10, 2024, nr 1 (21), s. 9–58.
8. Nicieja Stanisław Sławomir: *Ołyka – strażnica dzikich pól*; R. 9, 2023, nr 3 (19), s. 9–45.
9. Opyrchal Leszek, Reclaw-Mastronardi Justyna: *Włoski druk ulotny „Relacja z przybycia Jego Wysokości Króla Polski wraz z Królową do Kamieńca”*; R. 7, 2021, nr 3 (11), s. 117–131.
10. Smoliński Aleksander: *Kamieniec Podolski – dzieje i obecny stan kresowej twierdzy dawnej Rzeczypospolitej Obojga Narodów*; R. 6, 2020, nr 6, z. 2, s. 217–262.

II. Wiek XIX (łącznie z I wojną światową)

II.1 Galicja

11. Dziedzic Stanisław: *Forteca Najświętszej Marii Panny (Berdyczów)*; R. 6, 2020, nr 6 (7), z. 2, s. 65–114.
12. Dziedzic Stanisław: *W blaskach wołyńskich Aten* [Krzemieniec]; R. 7, 2021, nr 2 (10), s. 9–50.
13. Havryliuk Olena (Helena Gawryluk): *Inskrypcje nagrobne na polskich cmentarzach katolickich Podola w XIX wieku i na początku XX wieku. Aspekty językowo-kulturowe*; R. 10, 2024, nr 4 (24), s. 9–26.
14. Olejko Andrzej: *Brama Węgier, Brama Przemyska 1915–1918. Wokół nieznanych bądź mało znanych faktów znad Sanu*; R. 7, 2021, nr (21), s. 29–67.
15. Olejko Andrzej: *Frontowe „kielbasy”, czyli jednostki balonowe Kaiserliche und Königliche (k. u K.) Luftschifferabteilung podczas kampanii galicyjskiej 1914 roku*; R. 8, 2022, nr 4 (16), s. 113–147.
16. Olejko Andrzej: *Jak to było pod Jarostawiem. Obraz działań wojennych nad dolnym Sanem z pamiętnych lat 1914–1915 Wielkiej Wojny*; R. 10, 2024, nr 3 (23), s. 105–161.
17. Olejko Andrzej: *Niemieckie lotnictwo nad Nord-Ostfront w kampaniach 1914–1915 roku, czyli śladem lotników Kajzera nad Galicją*; R. 8, 2022, nr 3 (15), s. 7–65.
18. Olejko Andrzej: *Rok 1914 w Bieszczadach zapisany w nieznanym pamiętniku Heleny Schramm*; R. 9, 2023, nr 1 (17), s. 175–205.
19. Pełczyński Grzegorz: *Kuty – „stolica Ormian polskich” w opisach literackich*; R. 10, 2024, nr 1 (21), s. 91–101.
20. Sedliar Oleksandr: *Oświata wśród ludu ruskiego w Prowincji Galicyjskiej. Pierwsze dziesięć lat działalności filii Towarzystwa im. Mychajła Kaczkowskiego (1876–1885)*; R. 3, 2017, nr 3, s. 7–36.
21. Sedliar Oleksandr: *Włóścianie w ruskiej prasie galicyjskiej w połowie XIX wieku. Charakterystyka portretu zbiorowego*; R. 6, 2020, nr 6 (7), z. 1, s. 9–58.
22. Smoliński Aleksander: *Ołyka – ślad potęgi radziwiłłowskiego domu i dawnej Rzeczypospolitej Obojga Narodów. Dzieje i współczesność*; R. 6, 2020, nr 6 (7), z. 1, s. 59–108.
23. Smoliński Aleksander: *Wielka wojna toczyła się także na polskich Kresach Południowo-Wschodnich. Największe starcie Legionów Polskich z kawalerią Armii Rosyjskiej (Wołczek 6 lipca 1916 roku)*; R. 10, 2024, nr 3 (23), s. 11–51.

24. Sokołowski Bartłomiej: *Wydawnictwo periodyczne „Koło. Pismo fachowe poświęcone sportowi rowerowemu” – nośnikiem informacji sportowej*; R. 9, 2023, nr 4 (20), s. 179–208.
25. Stragierowicz Beata: *Wielkie dni Lwowa, Galicji, Polski* [Powszechna Wystawa Krajowa we Lwowie]; R. 7, 2021, nr 3 (11), s. 7–25.
26. Varanytsya Anna: *Między izolacją a asymilacją: oświata jako czynnik modernizacji Żydów galicyjskich*; R. 2, 2016, nr 2, s. 45–85.
27. Varanytsya Anna: *Polscy ukraińofile – ukraińscy polonofile w Galicji w II połowie XIX i na początku XX wieku na przykładzie mikrohistorii nauczycieli szkół ludowych*; R. 1, 2015, nr 1, s. 7–54.

II.2. Litwa

28. Kotecki Andrzej: *Przeszłość uzdrowiska Połąga*; R. 2, 2016, nr 2, s. 131–156.
29. Roguski Rafał: *Czy żołnierze 3. Pułku artylerii polowej Legionów zniszczyli Zułów – miejsce urodzin marszałka Józefa Piłsudskiego? [I wojna światowa]*; R. 5, 2019, nr 5, z. 1, s. 111–140.
30. Wiwulska Adelajda: [Pamiętnik]; R. 10, 2024, nr 4 (24), s. 220–240.

III. Lata 1918–1939. Polacy na Wschodzie

31. Bronowicki Michał, Szuba Janusz: *Dzieje polskiego osadnictwa wojkowego na kresach wschodnich II RP w świadomości potomnych*; R. 5, 2019, nr 5, z. 2, s. 205–222.
32. Franz Maciej: *Biuletyn Ligi Morskiej i Kolonialnej z 1936 roku (ze zbiorów Dierżawnowo Archiwa Iwano-Frankiowskiej Oblasti)*; R. 7, 2021, nr 2 (10), s. 255–314.
33. Hawryłyszyn Petro: *Polscy internowani i jeńcy wojenni w Tarnopolu (1918–1919)*; R. 8, 2022, nr 1 (9), s. 7–32.
34. Kaczyński Adam Rafał: *Sprawa fikcyjnej Polskiej Organizacji Wojskowej 1933–1934 w świetle dokumentów GPU/NKWD (Organizacja „Kijowska” i „Podolska”)*; R. 8, 2022, nr 1 (9), s. 33–72.
35. Kotecki Andrzej: *Pod „kresową” banderą. Okręty Marynarki Wojennej RP (1918–1939)*; R. 7, 2021, nr 2 (10), s. 149–176.
36. Kotecki Andrzej: *Pod „kresową” banderą. Pierwszy „francuz” w Gdyni – s/s „Wilno”*; R. 7, 2021, nr 3 (11), s. 53–73.
37. Krasnodębski Jarosław: *Pomnik ku czci bohaterów walk o wolność narodu 1830–1920 w Tłumaczu (1931 rok)*; R. 10, 2024, nr 1 (21), s. 81–90.

38. Krasnodębski Jarosław: *Przegląd prasy społeczno-politycznej ukazującej się w Stanisławowie w latach 1919–1939*; R. 7, 2021, nr 1 (9), s. 73–110.
39. Kulczyński Robert SDB: *Działalność III Eskadry Wielkopolskiej na Ukrainie (26 czerwca–15 września 1919 roku)*; R. 9, 2023, nr 2 (18), s. 153–182.
40. Majkowski Grzegorz: „Cała Polska to jedna stacja graniczna...”. *Wychowanie patriotyczne na łamach „Kuriera Stanisławowskiego” z 1939 roku*. Cz. 2; R. 7, 2021, nr 1 (9), s. 113–144.
41. Marek Marta: *Niezwykłe mistrzostwa z wrogiem u bram*; R. 6, 2020, nr 9, z. 1, s. 215–228.
42. Melnikau Ihar: „Linia Maginota” w bagnach. *Historia polskich umocnień stałych na granicy z Białorusią Radziecką na Polesiu*; R. 9, 2023, nr 1 (17), s. 9–51.
43. Olejko Andrzej: *Krajobraz po bitwie... Spojrzenie na Bieszczady po Wielkiej Wojnie*; R. 8, 2022, nr 1 (13), s. 133–160.
44. Olejko Andrzej: „Pijdemo Lachiw rizały budut ze San unikaty...”. *Pamiętny rok 1918 w Jarosławiu, czyli rzecz o odzyskaniu niepodległości nad środkowym Sanem*; R. 10, 2024, nr 2 (22), s. 47–84.
45. Olejko Andrzej: „Rok 1918 – zanim dotarła odsiecz...”. *Wydarzenia w Przemyśle w pierwszych dniach listopada w świetle raportu gen. Stanisława Puchalskiego oraz w Chyrowie w świetle archiwów*; R. 10, 2024, nr 1 (21), s. 135–171.
46. Olejko Andrzej: *Szkice żołnierskie z wojny polsko-bolszewickiej 1920 roku. Wokół historii Orderu Virtuti Militari V kl. nr 1999 i pamiętnika żołnierza z załogi pociągu pancernego nr 6 „Generał Iwaszkiewicz”*; R. 8, 2022, nr 2 (14), s. 89–128.
47. Olejko Andrzej: *Zapomniany listopad, czyli niepodległość w Bieszczadach*; R. 7, 2021, nr 1 (9), s. 27–72.
48. Ostanek Adam A.: *Realia prac komisji poborowych na terenie Małopolski Wschodniej w świetle „Sprawozdania z poboru głównego rocznika 1913 Dowódcy Okręgu Korpusu nr VI »Lwów«” z 1934 roku*; R. 1, 2015, nr 1, s. 131–158.
49. Ostanek Adam A.: *Targi Wschodnie we Lwowie i ich znaczenie polityczne oraz gospodarcze dla miasta, regionu i Polski w świetle „Kwestionariusza w sprawie Targów Wschodnich z 4 lutego 1928 roku”*; R. 3, 2017, nr 3, s. 119–144.
50. Ostanek Adam A.: *Udział formacji zwartych Policji Państwowej w akcji represyjnej w Małopolsce Wschodniej w 1930 roku w świetle*

- „Sprawozdania Komendanta Wojewódzkiego Policji Państwowej we Lwowie z akcji przeciwsabotażowej na terenie powiatu bóbreckiego, brzeżańskiego, podhajeckiego, rohatyńskiego i tarnopolskiego przeprowadzonej w dniach 21–29 września 1930 roku przez oddziały policji”; R. 2, 2016, nr 2, s. 157–184.
51. Roguski Rafał: *Administracyjne ograniczenia hodowli gołębi pocztowych na Kresach Drugiej Rzeczypospolitej w świetle dokumentów źródłowych*; R. 1, 2015, nr 1, s. 159–182.
52. Sękowska-Pięchowa Michalina: *Leopolis Semper Fidelis. W stulecie odzyskania Niepodległości*; R. 5, 2019, nr 5, z. 2, s. 197–204.
53. Skoczek Tadeusz: *Obrona Lwowa*; R. 4, 2018, nr 4, s. 45–53.
54. Smoliński Aleksander: *Bohaterem dnia jest aeroplan... Samoloty z białą-czerwoną szachownicą w walce z 1. Armią Konną w obronie Lwowa w sierpniu 1920 roku*; R. 7, 2021, nr 2 (10), s. 79–148.
55. Smoliński Aleksander: *Kariera huculskiego kapelusza w Wojsku Polskim. Część I, Historyczny rodowód męskiego nakrycia głowy na Huculszczyźnie*; R. 8, 2022, nr 1 (13), s. 73–132.
- Cz. II, *Dzieje kapeluszy 49. Huculskiego Pułku Strzelców z lat 1937–1939*; R. 9, 2023, nr 2 (18), s. 43–113.
56. Smoliński Aleksander: *Kresowiaczy – ministrowie spraw wojskowych z okresu II Rzeczypospolitej. Cz. 1*; R. 10, 2024, nr 4 (24), s. 51–106.
57. Świerzevska Olga: *„...krocząc wśród pocisków i ognia”. Lwów 1918–1919 w obrazkach Tadeusza Pobóg-Rossowskiego*; R. 4, 2018, nr 4, s. 93–161.
58. Załączny Jolanta, Jaźwiński Rafał: *Obchody „Imienin Marszałków Polski” w 1939 roku na przykładzie uroczystości w garnizonie brzeskim (analiza materiału źródłowego)*; R. 8, 2022, nr 2 (14), s. 65–88.

III.1. Zesłania

59. Kshanowska Yulita: *Przeciw systemowi zniewolenia i wynarodowienia. Polacy w Dniepropietrowsku i regionie dniepropietrowskim w walce o tożsamość w czasach ZSRS*; R. 6, 2020, nr 6 (7), z. 1, s. 179–198.
60. Madej-Janiszek Regina: *Czas próby dla polskich księży katolickich skazanych w latach 1920–1937 na wieloletni pobyt w łagrach sołowieckich*; R. 2, 2016, nr 2, s. 7–44.

IV. II wojna światowa

61. Franz Maciej: *Zapomniana wojna na Rusi Zakarpackiej (1939)*; R. 9, 2023, nr 4 (20), s. 9–51.

62. Gmitruk Janusz: *Ludowa droga do pojednania. Dokumenty Delegata Rządu RP na Wołyń Kazimierza Banacha*; R. 9, 2023, nr 1 (17), s. 71–119.
63. Olejko Andrzej: *Kresowe eskadry 1939. Z zielono-żółtym chrząszczem i św. Krzysztofem na kadłubach znad Narwi po rumuńskie pogranicze. Szkic historyczny szlaku bojowego 13. i 53. Eskadry Towarzyszącej-Łącznikowej podczas kampanii 1939 roku w świetle archiwaliów*; R. 9, 2023, nr 4 (20), s. 75–129.
64. Ostanek Adam Adrian: *Mord w Czarnym Lesie w 1941 roku – nowe fakty w sprawie zbrodni sprzed 80 lat*; R. 7, 2021, nr 3 (11), s. 107–116.

V. Kresy po 1944/1945

65. Markowski Damian Karol: *„Tarcza i miecz rewolucji”. NKWD/MWD i NKGB/MGB – organy bezpieczeństwa państwowego USRR w obwodzie lwowskim 1944–1946 (wybrane aspekty działalności)*. Część 1; R. 7, 2021, nr 2 (10), s. 213–234.
66. Olechowski Piotr: *Losy grupy andersowców po powrocie do ZSRR w świetle raportu KGB USRR z maja 1947 roku*; R. 6, 2020, nr 6 (7), s. 229–244.
67. Samborski Jewhen: *Przesiedlenia Polaków z Kresów Wschodnich do Polski (1944–1946). Wybrane aspekty*; R. 9, 2023, nr 3 (19), s. 47–74.

VI. Zagadnienia wyznaniowe

68. Buczek Marian: *Wznowienie hierarchii rzymskokatolickiej na Ukrainie w roku 1991 przez Jana Pawła II oraz mianowanie kolejnych biskupów*; R. 6, 2020, nr 6 (8), z. 2, s. 25–64.
69. Judycki Zbigniew: *Madonna Zwycięska z Kozielska*; R. 4, 2018, nr 4, s. 161–172.
70. Kotecki Andrzej: *Warszawskie Madonny Kresowe. Matka Boska Jazłowiecka. Jazłowiec – Szymany*; R. 6, 2020, nr 6 (8), z. 2, s. 139–157.
71. Kotecki Andrzej: *Warszawskie Madonny Kresowe. Matka Boska Niepokalana Królowa Różańca Świętego – Żółkiew – Warszawa-Służew*; R. 5, 2019, nr 5, z. 2, s. 111–125.
72. Kotecki Andrzej: *Warszawskie Madonny Kresowe. Matka Boska Białynicka – kościół pokarmelicki Narodzenia Najświętszej Marii Panny na Lesznie*; R. 6, 2020, nr 6 (7), z. 1, s. 199–214.
73. Skoczek Tadeusz: *Trudne dziedzictwo. Podróż Jana Pawła II na Ukrainę*; R. 9, 2023, nr 2 (18), s. 209–213.

VII. Biogramy.

VII.1. Biogramy zbiorowe

74. Judycki Zbigniew: *Lwowianie w świecie*; R. 2, 2016, nr 2, s. 233–267.
75. Judycki Zbigniew, Kurek Jarosław: *Nasz los przestrogą. W osiemdziesiątą rocznicę zbrodni na profesorach lwowskich*; R. 7, 2021, nr 4 (12), s. 141–166.
76. Kaszyński Stanisław: *Kaszyńscy na Huculszczyźnie*; R. 8, 2022, nr 3 (15), s. 209–226.
77. Mościcka Izabela: *Artyści z Cmentarza Bernardyńskiego w Wilnie*; R. 4, 2018, nr 4, s. 79–92.

VII. 2. Biografie A-Z

78. Michalewski Błażej: *Anna Iwanowna Abriksowa – matka Katarzyna Sieneńska*; R. 7, 2021, nr 2 (10), s. 51–78.
79. Kulawczuk Dawid, Skoczek Tadeusz: *Beniamin Anolik, „Pamięć przywołana. Wilno, Ponary, Klooga (fragmenty wspomnień)*; R. 7, 2021, nr 4 (12), s. 187–205.
80. Gmitruk Janusz: *Wołyńska misja Kazimierza Banacha*; R. 7, 2021, nr 3 (11), s. 27–52.
81. Michalec Beata: *Droga pojednania. Skwer gen. Marka Bezruczki na warszawskiej Woli*; R. 6, 2020, nr 6 (7), z. 2, s. 307–324.
82. Ratyński Mateusz: *Wacław Bitner (1893–1981). Chadek, prawnik, pisarz z Wilna*; R. 10, 2024, nr 4 (24), s. 107–126.
83. Dziedzic Stanisław: *„Vianney” na bezkresach imperium. Ksiądz Władysław Bukowiński*; R. 1, 2015, nr 1, s. 55–78.
84. Feliks Anna: *Lwowskie rzeźby Kazimierza Chodzińskiego. Pamięci artysty w 100-lecie śmierci*; R. 7, 2021, nr 4 (12), s. 83–114.
85. Paluch Janusz: *„Przeprowadzał swe owce ciemną doliną...”*. Ksiądz Jan Cieński – tajemny biskup; R. 5, 2019, nr 5, z. 2, s. 77–88.
86. Franz Maciej: *Ignacego Drexlera życie po życiu. Rys do losów wybitnego lwowskiego architekta*; R. 8, 2022, nr 2 (14), s. 129–127.
87. Melnikau Ihar: *Tak umierali Litwini. Tragedia szlacheckiej rodziny Druckich-Lubeckich z Nowego Pola pod Mińskiem*; R. 6, 2020, nr 6 (8), z. 2, s. 9–24.
88. Michalec Beata: *Z Kresów na Mazowsze. Paulina z Kawieckich Fechner – pianistka, kompozytorka, publicystka*; R. 6, 2020, nr 6 (7), z. 1, s. 109–178.

89. Ostanek Adam Adrian: *Drugoplanowi Ojcowie Niepodległej. Ludwik Władysław Giebułtowicz (1898–1972)*; R. 6, 2020, nr 6 (8), z. 2, s. 159–178.
90. Michliński Rafał: *Ryszard Gansiniec (1888–1939) i jego „Filomata” (1929–1939), czasopismo młodych humanistów*; R. 10, 2024, nr 3 (23), s. 67–88.
91. Banach Jacek: *Jan Gella (1892–1923) – zapomniany poeta i pisarz ze Lwowa*; R. 10, 2024, nr 4 (24), s. 127–148.
92. Marek Marta: „Lwowiakiem nie przestałem być...”, czyli o trenerskiej legendzie *Kazimierza Górskiego*; R. 7, 2021, nr 2 (10), s. 177–211.
93. Banasiak Piotr: *Spirytystyczne przypadki Mariana Grużewskiego*; R. 10, 2024, nr 1 (21), s. 59–79.
94. Judycki Maksymilian: *Dies diem docet. Z lwowianinem Franciszkiem Haberem rozmawia [...]*; R. 7, 2021, nr 1 (9), s. 203–210.
95. Żywek Łukasz: *Lwowianin w syrenim grodzie. Uroczystość odsłonięcia pomnika Jerzego Janickiego*; R. 5, 2019, nr 5, z. 2, s. 281–286.
96. Paluch Janusz M.: *Prawda nade wszystko. Tadeusz Isakowicz-Zaleski. Pro Memoria*; R. 10, 2024, nr 1 (21), s. 183–201.
97. Skoczek Tadeusz: *Stanisław Katerla. Nieznany dokumentalista Syberii*; R. 7, 2021, nr 4 (12), s. 207–217.
98. Szajdak Lech Wojciech: *Bolesław Kobrzyński, nauczyciel z Polesia, poeta autentysta, żołnierz 2. Korpusu Polskiego, uczestnik walk o Tobruk i Monte Cassino*; R. 10, 2024, nr 1 (21), s. 117–133.
99. Kaczorowski Andrzej W.: *Lwowska i wschodniogalicyska działalność Ignacego Kozińskiego (1882–1964)*; R. 8, 2022, nr 2 (14), s. 7–30.
100. Judycki Zbigniew: *Ambasador Andrzej Krzeczunowicz (1930–2020)*; R. 7, 2021, nr 1 (9), s. 221–223.
101. Marek Marta: „Gdzie Kucharów sześć...”, czyli saga najbardziej usportowanego polskiego rodu; R. 5, 2019, nr 5, z. 2, s. 53–76.
102. Michalec Beata: *Retrospekcja wileńska – prof. Stanisław Lorentz*; R. 5, 2019, nr 5, z. 2, s. 89–110.
103. Krawczenko Świtłana: *Józef Łobodowski i jego widzenie stosunków polsko-ukraińskich*; R. 2, 2016, nr 2, s. 87–100.
104. Hawryłyszyn Petro: *Nestor Machno na ziemi stanisławowskiej*; R. 7, 2021, nr 1 (9), s. 9–26.
105. Olechowski Piotr: *Życie profesora Juliana Makarewicza w powojennym Lwowie (1945–1955)*; R. 6, 2020, nr 6 (8), z. 2, s. 179–216.

106. Kłak-Ambrożkiewicz Marta: *Lwowskie i nie tylko peregrynacje Jana Matejki*; R. 8, 2022, nr 4 (16), s. 49–64.
107. Bąkała Krzysztof: *Piotr Matusak 7 września 1961–7 czerwca 2020*; R. 6, 2020, nr 6 (8), z. 2, s. 373–375.
108. Kaczyńska Danuta: Ks. dr *Henryk Mosing* we wspomnieniach Kazimierza Bartoszewskiego; R. 8, 2022, nr 1 (13), s. 211–224.
109. Samborski Tadeusz: *Profesor Stanisław Sławomir Nicieja obrońcą dobrego imienia i honoru Kresowian*; R. 9, 2023, nr 3 (19), s. 265–277.
110. Michalewski Błażej: *Księdza Donata Nowickiego pobyt na Sołowkach*; R. 7, 2020, nr 2, s. 263–306.
111. Banach Jacek: *Jadwiga Ogibowska. Orle Lwowskie. Harcerka*; R. 10, 2024, nr 2 (22), s. 97–103.
112. Buława Adam: *Hrabia Narcyz Olizar podczas powstania listopadowego (1830–1831). Z insurekcji wołyńskiej do rewolucyjnego parlamentu*; R. 7, 2021, nr 4 (12), s. 9–27.
113. **Osuchowski Stefan Filemon**: *Tam polskie próchnieją kości... Wspomnienia z Syberii Stefana Filemona Osuchowskiego, zesłańca politycznego*; cz. 1; R. 10, 2024, nr 3 (23), s. 166–222; cz. 2, R. 10, 2024, nr 4 (24), s. 161–214.
114. Tucholska-Zaluska Hanna: *Stefan Filemon Osuchowski (1873–1957)*; R. 10, 2024, nr 3 (23), s. 163–165.
115. Franz Maciej: *Obraz Symona Petlury w świetle źródeł policyjnych województwa stanisławowskiego*; R. 6, 2020, nr 6 (8), z. 2, s. 325–341.
116. Opyrchal Leszek, Nagybida Rusłan, Bilienkowa Swietłana: *Wspomnienie profesor Olgi Płamienieckiej*; R. 8, 2022, nr 1 (13), s. 235–238.
117. Szajdak Lech Wojciech: *Bazyli Podmajstrowicz – poeta, prozaik, lekarz, redaktor czasopisma*; R. 10, 2024, nr 4 (24), s. 27–50.
118. Judycki Zbigniew: *Lwowianin w kraju Helwetów [Pręgowski Zdzisław]*; R. 6, 2019, nr 5, z. 2, s. 275–279.
119. Mościcka Izabela: *Cykl trocki Michała Rouby*; R. 7, 2021, nr 3 (11), s. 75–86.
120. Mościcka Izabela: *Michał i Kazimiera Roubowie – wileńska biografia artystów*; R. 7, 2021, nr 4 (12), s. 115–140.
121. Mościcka Izabela: *Nurt Nowej Rzeczowości w twórczości Michała Rouby*; R. 6, 2020, nr 6 (8), z. 2, s. 115–137.
122. Żywek Łukasz: *Zofii Sadowskiej spotkanie z Wołyniem*; R. 6, 2020, nr 6 (8), z. 2, s. 343–357.

123. Judycki Zbigniew: *Kresowianin w rzymskiej purpurze. Kalendarium życia kardynała Władysława Rubina*; R. 3, 2017, nr 3, s. 181–194.
124. Załączny Jolanta: *Wątki kresowe w biografii i twórczości Macieja Sarbiewskiego*; R. 4, 2018, nr 4, s. 55–78.
125. Dziedzic Stanisław: *Między funkcjonalizmem a „nadwiślańską” estetyką. Jan Sas-Zubrzycki*; R. 3, 2017, nr 3, s. 87–117.
126. Czaban Mykoła: *Hrabia Karol Sagajłło – pionier medycyny lokalnej*; R. 9, 2023, nr 2 (18), s. 133–152.
127. Sękowska-Pięchowa Michalina: *W pamięci dziecka i dorosłego – refleksje na marginesie lektury Sławomira Nicieji „Kresowa Atlantyda”*; R. 5, 2019, nr 5, z. 1, s. 141–151.
128. Skoczek Tadeusz: *Kresowianin [Henryk Siemiradzki]*; R. 5, 2019, nr 5, z. 1, s. 153–162.
129. Bąkała Krzysztof: *Mecenat artystyczny Stanisława Skarbka z Gury*; R. 10, 2024, nr 2 (24), s. 119–140.
130. Olechowski Piotr: *Pamięci profesora Ihora Skoczylasa (1967–2020)*; R. 7, 2021, nr 1 (9), s. 225–228.
131. Ratyński Mateusz: *Stefan Smólski (1879–1938). Prawnik, chadek, minister z Podola*; R. 10, 2024, nr 2 (24), s. 29–46.
132. Milewska-Młynik Anna: *Nowele syberyjskie – klucz do poznania Aleksandra Sochaczewskiego*; R. 8, 2022, nr 3 (15), s. 159–165.
133. Kardas Mariusz: *Stefan Franciszek Sokół – człowiek kresów. Wicewojewoda stanisławowski i komisarz Rządu w Gdyni na służbie Rzeczypospolitej*; R. 1, 2015, nr 1, s. 101–130.
134. Stragierowicz Beata: *Jan Styka we Lwowie*; R. 7, 2021, nr 4 (9), s. 69–82.
135. Szajdak Lech W.: *Stefan Szajdak, nauczyciel z Wołynia, żołnierz 2. Korpusu Polskiego, uczestnik walk pod Monte Cassino, Bolonią i Ankoną, poeta autentysta, współzałożyciel grupy „Wołyń”*; R. 10, 2024, nr 2 (22), s. 9–27.
136. Kaczorowski Andrzej W.: *„Lwowiak” na celowniku Służby Bezpieczeństwa (w 100. rocznicę urodzin Witolda Szolgini)*; R. 8, 2022, nr (16), s. 81–98.
137. Stawiarska Teresa: *Julian Wojciech Tarczyński (1856–1879) inżynier mechanik floty rosyjskiej. Listy z Kronsztadu*; R. 8, 2022, nr 3 (15), s. 83–78.
138. Michliński Rafał: *Artykuły Karola Taubego na łamach „Morza. Organu Ligi Morskiej i Kolonialnej”*; R. 9, 2023, nr 3 (19), s. 159–185.

139. Stefański Krzysztof: *Pamiętnik Adelajdy Wiwulskiej. Świadek kresowego życia w drugiej połowie XIX wieku*; R. 10, 2024, nr 4 (24), s. 215–219.
140. Załączny Jolanta: *Smakowanie Lwowa. Ludwik i Władysław Zalewscy oraz ich cukiernia*; R. 2, 2016, nr 2, s. 103–130.
141. Franz Maciej: *Nieznany rękopis Kazimierza Tyszkowskiego z 1916 roku (Przyczynki do monografii o Hetmanie Żółkiewskim)*; R. 8, 2022, nr 1 (13), s. 179–210.

VIII. Upamiętnienia

142. Bąkała Krzysztof: *Gala wręczenia pierwszej w historii IPN Nagrody Semper Fidelis*; R. 5, 2019, nr 2, s. 287–288.
143. Bąkała Krzysztof: *Religijne dziedzictwo Kresów*; R. 6, 2020, nr 6 (8), z. 2, s. 5–8.
144. Czorneńki Roman, Orzeł Leon: *O opiece nad mogiłami żołnierzy II Brygady Legionów w okręgu iwanofrankowskim, jako wyrazie pamięci historycznej narodów polskiego i ukraińskiego, sięgającej I wojny światowej*; R. 5, 2015, nr 5, z. 2, s. 7–35.
145. Ostanek Adam A.: *Lwów jako symbol wygnania Polaków z Kresów Wschodnich w literaturze wspomnieniowej okresu PRL i początków III Rzeczypospolitej*; R. 3, 2017, nr 3, s. 59–86.
146. Semków Piotr: *„Non omnis moriar”. Kresowe nekropolie strażnikami pamięci o polskości*; R. 3, 2017, nr 3, s. 37–58.
147. Skoczek Tadeusz: *Kresy w programie Muzeum Niepodległości*; R. 6, 2020, nr 6 (7), z. 1, s. 5–8.
148. Wieloch Maria: *Sprawozdanie z uroczystości ponarskich na Wileńszczyźnie w dniach 23–26 września 2016*; R. 2, 2016, nr 2, s. 187–200.
149. Wiórkiewicz Helena: *II Muzealne Spotkania z Kresami. Z prac nad organizacją konferencji i przygotowaniem publikacji*; R. 3, 2017, nr 3, s. 145–157.

IX. Organizacje społeczne Kresowian

150. Paniszewa Anna: *Historia powstania II Brzeskiej Drużyny Harcerskiej im. Ryszarda Snarskiego. Część I, lata 2009–2016*; R. 5, 2019, nr 5, z. 2, s. 257–264.
151. Pełczyński Grzegorz: *„Zesłaniec” – kwartalnik Związku Sybiraków. Charakterystyka czasopisma*; R. 5, 2019, nr 5, z. 1, s. 97–110.
152. Wieloch Maria: *Dwudziestopięciolecie Stowarzyszenia Rodzina Ponarska*; R. 5, 2019, nr 5, z. 2, s. 223–256.

X. Recenzje

153. Sokołowski Bartłomiej: *Współpraca Solidarności ze Wschodem* [Autonomiczny Wydział Wschodni Solidarności Walczącej]; R. 10, 2024, nr 2 (22), s. 145–150.
154. Ostanek Adam Adrian: „Trzeba walczyć ze złem”, czyli o publikacji dotyczącej dziejów konspiracji na Ziemi Łańcuckiej w latach wojny światowej [Andrzej Borcz: *Łańcucki SZP-ZWZ-AK w latach 1939–1945*]; R. 8, 2022, nr 4 (16), s. 175–182.
155. Przybysz Bartłomiej: *Przypomnienie Zofii Dąbskiej z Woyniłłowiczów i jej „Dziennika”* [Zofia z Woyniłłowiczów Dąbska, *Dziennik 1912–1927*]; R. 10, 2024, nr 3 (23), s. 223–226.
156. Przybysz Bartłomiej: *Przypomnienie pokoju ryskiego Jana Dębskiego* [Pokój ryski. Wspomnienia, pertraktacje, tajne układy z Joffem, listy]; R. 10, 2024, nr 2 (24), s. 141–144.
157. Załączny Jolanta: *O Kresach i kolekcjach kresowych w muzeach* [Dziedzictwo i pamięć Kresów Wschodnich Rzeczypospolitej. II Muzealne Spotkania z Kresami, pod red. Tadeusza Skoczka]; R. 3, 2017, nr 3, s. 159–168.
158. Sokołowski Bartłomiej: *Działalność duszpasterska na Wschodzie ks. prof. Romana Dzwonkowskiego SAC* [Ks. Roman Dzwonkowski SAC: *Spotkania na Wschodzie. Białoruś – Litwa – Łotwa – Ukraina. Z ks. Romanem Dzwonkowskim SAC rozmawia s. Renata Zielińska OP*]; R. 9, 2023, nr 3 (19), s. 215–222.
159. Paluch Janusz M.: *Lwowska katedra* [Ryszard Frączek, Bruno Neumann OH, *Bazylika Metropolitalna obrządku łacińskiego we Lwowie. Dzieje – Architektura – Wspólnota*]; R. 9, 2023, nr 4 (20), s. 229–235.
160. Sieląg Patrycja: *Bruno Gruszka. Sylwetka ludowego polityka z Małopolski Wschodniej* [Janusz Gmitruk: *Bruno Stanisław Gruszka (1881–1941). Zarys życia i działalności*]; R. 10, 2024, nr 4 (24), s. 245–247.
161. Markowski Damian Karol: *Finis Poloniae w Galicji Wschodniej* [Grzegorz Hryciuk: *Przesiedleńcy. Wielka epopeja Polaków 1944–1946*]; R. 10, 2024, nr 3 (23), s. 227–235.
162. Benken Przemysław: *Ważny epizod ze Szlaku Nadziei żołnierzy gen. Andersa. Monografia Armii Polskiej na Wschodzie* [Bartosz Janczak, *Organizacja i wyszkolenie Armii Polskiej na Wschodzie w latach 1942–1944*]; R. 10, 2024, nr 1 (21), s. 173–182.
163. Ostanek Adam A.: *Gdy papier okazuje się trwalszy niż marmur i spiż, czyli rzecz o lwowskich tablicach pamiątkowych z lat 1920–1939*

- [Wojciech Janota, *Lwowskie tablice pamiątkowe 1920–1939 i Krzyże Obrony Lwowa*]; R. 9, 2023, nr 4 (20), s. 219–228.
164. Sokołowski Bartłomiej: *Wychowanie i edukacja Sióstr Niepokalanek [Jazłowiec. Reprint]*; R. 9, 2023, nr 1 (17), s. 249–256.
165. Gaj Jacek Jarosław: *Bezmiar grozy [Krzysztof Kołtun, Bestialstwo UPA pod Lubomierzem na Wołyniu]*; R. 2, 2016, nr 2, s. 225–228.
166. Ostanek Adam A.: *Z Wilna nad Wilią do „Wilna nad Wisłą”, czyli słów kilka o nowej publikacji dotyczącej wysiedleń Polaków z Wilna i Wileńszczyzny do Torunia [Jarosław Krasnodębski: Z Wilna nad Wilią do „Wilna nad Wisłą”. Ekspatriacja i osiedlenie się mieszkańców Wilna i Wileńszczyzny w Toruniu (1944–1948)]*; R. 7, 2021, nr 1 (9), s. 195–202.
167. Załączny Jolanta, Trela-Mazur Elżbieta: *Dla tych, co byli, dla tych, co będą... Dwugłos w sprawie jednej książki [Maria Bożena Kuczyńska, Dzieciństwo Żenuś]*; R. 4, 2018, nr 4, s. 189–195.
168. Ostanek Adam A.: *Antologia strachu według Damiana Markowskiego, czyli rzecz o nowej publikacji dotyczącej historii Lwowa i obwodu lwowskiego w latach 1944–1953 [Damian Karol Markowski, Antologia strachu. Sowietyzacja obwodu lwowskiego 1944–1953. Studium zmian polityczno-gospodarczych]*; R. 5, 2019, nr 5, z. 2, s. 185–195.
169. Paluch Janusz M.: *Wot romantyczna!... [Agnieszka Martinka, Połowinka. Rowerem na Ural do miejsca zesłania Ojca. Wspomnienia Ojca, wspomnienia córki]*; R. 2, 2016, nr 2, s. 221–224.
170. Bąkała Krzysztof: *Za to, że byli Polakami [Martirolog Poljakow Kubani. Repressirowaniye w hodie „polskiej operacji” NKWD 1937–1938 gg]*; R. 2, 2016, nr 2, s. 229–232.
171. Michliński Rafał: *Amerykańscy lotnicy w wojnie polsko-bolszewickiej [Malcolm Murray Keneth, Skrzydła nad Polską. 7 Eskadra Myśliwska im. Tadeusza Kościuszki]*; R. 8, 2022, nr 1 (13), s. 225–233.
172. Drozdowski Marian Marek: *Kresowe twierdze Rzeczypospolitej. Historia i współczesność w badaniach prof. Stanisława Niciei [Stanisław Sławomir Nicieja: Kresowa Atlantyda. Historia i mitologia miast kresowych. Twierdze Rzeczypospolitej, t. 17]*; R. 8, 2022, nr 3 (15), s. 199–208.
173. Franz Maciej: *Historia miasta, którego już nie ma [Obertyn. Opowieści o życiu miasteczka]*; R. 6, 2020, nr 5, z. 1, s. 245–252.
174. Markowski Damian Karol: *Kresowej niepodległości karta mniej znana [Andrzej Olejko, Bogusław Siwiec: Niepodległość nad Strwiążem]*; R. 8, 2022, nr 2 (14), s. 175–118.

175. Roguski Rafał: *Miejsce okręgu Korpusu VI w dziejach wojskowych II Rzeczypospolitej* [Adam Ostanek: *VI Lwowski Okręg Korpusu w dziejach wojskowości polskiej w latach 1921–1939*]; R. 2, 2016, nr 2, s. 201–220.
176. Michliński Rafał: *Refleksje o upamiętnieniu i dokumentacji polskich nekropolii na wschodzie – wokół pracy Barbary Patlewicz i Ryszarda Tomczyka, „Od świtu do zmierzchu. Cmentarz metropolii lwowskiej”*; R. 8, 2022, nr 2 (14), s. 169–174.
177. Michliński Rafał: *Imponderabilia. Refleksje o pracy „Polacy na Wschodzie. Historie mówione”*; R. 10, 2024, nr 4 (24), s. 249–252.
178. Żabierek Agata: *Wołyń ’43. Walka o pamięć – walka o Polskę* [„Res Cresoviana”]; R. 5, 2019, nr 5, z. 2, s. 171–175.
179. Cichoracki Piotr: *Dzieje wołyńskiej policji okresu międzywojennego* [Oleh Rezyhrayev: *Policja Państwowa w województwie wołyńskim w okresie międzywojennym*]; R. 6, 2020, nr 6 (8), z. 2, s. 367–371.
180. Ostanek Adam A.: *Ocaleni od zapomnienia dzięki Tatianie Samsoniuk, czyli rzecz o nowej publikacji dotyczącej żołnierzy Wojska Polskiego przetrzymywanych w jenieckich obozach pracy w latach 1939–1941* [Tatiana Samsoniuk, *Jeńcy września 1939*]; R. 6, 2020, nr 97, z. 1, s. 253–262.
181. Michliński Rafał: *Wyprawy kijowskiej szkic zbiorowy – rzecz o albumie Ośrodka KARTA w 100-lecie wyprawy* [Wojna o wolność 1920, t. 1, *Wyprawa kijowska*, Wybór i oprac. Agnieszka Knytl]; R. 6, 2020, nr 6 (8), z. 2, s. 359–366.
182. Smoliński Aleksander: *Łyżka dziegciu do przysłowiowej beczki miodu. Uwagi na temat albumu fotograficznego poświęconego działaniom zbrojnym pomiędzy Rzeczypospolitą Polską a sowiecką Rosją wiosną i wczesnym latem 1920 roku. Artykuł recenzyjny* [Wojna o wolność 1920, t. 1. *Wyprawa kijowska*]; R. 7, 2021, nr 1 (9), s. 183–193.
183. Białokur Marek: *Ocalić od zapomnienia* [Jolanta Załączny: *Kresowe mikrobiografie*]; R. 10, 2024, nr 4 (24), s. 253–274.
184. Bakała Krzysztof: *Polska diaspora w Kijowie* [Stanisław Zieliński: *Liga Narodowa na Rusi 1890–1920. Fragment historii pracy polskiej na Kresach południowo-wschodnich*]; R. 3, 2017, nr 3, s. 169–175.
185. Załączny Jolanta: *Wszystko co z Wilnem związane w zbiorach Muzeum Niepodległości* [Łukasz Żywek, *Vilniana w zbiorach Muzeum Niepodległości w Warszawie*]; R. 3, 2017, nr 3, s. 177–180.

XI. Zagadnienia bibliologiczne

186. Kotecki Andrzej: *Publikacje kresowe Muzeum Niepodległości w Warszawie. Przegląd wydawnictw (1994–2017)*; R. 3, 2017, nr 3, s. 195–224.
187. Olechowski Piotr: „Piszą o Polakach na Ukrainie”. *Przegląd współczesnych ukraińskich rozpraw naukowych dotyczących ludności polskiej*; R. 7, 2021, nr 1 (9), s. 145–161.
188. Olechowski Piotr: *Przegląd współczesnych ukraińskich rozpraw naukowych dotyczących dziejów Kościoła rzymskokatolickiego na Wschodzie*; R. 8, 2022, nr 2 (14), s. 47–63.
189. Olechowski Piotr: *Przegląd współczesnych ukraińskich rozpraw naukowych dotyczących kwestii religijnych na obszarze Wołynia w XX wieku*; R. 10, 2024, nr 4 (24), s. 149–160.
190. Olechowski Piotr: *Przegląd współczesnych ukraińskich rozpraw naukowych dotyczących najnowszych relacji polsko-ukraińskich*; R. 10, 2024, nr 2 (22), s. 105–117.
191. Olechowski Piotr: *Przegląd współczesnych ukraińskich rozpraw naukowych dotyczących przebiegu II wojny światowej na dawnych ziemiach Rzeczypospolitej*; R. 10, 2024, nr 1 (21), s. 103–116.
192. Olechowski Piotr: *Przegląd współczesnych ukraińskich rozpraw naukowych dotyczących roli ludności ukraińskiej w historii Polski*; R. 9, 2023, nr 4 (20), s. 43–73.
193. Olechowski Piotr: *Przegląd współczesnych ukraińskich rozpraw naukowych dotyczących sowietyzacji dawnych województw południowo-wschodnich II Rzeczypospolitej*; R. 10, 2024, nr 3 (23), s. 89–103.
194. Olechowski Piotr: *Przegląd współczesnych ukraińskich rozpraw naukowych dotyczących Wołynia w latach II wojny światowej*; R. 7, 2021, nr 2 (10), s. 235–253, nr 3 (11), s. 87–105.
195. Olechowski Piotr: *Przegląd współczesnych ukraińskich rozpraw naukowych poświęconych historii II Rzeczypospolitej*; R. 8, 2022, nr 3 (15), s. 67–82.
196. Olechowski Piotr: *Przegląd współczesnych ukraińskich rozpraw naukowych poświęconych kwestiom prawnym w historii Polski*; R. 9, 2023, nr 3 (19), s. 187–204.
197. Olechowski Piotr: *Przegląd współczesnych ukraińskich rozpraw naukowych poświęconych kwestiom religijnym na ziemiach dawnej Rzeczypospolitej*; R. 9, 2023, nr 1 (17), s. 53–69.
198. Olechowski Piotr: *Przegląd współczesnych ukraińskich rozpraw naukowych poświęconych ludności żydowskiej na ziemiach wschod-*

- nich dawnej Rzeczypospolitej. Część pierwsza, R. 7, 2021, nr 4 (12), s. 167–186; Część druga; R. 8, 2022, nr 1 (13), s. 161–177.
199. Olechowski Piotr: *Przegląd współczesnych ukraińskich rozpraw naukowych poświęconych najnowszym dziejom Polski*; R. 9, 2023, nr 2 (18), s. 115–132.
200. Olechowski Piotr: *Przegląd współczesnych ukraińskich rozpraw naukowych poświęconych prasie, wydawnictwom i bibliotekom w Galicji Wschodniej*; R. 8, 2022, nr 4 (16), s. 99–112
201. Skoczek Tadeusz: *Kresy. Katerla. Czechowicz*; R. 7, 2021, nr 4 (12), s. 5–7.
202. Skoczek Tadeusz: „Kwartalnik Kresowy”. *Stare pismo w nowej odsłonie*; R. 7, 2021, nr 1 (9), s. 5–8.
203. Smoliński Aleksander: *Przegląd najważniejszej polskiej oraz ukraińskiej i rosyjskojęzycznej literatury dotyczącej Kamieńca Podolskiego. Przyczynek do przeglądu i oceny dorobku polskiej historiografii na temat dawnych koronnych Kresów Południowo-Wschodnich*; R. 9, 2023, nr 3 (19), s. 75–158.

XII. Zabytki. Muzealnictwo. Zbiory. Kolekcje. Wystawy

204. Bąkała Krzysztof: *Kresy i kresowość*; R. 5, 2019, nr 5, z. 1, s. 5–6.
205. Bąkała Krzysztof: *Muzeum Niepodległości platformą wymiany informacji dotyczących muzealnych zbiorów o tematyce kresowej*; R. 8, 2022, nr 4 (16), s. 191–194.
206. Bąkała Krzysztof: „Słownik gwary lwowskiej” Kazimierza Roberta Shleyena ze zbiorów Muzeum Niepodległości; R. 4, 2018, nr 4, s. 173–187.
207. Bąkała Krzysztof: *Wystawa „Kresy i bezkresy” w zbiorach Muzeum Niepodległości*; R. 8, 2022, nr 2 (14), s. 179–191.
208. Bąkała Krzysztof, Mościcka Izabela: *Marian Kratochwil – przypominamy*; R. 8, 2022, nr 4 (16), s. 195–202.
209. Błoch Joanna: *Lwów – Wrocław. Wystawa stała Muzeum Książąt Lubomirskich*; R. 8, 2022, nr 4 (16), s. 31–47.
210. Czyż Piotr P.: *Łohojśka kolekcja matryc graficznych Konstantego Tyszkiewicza w zbiorach Muzeum Narodowego w Warszawie. Źródło badań nad grafiką i kolekcjonerstwem*; R. 9, 2023, nr 4 (20), s. 131–178.
211. Dziedzic Stanisław: *Józef Teodorowicz: „Katedrę tę dźwigałem”. Ormiański i polski świat starodawnej lwowskiej świątyni*; R. 5, 2019, nr 5, z. 1, s. 55–96.

212. Gubal Bogdan, Babij Nadja: *Drzwi i bramy Stanisławowa z XIX i początku XX wieku. Stan zachowania i proces restaurowania zabytków na początku XXI wieku*; R. 4, 2018, nr 4, s. 7–44.
213. Krześniak Leszek Marek: *Piętnaście lat działalności Muzeum w Mereczowszczyźnie* [dworek T. Kościuszki]; R. 5, 2019, nr 5, z. 2, s. 265–274.
214. -: List gratulacyjny Towarzystwa Miłośników Lwowa i Kresów Południowo-Wschodnich O/ Stołeczny dla Muzeum Niepodległości za opiekę nad Kolekcją Leopoldis; R. 10, 2024, nr 1 (21), s. 134.
215. Skotniczna Ewa, Korczyński Adam: *Stanisław Filibert Fleury i jego fotografie Wileńszczyzny w zbiorze Karola Lanckorońskiego*; R. 8, 2022, nr 4 (16), s. 65–80.
216. Szajdak Lech Wojciech: *Rumuńskie Cluj-Napoca gościło wystawę Grupy Poetyckiej „Wołyń”*; R. 8, 2022, nr 4 (16), s. 183–190.
217. Szulska Inesa: *Polonika znad Niemna i Wilii w zbiorach Pałacyku Henryka Sienkiewicza w Oblęgorku*; R. 8, 2022, nr 4 (16), s. 7–30.
218. Ziemska Małgorzata: *Skarby wołyńskiej kolekcji (o kartach pocztowych ze zbiorów Tadeusza Marcinkowskiego), cz. 1, Pod zaborami*; R. 9, 2023, nr 2 (18), s. 183–208.
219. Ziemska Małgorzata: *Skarby wołyńskiej kolekcji (o kartach pocztowych ze zbiorów Tadeusza Marcinkowskiego), cz. 2, Okres I wojny światowej*; R. 9, 2023, nr 1 (17), s. 121–174.
220. Ziemska Małgorzata: *Skarby wołyńskiej kolekcji (o kartach pocztowych ze zbiorów Tadeusza Marcinkowskiego), cz. 3, Okres dwudziestolecia międzywojennego*; R. 9, 2023, nr 3 (19), s. 205–264.
221. Żywek Łukasz: *Vilniana w zbiorach Muzeum Niepodległości*; R. 1, 2015, nr 1, s. 183–192.

XIII. Konferencje

222. Bąkała Krzysztof: *Konferencja naukowa „Kresy – wczoraj, dzisiaj, jutro”*; R. 1, 2015, nr 1, s. 193–195.

XIV. Varia

223. Bąkała Krzysztof: *Dziedzictwo i pamięć Kresów Wschodnich Rzeczypospolitej*; R. 8, 2022, nr 4 (16), s. 5–6.
224. Bąkała Krzysztof: *Sochaczewski mniej znany*; R. 8, 2022, nr 3 (15), s. 5–6.
225. Czechowicz Józef: [Wiersze]; R. 7, 2021, nr 4 (12), s. 8, 28, 218.

226. Haber Franciszek: *Kilka wierszy kresowych* [...]; R. 7, 2021, nr 1 (9), s. 210–220.
227. Judycki Maksymilian: *Moje serce zostało we Lwowie, czyli polskie perły lwowskiej architektury w rysunkach Tadeusza Kurka*; R. 8, 2022, nr 2 (14), s. 31–45.
228. Judycki Maksymilian: „*Oj ni ma jak Lwów*”. Z Franciszkiem Haberem rozmawia [...]; R. 7, 2021, nr 3 (11), s. 133–141.
229. Kowalski Jerzy S.: *Trzy odłony V Międzynarodowej Nagrody im. J. Łobodowskiego*; R. 5, 2019, nr 5, z. 1, s. 163–170.
230. Skoczek Tadeusz: *Bogactwo kultury ruskiej. Dziedzictwo polskich Kresów*; R. 4, 2018, nr 4, s. 5–6.
231. Skoczek Tadeusz: *Nadal istniejemy. Kilka słów wstępu*; R. 8, 2022, nr 1 (13), s. 5–6.
232. Skoczek Tadeusz: *Wszystko co nasze, Polsce oddamy*; R. 8, 2022, nr 2 (14), s. 5–6.
233. Skoczek Tadeusz: *Zamiast wstępu*; R. 1, 2015, nr 1, s. 5–6.
234. Sochaczewski Aleksander: *Na Syberii (nowele politycznego zesłańca)*; R. 8, 2022, nr 3 (15), s. 167–197; nr 4 (16), s. 149–174; R. 9, 2023, nr 1 (17), s. 207–248.

XV. Indeksy

XV.1. Wizerunki postaci A–Z

- Antoszek Władysław – *ks. kapelan* – R. 5, 2019, nr 5, z. 1, s. 41.
- Aszkiełowicz Józef – *ksiądz* – R. 2, 2016, nr 2, s. 193.
- Atamek Józef – *piłkarz reprezentacji Polski* – R. 5, 2019, nr 5, z. 2, s. 58.
- Bahr Władysław – *piłkarz „Pogoni” Lwów* – R. 5, 2019, nr 5, z. 2, s. 57.
- Bajan Jerzy – *pilot* – R. 2, 2016, nr 2, s. 236.
- Balzac Honoriusz – *pisarz francuski* – R. 6, 2020, nr 6 (8), z. 2, s. 105.
- Bartel Kazimierz – R. 7, 2021, nr 4 (12), s. 143.
- Batsch Mieczysław – *piłkarz reprezentacji Polski* – R. 5, 2019, nr 5, z. 2, s. 58.
- Bąkała Krzysztof – R. 8, 2022, nr 4 (16), s. 193, 200–202.
- Bedlewicz Stanisław – *sportowiec „Pogoni” Lwów* – R. 5, 2019, nr 5, z. 2, s. 67.
- Bitner Wacław – R. 10, 2024, nr 4 (24), s. 124.
- Bodek Juliusz – *piłkarz „Pogoni” Lwów* – R. 5, 2019, nr 5, z. 2, s. 56.
- Bromski Jacek – *prezes Stowarzyszenia Filmowców Polskich* – R. 5, 2019, nr 5, z. 2, s. 282, 283.

- Chodziński Kazimierz – R. 7, 2021, nr 4 (12), s. 107.
- Chruściński Zygmunt – *piłkarz reprezentacji Polski* – R. 5, 2019, nr 5, z. 2, s. 58.
- Cieszyński Antoni – R. 7, 2021, nr 4 (12), s. 144.
- Cybulski Kazimierz – R. 5, 2019, nr 5, z. 2, s. 55.
- Cygnarowski Stanisław – *konsul generalny RP w Wilnie* – R. 2, 2016, nr 2, s. 196.
- Cyl Wawrzyniec – *piłkarz reprezentacji Polski* – R. 5, 2019, nr 5, z. 2, s. 58.
- Czechowicz-Janicka Krystyna – *żona Jerzego Janickiego* – R. 5, 2019, nr 5, z. 2, s. 282, 283.
- Czubiński Jarosław – *Ambasador RP na Litwie* – R. 2, 2016, nr 2, s. 192.
- Czuma Walerian – *d-ca 5. DP* – R. 5, 2019, nr 5, z. 1, s. 41.
- Deyna Kazimierz – *piłkarz reprezentacji Polski* – R. 7, 2021, nr 2 (10), s. 198, 199.
- Dobrowolski Andrzej – *kompozytor* – R. 2, 2016, nr 2, s. 241.
- Dobrowolski Tadeusz – *sportowiec „Pogoni” Lwów* – R. 5, 2019, nr 5, z. 2, s. 67.
- Dobrzaniecki Władysław – R. 7, 2021, nr 4 (12), s. 146.
- Dołycki Adam – *dyrygent* – R. 2, 2016, nr 2, s. 242.
- Doroszewska Urszula – *Ambasador RP na Litwie* – R. 5, 2019, nr 5, z. 2, s. 247.
- Dowiat Barbara – R. 8, 2022, nr 2 (14), s. 28.
- Drexler Ignacy – R. 8, 2022, nr 2 (14), s. 130, 133.
- Duch Bronisław – R. 10, 2024, nr 1 (21), s. 126.
- Dudryk Maksymilian – *piłkarz „Pogoni” Lwów* – R. 5, 2019, nr 5, z. 2, s. 57.
- Dżułyński Orest – *piłkarz „Pogoni” Lwów* – R. 5, 2019, nr 5, z. 2, s. 57.
- Fabian Bronisław – R. 5, 2019, nr 5, z. 2, s. 55.
- Frankowski Stefan – *kmdr dypl. (=ptk. dypl.), oficer MW RP* – R. 1, 2015, nr 1, s. 117.
- Gałęcka Stanisława z d. Kozielska – R. 8, 2022, nr 2 (14), s. 26.
- Garczyński – *sportowiec* – R. 5, 2019, nr 5, z. 2, s. 55.
- Garlicki Janusz – *lekarz piłkarskiej reprezentacji Polski* – R. 7, 2021, nr 2 (10), s. 200.

Giebułtowicz Ludwik – *działacz niepodległościowy* – R. 6, 2020, nr 6 (8), s. 158, 164, 169, 174.

Gieras Witold – *piłkarz reprezentacji Polski* – R. 5, 2019, nr 5, z. 2, s. 5.

Gieysztor Jakub – R. 8, 2022, nr 3 (15), s. 66.

Glaas Walerian – *piłkarz „Pogoni” Lwów* – R. 5, 2019, nr 5, z. 2, s. 57.

Gorlitz Emil – *piłkarz reprezentacji Polski* – R. 5, 2019, nr 5, z. 2, s. 58.

Górski Kazimierz – *trener piłkarskiej reprezentacji Polski* – R. 7, 2021, nr 2 (10), s. 199, 205, 207, 209.

Gruszka Stanisław – R. 10, 2024, nr 4 (24), s. 244.

Haber Franciszek – R. 7, 2021, nr 1 (9), s. 204, 207, 209.

Hamerski Edward Wiktor – R. 7, 2012, nr 4 (12), s. 147.

Hanke Karol – *piłkarz reprezentacji Polski* – R. 5, 2019, nr 5, z. 2, s. 58.

Harasymowicz Jan – *piłkarz „Pogoni” Lwów* – R. 5, 2019, nr 5, z. 2, s. 57.

Hardt Edmund – *sportowiec „Pogoni” Lwów* – R. 5, 2019, nr 5, z. 2, s. 67.

Hardt Stanisław (Longinus) – *piłkarz „Pogoni” Lwów* – R. 5, 2019, nr 5, z. 2, s. 56.

Hibul Rudolf – *piłkarz „Pogoni” Lwów* – R. 5, 2019, nr 5, z. 2, s. 57.

Hilarowicz Henryk – R. 7, 2021, nr 4 (12), s. 147.

Horodyski Roman – *piłkarz „Pogoni” Lwów* – R. 5, 2019, nr 5, z. 2, s. 57.

Hübel Rudolf – *sportowiec „Pogoni” Lwów* – R. 5, 2019, nr 5, z. 2, s. 67.

Isakowicz-Zaleski Tadeusz – R. 10, 2024, nr 1 (21), s. 191, 197.

Jakubowski Marcei – *sportowiec „Pogoni” Lwów* – R. 5, 2019, nr 5, z. 2, s. 67.

św. Jan Nepomucen – R. 9, 2023, nr 4 (20), s. 171.

św. Jan Paweł II – *papież* – R. 5, 2019, nr 5, z. 2, s. 278.

Jarecki Tadeusz – *kompozytor* – R. 2, 2016, nr 2, s. 250.

Judycki Zbigniew – R. 8, 2022, nr 4 (16), s. 199, 201.

Just Karol – *piłkarz „Pogoni” Lwów* – R. 5, 2019, nr 5, z. 2, s. 56.

Kammerek Jan – *piłkarz „Pogoni” Lwów* – R. 5, 2019, nr 5, z. 2, s. 56.

Karasiński Julian – *piłkarz „Pogoni” Lwów* – R. 5, 2019, nr 5, z. 2, s. 56, 57, 67.

Kasprzycki Tadeusz – R. 9, 2023, nr 2 (18), s. 103.

Kasprzyk Jan Józef – *Minister ds. Kombatantów* – R. 5, 2019, nr 5, z. 2, s. 239, 249.

- Kassern Tadeusz Zygfryd – *kompozytor* – R. 2, 2016, nr 2, s. 252.
- Kaszyński Dominique – R. 8, 2022, nr 3 (15), s. 222.
- Kaszyński Jan – R. 8, 2022, nr 3 (15), s. 221.
- Kaszyński Marc – R. 8, 2022, nr 3 (15), s. 220, 222, 223.
- Kaszyński Richard – R. 8, 2022, nr 3 (15), s. 218.
- Kauczyński Jerzy – *piłkarz „Pogoni” Lwów* – R. 5, 2019, nr 5, z. 2, s. 57.
- Kawecki Medard – *piłkarz „Pogoni” Lwów* – R. 5, 2019, nr 5, z. 2, s. 57.
- Kiewicz Roman – R. 5, 2019, nr 5, z. 2, s. 63.
- Kleban Marian – *piłkarz „Pogoni” Lwów* – R. 5, 2019, nr 5, z. 2, s. 57.
- Kleeberg Franciszek – R. 2, 2016, nr 2, s. 86.
- Klimecki Stanisław – R. 9, 2023, nr 2 (18), s. 104.
- Kobrzyński Bolesław – R. 10, 2024, nr 1 (21), s. 118.
- Konopnicka Maria – R. 8, 2022, nr 2 (14), s. 142.
- Korowicz Henryk – R. 7, 2021, nr 4 (12), s. 148.
- Kostka Hubert – *piłkarz reprezentacji Polski, bramkarz* – R. 7, 2021, nr 2 (10), s. 195.
- Kozak Antoni – R. 8, 2022, nr 3 (15), s. 222, 223.
- Kozielewski Ignacy – R. 8, 2022, nr 1 (13), s. 24.
- Krogulski Zygmunt – *sportowiec „Pogoni” Lwów* – R. 5, 2019, nr 5, z. 2, s. 67.
- Kruk-Schuster Stanisław – *ptk, d-ca 20 pp* – R. 5, 2019, nr 5, z. 1, s. 40, 41.
- Krukowski Włodzimierz – R. 7, 2021, nr 4 (12), s. 149.
- Kryska-Karski Tadeusz Juliusz – *dziennikarz radiowy* – R. 2, 2016, nr 2, s. 255.
- Krzeczunowicz Andrzej – R. 7, 2021, nr 1 (9), s. 223.
- Krześniak Leszek Marek – R. 8, 2022, nr 4 (16), s. 199, 201, 202.
- Kuchar Karol – *piłkarz „Pogoni” Lwów* – R. 5, 2019, nr 5, z. 2, s. 55, 56, 57, 67.
- Kuchar Mieczysław – *sportowiec* – R. 5, 2019, nr 5, z. 2, s. 55.
- Kuchar Tadeusz – *piłkarz „Pogoni” Lwów* – R. 5, 2019, nr 5, z. 2, s. 55, 56, 57, 58, 62, 67.
- Kuchar Wacław – *piłkarz „Pogoni” Lwów* – R. 5, 2019, nr 5, z. 2, s. 55, 56, 58, 60, 63, 66.
- Kuchar Władysław – *piłkarz „Pogoni” Lwów* – R. 5, 2019, nr 5, z. 2, s. 55, 56, 63.
- Kuchar Zbigniew – *sportowiec* – R. 5, 2019, nr 5, z. 2, s. 55.
- Kuczyński Antoni – *red. nac. „Zesłańca”* – R. 5, 2019, nr 5, z. 1, s. 99.
- Kulikowski Lucjan – R. 9, 2023, nr 2 (18), s. 182.

Kuźmienko Galina – R. 7, 2021, nr 1 (9), s. 21.

Latawiec Zdzisław – R. 5, 2019, nr 5, z. 2, s. 55.

Litwinowicz Aleksander – R. 2, 2016, nr 2, s. 86.

Litwinowicz Konrad – *piłkarz „Pogoni” Lwów* – R. 5, 2019, nr 5, z. 2, s. 57.

Löbl Samuel – *sportowiec „Pogoni” Lwów* – R. 5, 2019, nr 5, z. 2, s. 67.

Longchamps de Bériér Roman – R. 7, 2021, nr 4 (12), s. 150.

Ludkowski Artur – *dyr. Domu Kultury Polskiej w Wilnie* – R. 2, 2016, nr 2, s. 197.

Łapiński Józef – *sportowiec „Pogoni” Lwów* – R. 5, 2019, nr 5, z. 2, s. 67.

Łomnicki Antoni Marian – R. 7, 2021, nr 4 (12), s. 150.

Łukowski Kazimierz – *gen., d-ca 11. DP* – R. 5, 2019, nr 5, z. 1, s. 40, 41.

Machno Nestor – R. 7, 2021, nr 1 (9), s. 10, 21.

Maj Jan – *prezes PZPN* – R. 7, 2021, nr 2 (10), s. 199.

Majewska Włada (Władysława) – *aktorka* – R. 2, 2016, nr 2, s. 256.

Makowski Stefan – *sportowiec „Pogoni” Lwów* – R. 5, 2019, nr 5, z. 2, s. 67.

Mańczak Józef – R. 9, 2023, nr 2 (18), s. 179, 182.

Marczewski Stanisław – R. 7, 2021, nr 4 (12), s. 151.

Marion Edmund – *piłkarz „Pogoni” Lwów* – R. 5, 2019, nr 5, z. 2, s. 56, 57, 67.

Marsowa z Zielińskich Jadwiga (?) – R. 7, 2021, nr 4 (12), s. 111.

Matka Boska Berdyczowska – R. 6, 2020, nr 6 (8), z. 2, s. 77, 86.

Matusak Piotr – R. 6, 2020, nr 6 (8), z. 2, s. 373.

Mauersberger – *ksiądz* – R. 2, 2016, nr 2, s. 86.

Mehler – *sportowiec „Pogoni” Lwów* – R. 5, 2019, nr 5, z. 2, s. 67.

Miksmianas Muntas – *kier. Muz. w Ponarach* – R. 2, 2016, nr 2, s. 188.

Misiński Jerzy – *piłkarz „Pogoni” Lwów* – R. 5, 2019, nr 5, z. 2, s. 56.

Misiński Jerzy – *sportowiec „Pogoni” Lwów* – R. 5, 2019, nr 5, z. 2, s. 67.

Modrakowska Maria – *śpiewaczka operowa* – R. 2, 2016, nr 2, s. 259.

Mokrzycki Gustaw Andrzej – *prof. techniki lotniczej* – R. 2, 2016, nr 2, s. 260.

Mościcka Izabela – R. 8, 2022, nr 4 (16), s. 200–202.

Naumowicz Henryk – *ksiądz* – R. 2, 2016, nr 2, s. 193.

Newska Olga – *rzeźbiarka* – R. 5, 2019, nr 5, z. 1, s. 51.

- Niestorczuk Leonid – *Muzeum w Mereczowszczyźnie* – R. 5, 2019, nr 5, z. 2, s. 273.
- Nowakowska Aniela – R. 9, 2023, nr 2 (18), s. 150.
- Nowicki Witold Walerian – R. 7, 2021, nr 4 (12), s. 152.
- Olearczyk Władysław – *piłkarz reprezentacji Polski* – R. 5, 2019, nr 5, z. 2, s. 58.
- Olszański Tadeusz – R. 5, 2019, nr 5, z. 1, s. 38.
- Orda Jerzy – R. 9, 2023, nr 2 (18), s. 18.
- Orzeł Leon – *Ukraińskie Narodowe Towarzystwo Turystyczne* – R. 5, 2019, nr 5, z. 1, s. 42.
- Osadczy Włodzimierz – R. 8, 2022, nr 4 (16), s. 201, 202.
- Ostrowski Tadeusz – R. 7, 2021, nr 4 (12), s. 153.
- Osuchowska Zofia z d. Rostkowska – R. 10, 2024, nr 3 (23), s. 221.
- Osuchowski Stefan Dionizy – R. 10, 2024, nr 3 (23), s. 21.
- Osuchowski Stefan Filemon – R. 10, 2024, nr 3 (23), s. 220, 222; nr 4 (24), s. 221, 213.
- Pasławski Stefan – *wojewoda* – R. 2, 2016, nr 2, s. 86.
- Pastwa Antoni Janusz – *rzeźbiarz* – R. 5, 2019, nr 5, z. 2, s. 282.
- Pilat Stanisław – R. 7, 2021, nr 4 (12), s. 154.
- Piotrowski Rafał – *piłkarz „Pogoni” Lwów* – R. 5, 2019, nr 5, z. 2, s. 56, 57.
- Pirożyński Jan – *piłkarz „Pogoni” Lwów* – R. 5, 2019, nr 5, z. 2, s. 57.
- Płamieniecka Olga – R. 8, 2022, nr 1 (13), s. 238.
- Podmajstrowicz Bazyli – R. 10, 2024, nr 4 (24), s. 27, 44, 45.
- Polakiewicz Stanisław – *sportowiec „Pogoni” Lwów* – R. 5, 2019, nr 5, z. 2, s. 67.
- Popławska Sylwia – R. 8, 2022, nr 4 (16), s. 200–202.
- Popowicz Bolesław – *gen., d-ca Okręgu Korpusu VI Lwów* – R. 5, 2019, nr 5, z. 1, s. 41.
- Potlak Maria – R. 8, 2022, nr 1 (13), s. 118.
- Pręgowski Zdzisław – *polski architekt w Szwajcarii* – R. 5, 2019, nr 5, z. 2, s. 277, 278.
- Progulski Stanisław Michał – R. 7, 2021, nr 4 (12), s. 155.
- Przybysz Władysław – *piłkarz reprezentacji Polski* – R. 5, 2019, nr 5, z. 2, s. 58.
- Pułaski Kazimierz – R. 7, 2021, nr 4 (12), s. 105.

- Racziewicz Władysław – *wojewoda pomorski* – R. 1, 2015, nr 1, s. 119.
- Reiner Edward – *sportowiec „Pogoni” Lwów* – R. 5, 2019, nr 5, z. 2, s. 67.
- Renecki Roman (Roman Kamyk) – R. 7, 2021, nr 4 (12), s. 156.
- Romanowski Tadeusz – *piłkarz „Pogoni” Lwów* – R. 5, 2019, nr 5, z. 2, s. 56, 67.
- Rubin Władysław – *kardynał* – R. 3, 2017, nr 3, s. 181.
- Ruziewicz Stanisław – R. 7, 2021, nr 4 (12), s. 157.
- Rydz-Śmigły Edward – R. 2, 2016, nr 2, s. 86.
- Rysiak Józef – *piłkarz „Pogoni” Lwów* – R. 5, 2019, nr 5, z. 2, s. 57.
- Rzadki Aleksander – *piłkarz „Pogoni” Lwów* – R. 5, 2019, nr 5, z. 2, s. 57.
- Rzadki Wilhelm – *piłkarz „Pogoni” Lwów* – R. 5, 2019, nr 5, z. 2, s. 56, 67.
- Rzepiak Michał – *członek zarządu Stowarzyszenia Rodzina Ponarska* – R. 2, 2016, nr 2, s. 197.
- Sągajłło Aniela z d. Kwiatkowska – R. 9, 2023, nr 2 (18), s. 149, 150.
- Sągajłło Karol – R. 9, 2023, nr 2 (18), s. 149, 150.
- Sęk Jan – R. 8, 2022, nr 4, s. 199–202; R. 10, 2024, nr 1 (21), s. 172.
- Siemiradzki Henryk – R. 5, 2019, nr 5, z. 1, s. 154.
- Sieradzki Włodzimierz Jan – R. 7, 2021, nr 4 (12), s. 157.
- Skąpski Kornel – R. 9, 2023, nr 2 (18), s. 152.
- Skąpski Rafał – R. 9, 2023, nr 2 (18), s. 152.
- Skoczek Tadeusz – R. 8, 2022, nr 4 (16), s. 200–202.
- Słowacki Juliusz – R. 10, 2024, nr 3 (23), s. 52, 61.
- Smolińska Agata – R. 9, 2023, nr 2 (18), s. 97–101.
- Smoliński Aleksander – R. 8, 2022, nr 1 (13), s. 119.
- Smorawiński Mieczysław – *d-ca 6. DP* – R. 5, 2019, nr 5, z. 1, s. 40, 41.
- Smólski Stefan – R. 10, 2024, nr 2 (22), s. 44.
- Sokół Stefan Franciszek – *wicewojewoda stanisławowski* – R. 1, 2015, nr 1, s. 117, 119.
- Solecki Piotr – *piłkarz „Pogoni” Lwów* – R. 5, 2019, nr 5, z. 2, s. 56.
- Sołowij Andrzej – R. 7, 2021, nr 4 (12), s. 158.
- Spanring Rudolf – *piłkarz „Pogoni” Lwów* – R. 5, 2019, nr 5, z. 2, s. 57.
- Speuling Leon – *piłkarz reprezentacji Polski* – R. 5, 2019, nr 5, z. 2, s. 58.
- Spojda Marian – *piłkarz reprezentacji Polski* – R. 5, 2019, nr 5, z. 2, s. 58.
- Staliński Wawrzyniec – *piłkarz „Pogoni” Lwów* – R. 5, 2019, nr 5, z. 2, s. 58.
- Staniewicz Witold – *minister reform rolnych II RP* – R. 5, 2019, nr 5, z. 1, s. 41.

- Steifer Marian – *piłkarz „Pogoni” Lwów* – R. V 2019, nr 5, z. 2, s. 56, 57.
Stożek Włodzimierz – R. 7, 2021, nr 4 (12), s. 159.
Strejlau Andrzej – *trener piłkarskiej reprezentacji Polski* – R. 7, 2021, nr 2 (10), s. 195, 200.
Styka Jan – R. 7, 2021, nr 4 (12), s. 68.
Szajdak Lech W. – R. 8, 2022, nr 4 (16), s. 190.
Szajdak Stefan – R. 10, 2024, nr 2 (22), s. 10, 16.
Szolginia Witold – R. 8, 2022, nr 4 (16), s. 89.
Szulska Inesa – R. 8, 2022, nr 4 (16), s. 143.
- Świątkowski Rudolf Seweryn – R. 10, 2024, nr 1 (21), s. 85.
- Tarczyński Hipolit – R. 8, 2022, nr 3 (15), s. 148.
Tarczyński Julian – R. 8, 2022, nr 3 (15), s. 148–154.
Tarczyński Władysław – R. 8, 2022, nr 3 (15), s. 148.
Tyszkiewicz Eustachy – R. 9, 2023, nr 4 (20), s. 169, 170.
Tyszkiewicz Janusz – *fundator klasztoru karmelitów bosych w Berdyczowie* – R. 6, 2020, nr 6 (8), z. 2, s. 68.
- Vanagaite Ruta – R. 2, 2016, nr 2, s. 197, 198.
Vetulani Kazimierz – R. 7, 2021, nr 4 (12), s. 160.
Vitkus Zigman – *współprac. Państwowego Muzeum Żydowskiego w Wilnie* – R. 2, 2016, nr 2, s. 197.
- Wacek Rudolf – *sportowiec „Pogoni” Lwów* – R. 5, 2019, nr 5, z. 2, s. 67.
Weigel Kasper – R. 7, 2021, nr 4 (12), s. 161.
Wieloch Maria – *Prezes Stow. Rodzina Ponarska* – R. 2, 2016, nr 2, s. 191, 197.
Winnicki Witold – R. 8, 2022, nr 2 (14), s. 28.
Witkiewicz Roman – R. 7, 2021, nr 4 (12), s. 161.
Witkowski Jerzy – *ksiądz* – R. 2, 2016, nr 2, s. 193.
Witoszyński Józef – *sportowiec „Pogoni” Lwów* – R. 5, 2019, nr 5, z. 2, s. 67.
Wiwulska Adelajda (Adela) z d. Karpuszek – R. 10, 2024, nr 4 (24), s. 242, 243.
Wiwulski Antoni – R. 10, 2024, nr 4 (24), s. 242.
Wołkonowski Jarosław – *prof. Uniwersytetu w Białymstoku* – R. 2, 2016, nr 2, s. 196, 197.
Zausner Bela – *piłkarz „Pogoni” Lwów* – R. 5, 2019, nr 5, z. 2, s. 57.
Zelenczuk Wasyl – R. 8, 2022, nr 1 (13), s. 115.

Zelenczuk Wasylisa – R. 8, 2022, nr 1 (13), s. 115.

Zieliński Tadeusz – R. 4, 2018, nr 4, s. 164.

Zingeris J.M. – *dyr. Państwowego Muzeum Żydowskiego w Wilnie* – R. 2, 2016, nr 2, s. 197.

XV.2 Autorzy i źródła materiału ilustracyjnego

Aledański Zygmunt – R. 9, 2023, nr 4 (20), s. 52.

Archiwum Państwowe m. st. Warszawy

– O/Milanówek – R. 10, 2024, nr 3 (23), s. 222.

Archiwum Państwowe w Łodzi

– Akta Stanu Cywilnego Parafii Rzymsko-Katolickiej w Rudzie – R. 8, 2022, nr 2 (14), s. 23.

Archiwum Prowincji Warszawskiej Redemptorystów w Tuchowie
R. 10, 2024, nr 4 (24), s. 241.

Archiwum Rodzinne Anieli Kaczanowskiej z Krakowa – R. 10, 2024,
nr 4 (24), s. 242, 243.

Archiwum rodzinne B. Podmajstrowicza – R. 10, 2024, nr 4 (24), s. 27,
31–33, 43–45.

Archiwum rodzinne Lecha W. Szajdaka – R. 10, 2024, nr 1 (21), s. 126,
130; nr 2 (22), s. 10,

12, 13, 15, 16; nr 4 (24), s. 42.

Archiwum rodzinne Osuchowskich – R. 10, 2024, nr 3 (23), s. 219–
221; nr 4 (24), s. 212–214.

Archiwum rodzinne Rafała Skąpskiego – R. 9, 2023, nr 2 (18), s. 149–
152.

Archiwum rodzinne Tarczyńskich – R. 8, 2022, nr 3 (15), s. 148–154.

de Bahelier Charles – R. 9, 2023, nr 4 (20), s. 175.

Balcewicz Franciszek Wacław – R. 9, 2023, nr 4 (20), s. 171, 174.

Bąkała Krzysztof – R. 10, 2024, nr 1 (21), s. 191, 197–201.

Beyer Karol – R. 8, 2002, nr 3, okł.

Biblioteka Narodowa w Warszawie – R. 7, 2021, nr 1 (9), s. 94, 98,
100–102, 104–107; R. 9, 2023, nr 4 (20), s. 204, 205; R. 10, 2024,
nr 3 (23), s. 57, 60.

Biblioteka Naukowa Lwowskiego Państwowego Uniwersytetu im.
I. Franki – R. 10, 2024, nr 3 (23), s. 58.

Bieg S. – R. 5, 2019, nr 5, z. 2, s. 225, 227, 229, 231, 233, 235, 237, 239,
241, 243, 245, 247, 249, 251.

- Bielienkova Swietłana – R. 8, 2022, nr 1 (13), s. 238.
- Blacharska W., Niewiadomy G.: *Odkrywanie huculszczyny. Katalog wystawy w Muzeum Etnograficznym w Gdańsku-Oliwie* – R. 8, 2022, nr 1 (13), s. 111.
- Bohatyrowicz Bolesław – R. 2, 2016, nr 2, s. 86.
- Buľhak Jan – R. 9, 2023, nr 3 (19), s. 249–251.
- Centralne Archiwum Wojskowe – R. 10, 2024, nr 1 (21), s. 85.
- Charewiczowa Ł., *Historiografia i miłośnictwo Lwowa*, „Biblioteka Lwowska”, t. 37 – R. 8, 2022, nr 2 (14), s. 130.
- Chodziński Kazimierz – R. 7, 2021, nr 4 (12), s. 105–111.
- Chomętowska Zofia – R. 9, 2023, nr 3 (19), s. 252, 263.
- Cieśliewicz Stanisław: *Dziennik Karpatczyka 1939–1947* – R. 10, 2024, nr 1 (21), s. 128.
- Czapliński Mikołaj – R. 9, 2023, nr 4 (20), s. 171.
- Czarnik Bronisław – R. 9, 2023, nr 3 (19), s. 236.
- Czechowicz Józef – R. 4, 2018, nr 4, s. 83.
- Czorneńki Roman – R. 5, 2019, nr 5, z. 1, s. 37, 39, 42–44, 49, 50.
- Dom Aukcyjny DESA Pałac Kmitów w Krakowie – R. 10, 2024, nr 3 (23), s. 61.
- Domena publiczna – R. 9, 2023, nr 2 (18), s. 11; R. 10, 2024, nr 4 (24), s. 29, 30, 39, 40.
- Drexler Ignacy, „Wielki Lwów” – R. 8, 2022, nr 2 (14), s. 139.
- Drexler Luna – R. 8, 2022, nr 2 (14), s. 142.
- Dziedzic Stanisław – R. 6, 2020, nr 6 (8), z. 2, s. 70, 105.
- Dziennik Rozkazów Ministerstwa Spraw Wojskowych – R. 9, 2023, nr 3 (19), s. 97–101.
- Dzierżawnyj Archiw Lwowskiej Obłasti. Dokumentacja cmentarzy wojennych powiatu brzeskiego – R. 8, 2022, nr 1 (13), s. 152–158.
- Ejmont Bohdan – R. 9, 2023, nr 2 (18), s. 214.
- Fatuła J. – R. 8, 2022, nr 1 (13), s. 152–158.
- Fleury Stanisław Filibert – R. 8, 2022, nr 4 (16), s. 70–73, 75.
- La Fosse Jean Baptiste – R. 9, 2023, nr 4 (20), s. 169.
- Fototeka Lanckorońskich PAU – R. 8, 2022, nr 4 (16), s. 70–73, 75.
- Franz Maciej – R. 8, 2022, nr 1 (13), s. 188 ; nr 2, s. 142, 156, 158.

- Geller Z. – R. 9, 2023, nr 3 (19), s. 237.
Glanda Andrzej – R. 2, 2016, nr 2, s. 241.
Góral Stanisław – R. 9, 2023, nr 3 (19), s. 8, 46, 186; R. 10, 2024, nr 2 (22), s. 8.
Gubal Bogdan – R. 4, 2018, nr 4, s. 15, 16, 26, 30, 31, 35.
- Hermanowicz Henryk – R. 5, 2019, nr 5, z. 2, s. 126; R. 9, 2023, nr 3 (19), s. 59.
Horn J. – R. 9, 2023, nr 3 (19), s. 239.
Huculi, Bojkwowie, Łemkowie. Ze zbiorów Piotra Arsenicza; R. 8, 2022, nr 1 (13), s. 110.
- Januszkiewicz Marcei – R. 9, 2023, nr 4 (20), s. 168.
Judycki Zbigniew – R. 5, 2019, nr 5, z. 2, s. 277, 278.
- Kaczorowski Andrzej W. – R. 8, 2022, nr 2 (14), s. 24–28.
Kairiukšis Vytautas – R. 4, 2018, nr 4, s. 88.
Kalendarz Huculski 2018 – R. 8, 2022, nr 1 (13), s. 116.
Kalupa K. – R. 6, 2020, nr 6 (8), z. 2, s. 68.
Kardas Mariusz – R. 1, 2015, nr 1, s. 112, 117, 119.
Kaszyński Marc – R. 8, 2022, nr 3 (15), s. 218.
Kaszyński Richard – R. 8, 2022, nr 3 (15), s. 218–222.
Kaszyński Stanisław – R. 8, 2022, nr 3 (15), s. 221, 223.
Katerla Stanisław – R. 7, 2021, nr 4 (12), s. 210–217.
Kędzior Juliusz – R. 8, 2022, nr 1 (13), s. 104.
Kilian Bartholomeus II – R. 9, 2023, nr 4 (20), s. 174.
Korzeniowska Wanda – R. 8, 2022, nr 2 (14), s. 133.
Kossak Karol – R. 8, 2022, nr 1 (13), s. 108.
Kotela Stefan – R. 9, 2023, nr 3 (19), s. 242.
Kotłobułatowa Irina – R. 7, 2021, nr 3 (11), s. 20–22.
Kowalewski Mariusz – R. 9, 2023, nr 4 (20), s. 169, 171–174.
Kowalska Anna – R. 8, 2021, nr 4 (12), s. 197–202.
Kozakievich Maria – R. 4, 2018, nr 4, s. 29.
Kratochwil Marian – R. 8, 2022, nr 4 (12), s. 197, 198.
Kryński Wojciech – R. 8, 2022, nr 4 (12), s. 89.
Książek Iwo – R. 9, 2023, nr 4 (20), s. 175.
Kuca Bogusław – R. 7, 2021, nr 2 (10), s. 207.
Kupiec Bronisław – R. 5, 2019, nr 5, z. 2, s. 201, 202.
Kurek Tadeusz – R. 7, 2021, nr 4 (12), s. 143–161; R. 8, 2022, nr 2 (14), okł., s. 32–42.

- „Kurier Stanisławowski” – R. 10, 2024, nr 3 (23), s. 60.
„Kurier Warszawski” – R. 9, 2023, nr 4 (20), s. 38.
Kurowski Józef – R. 10, 2024, nr 3 (23), s. 52.
- Lehmann J. – R. 9, 2023, nr 2 (18), s. 201, 202.
Lenkiewicz Adam – R. 5, 2019, nr 5, z. 2, s. 200, 204; R. 9, 2023, nr 3 (19), s. 252.
Lorek Magdalena – R. 7, 2021, nr 4 (12), s. 80.
Lwowska Narodowa Galeria Sztuki – R. 7, 2021, nr 4 (12), s. 109.
Lwowska Narodowa Naukowa Biblioteka im. Stefanyka – R. 7, 2021, nr 4 (12), s. 205.
- Łopaciński Jan Nikodem – R. 9, 2023, nr 4 (20), s. 172.
- Madej-Janiszek Regina – R. 2, 2016, nr 2, s. 16, 18.
Makowski Tomasz – R. 9, 2023, nr 4 (20), s. 174.
Malach J. – R. 10, 2024, nr 3 (23), s. 61.
Małopolscy bohaterowie września 1939, Praca zbiorowa pod red. P. Budnego – R. 9, 2023, nr 2 (18), s. 104.
Maślaniec Marek – R. 7, 2021, nr 2 (10), s. 205.
Matejko Jan – R. 8, 2022, nr 4 (16), okł., s. 57–62.
Micha S. – R. 6, 2020, nr 6 (8), z 2, s. 86.
Michałowski Borys – R. 7, 2021, nr 4 (12), s. 163.
Misierowicz Alojzy – R. 9, 2023, nr 4 (20), s. 168.
Moskalowa Alicja H.: *Autentyzm w polskiej poezji międzywojennej* – R. 10, 2024, nr 1 (21), s. 118.
Moś Wojciech: *Wojska górskie w armiach świata* – R. 9, 2023, nr 2 (18), s. 110.
Mucha-Sowińska Bożena – R. 6, 2020, nr 6 (8), z 2, s. 86.
Muzeum Huculszczyzny i Pokucia im. Kobryńskiego – R. 8, 2022, nr 1 (13), s. 105, 106.
Muzeum Krajoznawcze w Iwano-Frankiwsku – R. 8, 2022, nr 1 (13), s. 108.
Muzeum Miasta Krakowa – R. 9, 2023, nr 2 (18), s. 104.
Muzeum Narodowe w Krakowie – R. 5, 2019, nr 5, z. 1, s. 158, 159; R. 6, 2020, nr 6 (8), z. 2, s. 123; R. 9, 2023, nr 4 (20), s. 174.
Muzeum Narodowe w Lublinie – R. 6, 2020, nr 6 (8), z. 2, s. 119.
Muzeum Narodowe w Warszawie – R. 5, 2019, nr 5, z. 1, s. 156; R. 7, 2021, nr 4 (12), s. 111; R. 9, 2023, nr 4 (20), s. 168–175.

- Muzeum Narodowe we Wrocławiu – R. 7, 2021, nr 4 (12), s. 48.
- Muzeum Niepodległości w Warszawie – R. 1, 2015, nr 1, s. 130; R. 4, 2018, nr 4, s. 54; R. 5, 2019, nr 5, z. 1, s. 152; R. 6, 2020, nr 6 (8), z. 2, s. 138; R. 8, 2022, nr 2 (14), s. 184–191, nr 3 (15) okł., s. 66, 166, 198, nr 4 (16), s. 48, 148, 205; R. 9, 2023, nr 1 (17), s. 52, 70, 120, 206, nr 2 (18), s. 42, 114, 214, nr 3 (19), s. 8, 46; R. 10, 2024, nr 2 (22), s. 8, 28, 104, 118, nr 3 (23), s. 52, nr 4 (24), s. 8, 52, 74.
- Muzeum Okręgowe w Pile – R. 8, 2022, nr 1 (13), s. 104.
- Muzeum Rolnicze im. H. Kołłątaja w Krakowie – R. 7, 2021, nr 4 (12), s. 110.
- Muzeum Sportu i Turystyki w Warszawie – R. 5, 2019, nr 5, z. 2, s. 55–58, 60, 62, 63, 66, 67; R. 7, 2021, nr 2 (10), s. 195–204, 207–209.
- Muzeum Sztuki w Kolegiacie pod wezwaniem Najświętszej Marii Panny oraz Świętych Andrzeja i Stanisława w Iwano-Frankiwsku – R. 8, 2022, nr 1 (13), s. 112.
- Muzeum Warmii i Mazur w Olsztynie – R. 6, 2020, nr 6 (8), z. 2, s. 121.
- Narodowa Biblioteka Lwowskiego Narodowego Uniwersytetu im. Iwana Franki – R. 7, 2021, nr 1 (9), s. 93, 96, 97, 103.
- Narodowe Archiwum Cyfrowe – R. 5, 2019, nr 5, z. 1, s. 38–41, 45–48, 50, 51; R. 9, 2023, nr 4 (20), s. 227; R. 10, 2024, nr 2 (22), s. 44.
- Nikołajewa T.: *Istoria Kostjuma Ukraïnskowo* – R. 8, 2022, nr 1 (13), s. 107.
- Obst Seweryn – R. 8, 2022, nr 1 (13), s. 99.
- Olchowska Anna – R. 8, 2022, nr 4 (16), s. 60–62.
- Oleszczyński A. – R. 6, 2020, nr 6 (8), z. 2, s. 77.
- Olszański Tadeusz – R. 5, 2019, nr 5, z. 1, s. 38.
- Oprządek Paweł – R. 7, 2021, nr 2 (10), s. 207–209.
- Orda Napoleon – R. 9, 2023, nr 4 (20), s. 168.
- Orzeł Leon – R. 5, 2019, nr 5, z. 1, s. 37, 39, 42, 43, 44, 49, 50.
- Osostowicz Stanisław – R. 9, 2023, nr 2 (18), s. 42.
- Ossendowski F.A., *Huculszczyzna, Gorgany, Czarnohora* – R. 8, 2022, nr 1 (13), s. 102, 103.
- Podoliński Michał – R. 9, 2023, nr 4 (20), s. 172.
- Paniszewa Anna – R. 5, 2019, nr 5, z. 2, s. 259–263.
- Państwowe Muzeum Rosyjskie Sankt Petersburg – R. 5, 2019, nr 5, z. 1, s. 160, 161.

- Pobóg-Malinowski Tadeusz – R. 9, 2023, nr 4 (20), s. 8.
Pobóg-Rossowski Tadeusz – R. 4, 2018, nr 4, s. 98, 99, 101, 102, 105, 107–119, 121, 123, 124–156.
Poddębski Henryk – R. 9, 2023, nr 3 (19), s. 264.
Podstawka Arkadiusz – R. 7, 2021, nr 3 (11), s. 23.
Polska Fundacja Kościuszkowska – R. 5, 2019, nr 5, z. 2, s. 267–274.
Poniński J. – R. 6, 2020, nr 6 (8), z. 2, s. 68.
Prażmowski Tadeusz – R. 8, 2022, nr 4 (16), s. 89.
Prażmowski Tomasz – R. 7 2021, nr 2 (10), s. 195–204.
Prószyński Stanisław – R. 9, 2023, nr 4 (20), s. 170.
- Radomska Anna – R. 2, 2016, nr 2, s. 22.
www.report.if.ua – R. 4, 2018, nr 4, s. 11.
www.report.if.ua/gazeta/omega/legendy-stanislawowa-koly-bramy-gorybat – R. 4, 2018, nr 4, s. 13.
Rouba Michał – R. 4, 2018, nr 4, s. 81; R. 6, 2020, nr 6 (8), z. 2, s. 119, 121, 123, 125.
Różycka S.: *Komu huculski kapelusz?*, „Kurier Galicyjski”; R. 8, 2022, nr 1, s. 118.
- Siemiradzki Henryk – R. 5, 2019, nr 5, z. 1, s. 156, 158–161.
Siwicki Ryszard – R. 8, 2022, nr 4, s. 96.
Sleńdziński Wincenty – R. 4, 2018, nr 4, s. 81.
Smoliński Aleksander – R. 6, 2020, nr 6 (7), z. 1, s. 99–108; R. 8, 2022, nr 1 (13), s. 100, 101, 104–106, 108–110, 112–114, 117, 119, 120.
Sochaczewski Aleksander – R. 8, 2022, nr 3 (15), s. 66, 166, 198, nr 4, s. 48, 148, 205; R. 9, 2023, nr 1 (17), s. 52, 70, 120, 206.
Sopoćko Konstancy Maria – R. 7, 2021, nr 2 (10), s. 254.
Suchy L., Suchy M.: *Wioska na wzgórzach. U Huculów na Ukrainie*, „National Geographic Polska”; R. 8, 2022, nr 1 (13), s. 115.
Szajdak Hanna – R. 8, 2022, nr 4 (16), s. 190.
Szajdak Lech W. – R. 8, 2022, nr 4 (16), s. 183–185, 187, 189.
Szczepaniak A.: *Batalion Stołeczny 1936–1939*; R. 9, 2023, nr 2 (18), s. 104–109.
Szczypiński Mateusz – R. 8, 2022, nr 4 (16), s. 57–59.
Szkolna Pracownia Fotografii Liceum Krzemienieckiego – R. 9, 2023, nr 3 (19), s. 259–262.
Szolginia Witold – R. 8, 2022, nr 4 (16), s. 90.
„Sztuka” 1911, nr 2 – R. 7, 2021, nr 4 (12), s. 106, 107.

Szwoch Franciszek – R. 9, 2023, nr 4 (20), s. 175.

Śliwa Aleksander – R. 7, 2021, nr 4 (12), s. 163.

Tejszerska Anna USPK – R. 10, 2024, nr 4 (24), s. 243.

Tischenko Leon – R. 5, 2019, nr 5, z. 1, s. 44.

Towarzystwo Miłośników Lwowa i Kresów Południowo-Wschodnich

– Ogólnopolski Oddział Tłumaczan – R. 10, 2024, nr 1 (21), s. 86, 87.

Trzecia Dywizja Strzelców Karpackich, pod red. M. Młotka – R. 10, 2024, nr 1 (21), s. 126, 128.

„Tygodnik Ilustrowany” 1911 nr 25 – R. 7, 2021, nr 4 (12), s. 108.

Tyrowicz Ludwik – R. 9, 2023, nr 4 (20), s. 74.

Uniwersytet Warszawski

- Biblioteka – R. 7, 2021, nr 1 (9), s. 99.

Vilnius Universiteto Biblioteka – R. 9, 2023, nr 4 (20), s. 168.

Weisemil Rudolf – R. 9, 2023, nr 2 (18), s. 187–200.

Wideryński Mariusz – R. 9, 2023, nr 4 (20), s. 170.

„Wiek Nowy” – R. 10, 2024, nr 2 (22), s. 100.

„Wierchnodnieprowskie Widnokreği. Almanach Krajoznawczy”
– R. 9, 2023, nr 2 (18), s. 148.

Wilczyński Krzysztof – R. 9, 2023, nr 4 (20), s. 174.

Wołyński J. – R. 9, 2023, nr 3 (19), s. 254.

Zakład Narodowy im. Ossolińskich – R. 7, 2021, nr 1 (9), s. 95; R. 8, 2022, nr 4 (16), s. 37–44.

Zaliwski Andrzej – R. 8, 2022, nr 4 (16), okł.

Zbiory Adama A. Ostanka – R. 9, 2023, nr 4 (20), s. 226, 228.

Zbiory Aleksandra Smolińskiego – R. 9, 2023, nr 2 (18), s. 94, 95, 102.

Zbiory Jana Ptaka z Lublina – R. 10, 2024, nr 2 (22), s. 96.

Zbiory Jarosława Krasnodębskiego – R. 10, 2024, nr 3 (23), s. 54, 55.

Zbiory Macieja Franza – R. 9, 2023, nr 4 (20), s. 29.

Zbiory Petro Hawryłyszyna – R. 7, 2021, nr 1 (9), s. 10, 19, 21.

Zbiory Roberta Kulczyńskiego – R. 9, 2023, nr 2 (18), s. 179–181.

Zbiory Tadeusza Marcinkowskiego – R. 9, 2023, nr 1 (17), s. 140–174;
nr 2 (18), s. 186–208; nr 3 (19), s. 229–264.

Zieliński Marcin – R. 8, 2022, nr 3 (15), s. 217.

Zieliński Tadeusz – R. 4, 2018, nr 4, s. 169.

Żamett Albert – R. 9, 2023, nr 4 (20), s. 175.

Żółtowski Walerian – R. 9, 2023, nr 3 (19), s. 242.

Żywek Łukasz – R. 5, 2019, nr 5, z. 2, s. 282–285.

XV.3 Indeks autorów

Babij Nadjia – 212

Banach Jacek – 91

Banasiak Piotr – 93

Banaś Agnieszka – 1

Bąkała Krzysztof – 2, 107, 129, 142, 143, 170, 184, 204–208, 222–224

Benken Przemysław – 162

Białokur Marek – 183

Bilienkowa Swietłana – 116

Błoch Joanna – 209

Bronowicki Michał – 31

Buczek Marian – 68

Buława Adam – 112

Cichoracki Piotr – 179

Czaban Mykoła – 126

Czechowicz Józef – 225

Czorneńki Roman – 144

Czyż Piotr P. – 210

Drozdowski Marian Marek – 172

Dziedzic Stanisław – 3, 11, 12, 83, 125, 211

Feliks Anna – 84

Franz Maciej – 4, 32, 61, 86, 115, 141, 173

Gaj Jacek – 5, 165

Gmitruk Janusz – 62, 80

Gubał Bogdan – 212

Haber Franciszek – 226

Havryliuk Olena (Gawryluk Helena) 13

Hawryłyszyn Petro – 33, 104

Jaźwiński Rafał – 58

Judycki Maksymilian – 94, 227, 228

Judycki Zbigniew – 69, 74, 75, 100, 118, 123

Kaczorowski Andrzej W. – 99, 136

Kaczyńska Danuta – 198

Kaczyński Adam Rafał – 34

Kardas Mariusz – 133

Kaszyński Stanisław – 76

Kłak-Ambrożkiewicz Marta – 106

Korczyński Adam – 215

Kotecki Andrzej – 28, 35, 36, 70–72, 186

Kowalski Jerzy S. – 229

Krasnodebski Jarosław – 37, 38

Krawczenko Switłana – 103

Krześniak Leszek Marek – 213

Kshanowska Yulita – 59

Kulczyński Robert SDB – 39

Lawczuk Dawid – 79

Madej-Janiszek Regina – 60

Majewski Marcin Łukasz – 6, 7

Majkowski Grzegorz – 40

Marek Marta – 41, 92, 101

Markowski Damian Karol – 65, 161, 174

Melnikau Ihar – 42, 87

Michalec Beata – 81, 88, 102

Michalewski Błażej – 78, 110

Michliński Rafał – 4, 90, 138, 171, 176, 177, 181

Milewska-Młynik Anna – 132

Mościcka Izabela – 77, 119–121

Nagnybida Rusłan – 116

Nicieja Stanisław Sławomir – 8

Olechowski Piotr – — 66, 105, 130, 188–200

Olejko Andrzej – 14–18, 44–47, 63

Opyrchał Leszek – 9, 116
Orzeł Leon – 144
Ostaniek Adam Adrian – 48–50, 64, 89, 145, 154, 163, 166, 168, 180
Osuchowski Stefan Filemon – 113

Paleniszewa Anna 150
Paluch Janusz M. – 85, 96, 159, 169
Pełczyński Grzegorz – 19, 151
Przybysz Bartłomiej – 155, 156

Ratyński Mateusz – 82, 131
Reclaw-Mastronardi Justyna – 9
Roguski Rafał – 29, 51, 175

Samborski Jewhen – 67
Samborski Tadeusz – 109
Sedliar Oleksandr – 20, 21
Semków Piotr – 146
Sękowska-Pięchowa Michalina – 52, 127
Sieląg Patrycja – 160
Skoczek Tadeusz – 53, 73, 79, 97, 128, 147, 201, 202, 231–233
Skotniczna Ewa – 215
Smoliński Aleksander – 10, 22, 223, 55, 56, 182, 203
Sochaczewski Aleksander – 234
Sokołowski Bartłomiej – 24, 153, 158, 164
Stawiarska Teresa – 137
Stefański Krzysztof – 139
Stragierowicz Beata – 25, 134
Szajdak Lech Wojciech – 98, 117, 135, 216
Szuba Janusz – 31
Szulska Inesa – 217

Świerzewska Olga – 57

Trela-Mazur Elżbieta – 167
Tucholska-Załuska Hanna – 114
Varanytsya Anna – 26, 27

Wieloch Maria – 148, 152

Wiórkiewicz Helena – 149

Wiwulska Adelajda – 30

Załączny Jolanta – 58, 124, 140, 157, 167, 185

Ziemska Małgorzata – 218–220

Żabierek Agata – 178

Żywek Łukasz – 95, 122, 221

XV.4. Instytucje macierzyste autorów

Akademia Finansów i Biznesu Vistula w Warszawie

– Instytut Historii – R. 8, 2022, nr 2 (14); R. 10, 2024, nr 4 (24)

– Szkoła Doktorska – R. 8, 2022, nr 2 (14)

Akademia Marynarki Wojennej w Gdyni – R. 3, 2017, nr 3

Akademia Humanistyczna w Pułtusku – R. 4, 2018, nr 4

Biblioteka Krakowska – R. 3, 2017, nr 3; R. 5, 2019, nr 5, z. 2; R. 6, 2020, nr 6 (8), z. 2

Diecezja Charkowsko-Zaporska – R. 6, 2020, nr 6 (8), z. 2

Doniecki Uniwersytet im. Wasyla Stusa (Winnica) – R. 10, 2024, nr 4 (24)

Fototeka Lanckorońska Polska Akademia Umiejętności – R. 8, 2022, nr 4 (16)

Fundacja Polonia Semper Fidelis – R. 4, 2018, nr 4; R. 7, 2021, nr 1 (9), nr 4 (12); R. 8, 2022, nr 2 (14)

Instytut Archeologii i Etnologii PAN – R. 8, 2022, nr 3 (15)

Instytut Historii Polskiej Akademii Nauk – R. 8, 2022, nr 3 (15)

Instytut Pamięci Narodowej – R. 6, 2020, nr 6 (7), z. 1; nr 6 (8), z. 2; R. 7, 2021, nr 2 (10), 3 (11); R. 8, 2022, nr 2 (14); R. 9, 2023, nr 2 (18); nr 3 (19); R. 10, 2024, nr 3 (23); nr 4 (24)

– Biuro Badań Historycznych – R. 7, 2021, nr 1 (9), nr 4 (12); R. 8, 2022, nr 1 (13), nr 2 (14), nr 3 (15)

– Biuro Poszukiwań i Identyfikacji – R. 10, 2024, nr 1 (21); nr 3 (23)

– Oddział w Szczecinie – R. 10, 2024, nr 1 (21)

Instytut Strat Wojennych im. Jana Karłowicza – R. 8, 2022, nr 2 (14); nr 4 (16); R. 9, 2023, nr 1 (17); R. 10, 2024, nr 1 (21); nr 2 (22); nr 3 (23)
Instytut Ukrainoznawstwa im. I. Krypakiwicz – Narodowa Akademia Nauk Ukrainy – R. 1, 2015, nr 1; R. 2, nr 2

Kijowski Państwowy Uniwersytet Budownictwa i Architektury – R.8, 2022, nr 1 (13)

Kwartalnik „Cracovia Leopoldis” – R. 9, 2023, nr 4 (20); R. 10, 2024, nr 1 (24)

Lwowski Uniwersytet Narodowy im. Iwana Franki – R. 3, 2017, nr 3; R. 6, 2020, nr 6 (7), z. 1

Mogileńskie Towarzystwo Kultury – R. 8, 2022, nr 3 (15)

Muzeum Domu Jana Matejki Oddział Muzeum Narodowego w Krakowie – R. 8, 2022, nr 4 (16)

Muzeum Getta Warszawskiego – R. 7, 2021, nr 4 (12).

Muzeum Historii Polskiego Ruchu Ludowego – R. 7, 2021, nr 3 (11); R. 9, 2023, nr 1 (17); R. 10, 2024, nr 2 (22); nr 4 (24)

Muzeum Historyczne w Legionowie – R. 8, 2022, nr 1 (13)

Muzeum Jana Pawła II i Prymasa Wyszyńskiego – R. 8, 2022, nr 4 (16)

Muzeum Książąt Lubomirskich Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu – R. 8, 2022, nr 4 (16)

Muzeum Narodowe w Warszawie

– Gabinet Rycin i Rysunków – R. 9, 2023, nr 4 (20)

– Oddział Muzeum Wnętrz w Otwocku Wielkim – R. 7, 2021, nr 4 (12)

Muzeum Narodowe we Wrocławiu – R. 7, 2021, nr 3 (11), nr 4 (12)

Muzeum Niepodległości w Warszawie – R. 1, 2015, nr 1; R. 3, 2017, nr 3; R. 4, 2018, nr 4; R. 5, 2019, nr 5, z. 1, 2; R. 6, 2020, nr 6 (7), z. 1, nr 6 (8); z. 2; R. 7, 2021, nr 2 (10), nr 3 (11), nr 4 (12); R. 8, 2022, nr 2 (14), nr 3 (15), nr 4 (16); R. 9, 2023, nr 1 (17); nr 4 (20); R. 10, 2024, nr 2 (22)

Muzeum Sportu i Turystyki w Warszawie – R. 6, 2020, nr 6 (7), z. 1; R. 10, 2024, nr 1 (21)

Narodowa Akademia Nauk Ukrainy w Kijowie – R. 6, 2020, nr 6 (7), z. 1

Ośrodek Badań nad Totalitaryzmami Instytutu Pileckiego w Warszawie – R. 9, 2023, nr 1 (17); nr 2 (18); nr 4 (20)

- Państwowa Wyższa Szkoła Techniczno-Ekonomiczna w Jarosławiu – R. 7, 2021, nr 1 (9), nr 4 (12); R. 8, 2022, nr 1 (13)–4 (16); R. 9, 2023, nr 1 (17); nr 4 (20); R. 10, 2024, nr 1 (21); nr 2 (22); nr 3 (23)
- Państwowy Rezerwat Architektoniczno-Historyczny Kamieniec – R. 8, 2022, nr 1 (13)
- Polska Akademia Nauk – R. 10, 2024, nr 1 (21); nr 2 (22); nr 4 (24)
- Polska Akademia Umiejętności – Ośrodek Badań nad Kulturą Ormian w Polsce – R. 9, 2023, nr 4 (20); R. 10, 2024, nr 1 (24)
- Portal „Historia Obok” – R. 9, 2023, nr 1 (17)
- Przykarpacki Uniwersytet Narodowy im. Wasyła Stefanyka w Iwano-Frankiwsku – R. 4, 2018, nr 4; R. 7, 2021, nr 1 (9); R. 8, 2022, nr 1 (13)
- Stowarzyszenie Regionalne „Krajobrazy” w Legnicy – R. 9, 2023, nr 3 (19)
- Stowarzyszenie „Res Carpatia” – R. 8, 2022, nr 2 (14)
- Stowarzyszenie Rodzin Osadników Wojskowych i Cywilnych Kresów Wschodnich – R. 5, 2019, nr 5, z. 2
- Stowarzyszenie Rodzina Ponarska – R. 2, 2016, nr 2; R. 5, 2019, nr 5, z. 2
- Stowarzyszenie Rodzin Kresowych w Chełmie – R. 1, 2015, nr 1
- Światowa Rada Badań nad Polonią – R. 6, 2020, nr 6 (8), z. 2; R. 7, 2021, nr 2
- Towarzystwo Salezjańskie Inspektorat św. Wojciecha w Pile – R. 9, 2023, nr 3 (19)
- Ukraińskie Narodowe Towarzystwo Krajoznawcze – R. 5, 2019, nr 5, z. 1
- Ukraińskie Narodowe Wojskowo-Historyczne Muzeum „Bohaterowie Dniepru” – R. 5, 2019, nr 5, z. 1
- Uniwersytet Adama Mickiewicza w Poznaniu – R. 6, 2020, nr 6 (7), z. 1, nr 6 (8); z. 2; R. 8, 2022, nr 1 (13); nr 2; R. 9, 2023, nr 2 (18); nr 4 (20)
- Uniwersytet Jagielloński – R. 1, 2015, nr 1; R. 5, 2019, nr 5, z. 1; R. 7, 2021, nr 2
- Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie – R. 7, 2021, nr 4 (12).

- Uniwersytet Łódzki – R. 10, 2024, nr 4 (24)
- Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu – R. 6, 2020, nr 6 (7), z. 1, nr 6 (8); z. 2; R. 7, 2021, nr 2; R. 7, 2021, nr 1 (9); R. 8, 2022, nr 1 (13); R. 9, 2023, nr 2 (18); R. 10, 2024, nr 3 (23); nr 4 (24)
- Uniwersytet Narodowy im. Iwana Ohejenki w Kamieńcu Podolskim – R. 10, 2024, nr 4 (24)
- Uniwersytet Opolski – R. 10, 2024, nr 2 (22)
- Instytut Historii – R. 9, 2023, nr 3 (19)
- Instytut Śląski – R. 1, 2024, nr 4 (24)
- Uniwersytet Papieski Jana Pawła II
- Instytut Historii Sztuki i Kultury – R. 8, 2022, nr 4 (16)
- Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach – R. 1, 2015, nr 1; R. 2, 2016, nr 2; R. 5, 2019, nr 5, z. 1
- Uniwersytet Śląski w Katowicach – R. 10, 2024, nr 3 (23)
- Uniwersytet Warszawski – R. 10, 2024, nr 2 (22); nr 3 (23)
- Zakład Bałtystyki – R. 8, 2022, nr 4 (16)
- Uniwersytet Wrocławski – R. 5, 2019, nr 5 z. 1; R. 10, 2024, nr 1 (21)
- Wojskowa Akademia Techniczna – R. 1, 2015, nr 1; R. 2, 2016, nr 2; R. 3, 2017, nr 3; R. 5, 2019, nr 5, z. 2; R. 6, 2020, nr 6 (8), z. 2; R. 7, 2021, nr 1 (9); R. 7, 2021, nr 3 (11); R. 8, 2022, nr 1 (13); nr 4; R. 9, 2023, nr 4 (20)
- Wschodnioeuropejski Państwowy Uniwersytet im. Łesi Ukrainki w Łucku – R. 2, 2016, nr 2
- Wyższa Szkoła Społeczno-Ekonomiczna w Gdańsku – R. 7, 2021, nr 1 (9).

XVI. Indeksy redakcyjne

XVI.1 Recenzenci

- Dobroński Adam – R. 7, 2021, nr 1 (9)–R. 10, 2024, nr 4 (24)
- Jaska Ewa – R. 8, 2022, nr 1 (13)–R. 10, 2024, nr 4 (24)
- Krasowska Helena – R. 10, 2024, nr 1 (21)–4 (24)
- Matusak Piotr – R. 1, 2015–R. 6, 2020
- Mazurek Jerzy – R. 7, 2021, nr 1 (9)–R. 10, 2024, nr 4 (24)
- Mierzyński Sebastian – R. 10, 2024, nr 1 (21)–4 (24)
- Włodarkiewicz Wojciech – R. 1, 2015–R. 10, 2024, nr 4 (24)

XVI.2 Rada Naukowa

- Dziedzic Stanisław – R. 1, 2015 –R. 8, 2022, nr 4 (16)

Dzieżyc Longin – R. 10, 2024, nr 1 (13)–4 (16)
Filina Maria – R. 8, 2022, nr 1 (13)– R. 10, 2024, nr 4 (24)
Genyk Mykoła – R. 1, 2015–R. 10, 2022, nr 4 (16)
Hawryłyszyn Petro – R. 8, 2022, nr 1 (13)–R. 10, 2024, nr 4 (24)
Kardas Mariusz – R. 1, 2015–R. 10, 2024, nr 4 (24)
Kasperek Norbert – R. 1, 2015–R. 10, 2024, nr 4 (24)
Latek-Polberg Michał – R. 8, 2022, nr 1 (13)–4 (16); R. 9, 2023, nr 1 (17)–
R. 10, 2024, nr 4 (24)
Michalec Beata – R. 8, 2022, nr 1 (13)–R. 10, 2024, nr 2 (22)
Mikołajczyk Zbigniew – R. 8, 2022, nr 1 (13)–R. 10, 2024, nr 4 (24)
Olechowski Piotr – R. 9, 2023, nr 2 (18), 3 (19); R. 8, 2022, nr 1 (13)–
R. 10, 2024, nr 4 (24)
Osadczy Włodzimierz – R. 6, 2020–R. 10, 2024, nr 4 (24)
Ostanek Adam Adrian – R. 1, 2015–R. 10, 2024, nr 4 (24)
Rataj Waldemar – R. 10, 2024, nr 1 (21)–4 (24)
Roguski Rafał – R. 1, 2015–R. 10, 2024, nr 4 (24)
Semków Piotr – R. 1, 2015–R. 10, 2024, nr 4 (24)
Skoczek Tadeusz – R. 1, 2015–R. 7, 2021
Skorowski Henryk – R. 8, 2022, nr 1 (13)–R. 10, 2024, nr 4 (24)
Smoliński Aleksander – R. 5, 2019–R. 10, 2024, nr 4 (24)
Varanystysa Anna – R. 10, 2024, nr 1 (21)–4 (24)
Walkusz Jan – R. 7, 2021, nr 1 (9)–R. 10, 2024, nr 4 (24)
Załączny Jolanta – R. 1, 2015–R. 10, 2024, nr 2 (22)

XVI.3 Kolegium Redakcyjne

Bajtlik-Kołąkowska Teresa – R. 7, 2021 nr 2 (10), 3 (11)
Bąkała Krzysztof – *z-ca red. naczh.* – R. 1, 2015, nr 1–R. 10, 2024, nr 2 (22)
– *redaktor naczelny* – R. 10, 2024, nr 3 (23), 4 (24)
Bławdziewicz Mirosława – *sekretarz redakcji* – R. 10, 2024, nr 3 (23),
4 (24)
Brodala Marta – *plakaty* – R. 10, 2024, nr 3 (23), 4 (24)
Dobrońska Dorota – *administracja* – R. 10, 2024, nr 1 (21)–4 (24)
Gerencser Tibor – R. 1, 2015 nr 1–R. 7, 2021, nr 3 (11)
Izdebska-Młot Małgorzata – *red. językowy* – R. 3, 2017, nr 3–R. 10,
2024, nr 4 (24)
Jaworska Marzena – *fotografia* – R. 10, 2024, nr 3 (23), 4 (24)
Judycki Zbigniew – R. 1, 2015, nr 1–R. 7, 2021, nr 4 (12)
Litwin Marta – *upowszechnianie zasobów cyfrowych* – R. 10, 2024,
nr 3 (23), 4 (24)

- Maroński Piotr – *red. techniczny* – R. 8, 2022, nr 2 (14)–R. 9, 2023, nr 4 (20)
– *bibliologia* – R. 10, 2024, nr 3 (23), 4 (24)
Maywald Małgorzata – *red. tekstów ang.* – R. 1, 2015, nr 1; R. 2, 2016, nr 2
Mościcka Izabela – *historia sztuki* – R. 6, 2020, nr 6 (8)–R. 7, 2021, nr 4 (12); R. 10, 2024, nr 3 (23), 4 (24)
Niegowski Krzysztof – *dziedzictwo kulturowe* – R. 10, 2024, 3 (23)–4 (24)
Paluch Janusz – *dziedzictwo Lwowa* – R. 1, 2015, nr 1–R. 7, 2021, nr 4 (12); R. 10, 2024, nr 3 (23), 4 (24)
Panowek Dorota – *promocja* – R. 6, 2020, nr 6 (7), z. 1–R. 7, 2021, nr 4 (12); R. 10, 2024, nr 1 (21), 2 (22)
Rataj Waldemar – R. 7, 2021, nr 1 (9)–nr 4 (12)
Roszkowska Natalia – *oprac. graficzne* – R. 8, 2022, nr 1 (13)–R. 10, 2024, nr 4 (24)
Samborski Tadeusz – R. 6, 2020, nr 6 (7), z. 1–R. 7, 2021, nr 4 (12)
Sęk Jan – R. 6, 2020, nr 6 (7), z. 1–R. 7, 2021, nr 4 (12)
Skoczek Tadeusz – *red. nacz.* – R. 1, 2015, nr 1–R. 10, 2024, nr 2 (22)
– *członek kolegium* – R. 10, 2024, nr 3 (23), 4 (24)
Sokołowski Bartłomiej – *sekr. red.* – R. 8, 2022, nr 1 (13)–R. 10, 2024, nr 2 (22)
– *z-ca red. nacz.* – R. 10, 2024, nr 3 (23)–4 (24)
Varannytsya Anna – R. 1, 2015, nr 1–R. 7, 2021, nr 4 (12)
Wyszyńska Justyna – *promocja* – R. 9, 2023, nr 1 (17)–4 (20)
Zysk Dominika – *promocja* – R. 10, 2024, nr 3 (23), 4 (24)
Żywek Łukasz – *zbiory* – R. 1, 2015, nr 1–R. 10, 2024, 4 (24)

XVI.4 Rada Wydawnicza

- Bławdziewicz Mirosława – R. 8, 2022, nr 1–R. 10, 2024, nr 2 (22)
Czubaszek Halina – R. 7, 2021, nr 1 (9)–R. 10, 2024, nr 4 (24)
Gmitruk Janusz – R. 7, 2021, nr 1 (9)–R. 10, 2024, nr 4 (24)
Kordaczuk Sławomir – R. 7, 2021, nr 1 (9)–R. 10, 2024, nr 4 (24)
Kozyra Anna – R. 8, 2022, nr 1 (13)–R. 9, 2023, nr 4 (20)
Krześniak Leszek Marek – R. 8, 2022, nr 1 (13)–R. 10, 2024, nr 4 (24)
Łyszkowska Aldona – R. 7, 2021, nr 4 (12)–R. 10, 2024, nr 4 (24)
Majcherkiewicz Przemysław – R. 8, 2022, nr 1 (13)–R. 10, 2024, nr 4 (24)
Samborski Tadeusz – R. 8, 2022, nr 1 (13)–R. 10, 2024, nr 4 (24)
Sęk Jan – R. 8, 2022, nr 1 (13)–R. 10, 2024, nr 4 (24)

Skoczek Tadeusz – R. 7, 2021, nr 1 (9)–4 (12)

Sławecki Tadeusz – R. 8, 2022, nr 2 (14)–R. 10, 2024, nr 4 (24)

Szperlich Antoni – R. 8, 2022, nr 1 (13)–R. 10, 2024, nr 4 (24)

Zajac Jerzy – R. 7, 2021 nr 1 (9)–R. 10, 2024, nr 4 (24)

XVI.5 Redakcja

Maroński Piotr – R. 8, 2022, nr 2–4

Piegat Piotr – *promocja* – R. 1, 2015, nr 1–R. 8, 2022, nr 1 (9)

Pilawa-Soroka Ewelina – *administracja* – R. 7, 2021, nr 1 (9)–4 (12)

Woźniak Krzysztof – DTP – R. 1, 2015, nr 1–R. 6, 2020, nr 6 (8), z. 2.

Wyszyńska Justyna – R. 8, 2022, nr 1 (13)–4 (16)

XVI.6 Redaktorzy tematyczni

Dzięzy Longin – R. 8, 2022, nr 1 (13)–R. 9, 2023, nr 4 (20)

Gast Przemysław – R. 8, 2022, nr 1 (13)–R. 9, 2023, nr 4 (20)

Gerencser Tibor – R. 8, 2022, nr 1 (13)–R. 9, 2023, nr 4 (20)

Judycki Zbigniew – R. 8, 2022, nr 1 (13)–4 (20)

Krzemień Weronika – R. 8, 2022, nr 1 (13)–R. 9, 2023, nr 4 (20)

Lewicka Karina – R. 8, 2022, nr 1 (13)–4 (20)

Mościcka Izabela – R. 8, 2022, nr 1 (13)–R. 9, 2023, nr 4 (20)

Niegowski Krzysztof – R. 8, 2022, nr 1 (13)–R. 9, 2023, nr 4 (20)

Paluch Janusz – R. 8, 2022, nr 1 (13)–R. 9, 2023, nr 4 (20)

Rataj Waldemar – R. 8, 2022, nr 1 (13)–R. 9, 2023, nr 4 (20)

Varanytsya Anna – R. 8, 2022, nr 1 (13)–R. 9, 2023, nr 4 (20)

Żywek Łukasz – R. 8, 2022, nr 1 (13)–4 (20)

XVI.7. Projekt okładki

Roszkowska Natalia – R. 8, 2022, nr 1 (13)–R. 10, 2024, nr 4 (24)

Autorzy

Irena Kulik

Urodzona na Wileńszczyźnie w Nowej Wilejce (obecnie wschodnia część Wilna). Wykształcenie średnie zdobyła w polskiej szkole w Czar-nym Borze na Litwie, gdzie później pracowała jako nauczycielka. Studia polonistyczne II stopnia ukończyła na Uniwersytecie Pedagogicznym w Wilnie, natomiast III – na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim Jana Pawła II w Lublinie, w zakresie językoznawstwa polskiego, uzyskując stopień doktora nauk humanistycznych. Jako regionalistka związana jest z Krasnymstawem i Lublinem. Jest członkiem Towarzystwa Przyja-ciół Grodna i Wilna, Oddział w Lublinie. Współpracuje na Litwie oraz w Polsce z czasopismami o charakterze historyczno-kulturalnym, jak również naukowym w zakresie onomastyki.

Kontakt: irenakulik@poczta.onet.pl

Adam Adrian Ostanek

Historyk, doktor habilitowany, profesor Wojskowej Akademii Technicznej w Warszawie i Akademii Policji w Szczytnie, autor, współautor, re-daktor i współredaktor przeszło stu publikacji różnego rodzaju. W kręgu jego zainteresowań badawczych znajdują się dzieje II Rzeczypospolitej, szczególnie problematyka funkcjonowania Wojska Polskiego i Policji Państwowej, stosunki polsko-ukraińskie oraz szeroko rozumiane bez-pieczeństwo wewnętrzne państwa.

Kontakt: adam-ostanek@wp.pl

Jakub Rafałowski

Student Wydziału Historii Uniwersytetu w Białymstoku. Jego zaintere-sowania badawcze koncentrują się wokół historii garnizonu w Grodnie, dziejów wojskowości oraz historii regionalnej Podlasia i Grodzieńszczy-zny. Aktywnie zaangażowany w popularyzowanie wiedzy i zachowanie pamięci o dziejach oręża polskiego, m.in. poprzez organizowanie wy-staw, utworzenie internetowego forum „Garnizon Grodno”, rekonstrukcje historyczne oraz dbanie o groby weteranów. Współpracuje z biało-stockimi instytucjami historycznymi.

Kontakt: jakubrafalowski02@gmail.com

Pozostałe biogramy zostały zamieszczone w poprzednich numerach

RADA WYDAWNICZA

dr **Janusz Gmitruk** (Ludowe Towarzystwo Naukowo-Kulturalne); mgr **Sławomir Kordaczuk** (Siedlecki Klub Kolekcjonera); dr **Leszek Marek Krzeński** (Polska Fundacja Kościuszkowska); mgr **Aldona Łyszkowska** (Towarzystwo Przyjaciół Opinogóry); mgr **Przemysław Majcherkiewicz** (Mogileńskie Towarzystwo Kultury); dr **Tadeusz Samborski** (Stowarzyszenie Kulturalne „Krajobrazy”); dr **Jan Sęk** (Fundacja Willa Polonia); mgr **Tadeusz Sławecki** (Czemiernickie Towarzystwo Regionalne); mgr **Antoni Szperlich** (Towarzystwo Wydawców Książek); dr **Katarzyna Wagner** (Stowarzyszenie Muzealników Polskich); ks. dr **Jerzy Zając** (Fundacja Dialogu Kultur i Religii).

PROJEKT OKŁADKI

Natalia Roszkowska

NA OKŁADCE

Fragment strony tytułowej druku ulotnego *So zeigt sich Caminec*,
Biblioteka Jagiellońska, sygn. 3673 III

Wydawnictwo Naukowe Muzeum Niepodległości

(identyfikator wydawnictwa naukowego – 47 200)

Muzeum X Pawilonu Cytadeli Warszawskiej

ul. Skazańców 25, 01-532 Warszawa

mail: kresowy@muzn.pl

DTP

Wojciech Jelonek

DRUK

WPK Piotr Walewski

Realizacja na zlecenie wydawcy

Nakład 400 egz.

35 lat MUZEUM
NIEPODLEGŁOŚCI

Mazowsze.
serce Polski

Muzeum Niepodległości w Warszawie jest jednostką organizacyjną
Samorządu Województwa Mazowieckiego

100 LAT POLSKIEGO RADIA

MIĘSIĘCZNIK
ZIELONY SZTANDAR
KULTURA NIEPODLEGŁOŚCI

MAGAZYN HISTORYCZNY
MÓWIĄ WIEKI

TYGODNIK
idziemy

Świat
brydza

TVP
HISTORIA

STOLICA

P
Przegląd

diuna
Language Services

INDEX COPERNICUS
INTERNATIONAL
